

**2022–2030 METŲ PLĖTROS PROGRAMOS VALDYTOJOS APLINKOS MINISTERIJOS APLINKOS APSAUGOS IR KLIMATO
KAITOS VALDYMO PLĖTROS PROGRAMOS
PAGRINDIMAS**

PLĖTROS PROGRAMOS PASKIRTIS

Nacionalinio pažangos plano (toliau – NPP) uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.4. Švelninti poveikį klimato kaitai, įskaitant gyvenamųjų ir savivaldybių viešųjų pastatų energijos vartojimo efektyvumo didinimą ir energijos iš atsinaujinančių išteklių naudojimo skatinimą

1 problema. Neefektyviai ir neracionaliai naudojama energija ir energetiniai ištekliai pastatų sektoriuje.

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse, pastatai suvartoja apie 40 proc. pirminės energijos ir yra vienas iš didžiausių šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimo į atmosferą ir aplinkos taršos šaltinių.

Remiantis Lietuvos ilgalaikę pastatų renovacijos strategija¹, pastatai Lietuvoje suvartoja apie 41 TWh pirminės energijos per metus, apie 26,5 TWh sudaro pirminė energija pagaminta iš iškastinio kuro, tai lemia 5,3 Mt šiltnamio efektą sukeliančių dujų (CO₂) emisiją per metus.

Nevertinant energijos iš centralizuotų šilumos energijos teikimo sistemų, apie 26 proc. (apie 10,6 TWh) pirminės energijos pastatuose pagaminama naudojant kietąjį biokurą. Daugiausia tokios energijos (apie 68 proc. arba apie 7,2 TWh) pagaminama individualiuose (vieno ar dviejų butų) namuose (šios paskirties pastatų Lietuvoje yra daugiausia: apie 530 tūkst., jie sudaro apie 70 mln. kvadratinių metrų ploto). Apie 19 proc. sunaudojama negyvenamosios paskirties pastatuose, apie 13 proc. – daugiabučiuose namuose. Ši kuro rūšis, ypač kai deginama neefektyviai veikiančiuose šildymo įrenginiuose, yra taršos kietosiomis dalelėmis, sunkiaisiais metalais (kadmiu, švinu, gyvsidabriu), patvariaisiais organiniais teršalais (toliau – POT) (benzo(a)pirenas, dioksinai/furanai ir kt.) šaltinis ir pagrindinis aplinkos veiksnys, darantis daugiausiai žalos gyventojų sveikatai. Šildymo sezono laikotarpiu oro užterštumas šiais teršalais kai kurių miestų aplinkos ore viršija nustatytą normą. Iš individualių pastatų šildymui naudojamų kurą deginančių įrenginių 2019 m. išmesta virš 40 proc. bendro Lietuvos mastu į aplinkos orą išmesto kietųjų dalelių KD_{2,5} kiekio ir vos ne visas Lietuvoje išmestas sunkiųjų metalų ir POT kiekis. Nuo 2015 m. pastatų sektoriuje išmetamas kietųjų dalelių kiekis nesumažėjo, taip pat negerėjo miestų oro kokybė kietųjų dalelių koncentracijos atžvilgiu. Kietųjų dalelių koncentracija Lietuvos miestuose viršija Pasaulio sveikatos organizacijos (toliau – PSO) rekomenduojamus kietųjų dalelių KD_{2,5} lygius. PSO skaičiavimais, dėl kietųjų dalelių KD_{2,5} Lietuvoje per metus anksčiau laiko miršta 2600 gyventojų, o patiriama tiesioginė ir netiesioginė ekonominė žala (dėl sergamumo, padidėjusio nedarbingumo, potencialaus bendrojo vidaus produkto (toliau – BVP) praradimo) – ne mažesnė kaip 1 mlrd. eurų.

Didelės energijos sąnaudos pastatuose taip pat lemia dideles pastatų išlaikymo išlaidas, dėl kurių kompensavimo ne maža dalis namų ūkių kreipiasi pagalbos į valstybę ar savivaldybes. Energetiškai neefektyvūs pastatai sąlygoja aukštą energetinio skurdo (energijos nepritekliaus) rodiklį, kuris Eurostato duomenimis², 2019 m. Lietuvoje sudarė apie 26,7 proc. ir buvo 3,8 karto didesnis nei ES šalių vidurkis.

Be to, neefektyviai naudojami energetiniai resursai lemia didelę priklausomybę nuo energijos išteklių importo ir importuojamų energijos išteklių kainų šuolių.

¹ Lietuvos ilgalaikę renovacijos strategija, kuriai pritarė Lietuvos Respublikos 2021 m. kovo 31 d. protokoliniu sprendimu Nr. 18.

² Eurostatas: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_60/default/table?lang=en.

Energinį efektyvumą didinančių priemonių įgyvendinimas prastos būklės pastatuose sudaro sąlygas reikšmingai padidinti pastatų energinį efektyvumą ir sumažinti juose suvartojamos energijos kiekį, o atsinaujinančios energijos įrenginių diegimas mažina priklausomybę nuo iškastinio kuro, prisideda prie aplinkos ir oro kokybės gerinimo.

Žemas pastatų energinis naudingumas ir ilgalaikėje perspektyvoje prastėjanti pastatų būklė gali sukelti neigiamas pasekmes: neskatina energetinės nepriklausomybės, nes pastatuose naudojama elektros ir šilumos energija priklauso importuojamos energijos ar kuro; sąlygoja neefektyvų viešųjų finansinių išteklių naudojimą energetikos sektoriui modernizuoti, taip pat kompensacijoms už neefektyviai naudojamą energiją mokėti; sąlygoja neefektyvų pastatų išlaikymą; nemažina energetinio skurdo rodiklių. Be to, atsižvelgiant į Direktyvos 2018/844 keliamus tikslus, 2050 m. didžioji dalis pastatų bus senesni nei 60 m., o jų būklė reikalaus dar didesnių investicijų. To nepadarius pastatai gali tapti avarinės būklės, o gyventojų aprūpinimas tinkamu gyventi būstu gali tapti nepakeliama finansine našta valstybei.

Sprendžiamos problemos priežastys:

1.1. Energetiškai neefektyvūs pastatai.

Remiantis Lietuvos ilgalaikės pastatų renovacijos strategijos (Nekilnojamo turto registro) duomenimis, Lietuvoje 2019 m. gruodžio 31 d. buvo registruota 661 tūkst. pastatų (201,7 mln. m²), kuriems taikomi statybų techninio reglamento reikalavimai, susiję su energiniu naudingumu. Didžioji dalis (63 proc.) šios energijos suvartojama gyvenamosios paskirties (34 proc. – individualūs gyvenamieji namai, 29 proc. – daugiabučiai) pastatuose. 75 proc. pastatų fondo ploto pastatyta iki 1992 m., kuomet pastatams nebuvo keliami energinio naudingumo reikalavimai, šie pastatai neatitinka šiuolaikinių standartų ir reikalavimų, jie priskiriami žemesnei nei C energinio naudingumo klasei, ir ši pastatų fondo dalis suvartoja 4/5 (78 proc.) visos pastatų fondo pirminės energijos. Žemą pastatų energinį naudingumą lemia žemiau išdėstytos priežastys.

1.1.1. Netinkama pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgsena.

Trūksta informacijos apie pastatų būklę ir galimybe pasinaudoti priemonėmis. Tik 17 proc. pastatų turi pastato energinio naudingumo sertifikatą. Žemas pastatų energinio naudingumo sertifikavimo lygmuo lemia informacijos apie pastatų energinį naudingumą ir energijos vartojimą trūkumą, nesudaro sąlygų pagrįstiems ir efektyviems pastatų ir (ar) jų šildymo sistemų atnaujinimo (modernizavimo) sprendimams priimti. Tai taip pat sąlygoja žemą pastatų savininkų (energijos vartotojų) informuotumą apie pastatų būklę ir poreikį ją gerinti įgyvendinant energinį efektyvumą didinančias priemones (labiausiai paplitusi ir remiantis visuomenės apklausos rezultatais geriausiai žinoma yra daugiabučių namų renovacija (programą žino 94 proc. apklaustųjų, ją palankiai vertina 69 proc. apklaustųjų, esant tinkamoms aplinkybėms programoje dalyvauti norėtų 79 proc. renovuotinų namų gyventojų), taip pat kasmet didelio susidomėjimo sulaukia Klimato kaitos programos lėšomis finansuojamas individualių namų atnaujinimas, tačiau kitos negyvenamosios paskirties pastatų renovacija vyksta vangiai ir neišnaudoja kasmet skiriamo finansavimo). Pastatų ir jų inžinerinių sistemų būklei, energinio efektyvumo didinimui įtakos taip pat turi pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgsena – nepakankama, o kartais ir nepatenkinama pastatų ir (ar) kurą naudojančių šildymo sistemų ir susijusių komponentų priežiūra, prastos kokybės kuro, statybinių ar buitinių atliekų deginimas, lemia didesnes energijos sąnaudas, didina aplinkos oro taršą, gaisrų riziką. Pastatų savininkams trūksta informacijos apie iškastinio ar kito kietojo kuro deginimo poveikį klimatui, aplinkai ir sveikatai, galimybes ir naudą modernizuojant pastatus ar keičiant neefektyvius šildymo įrenginius pažangiomis technologijomis.

Ribotos pastatų savininkų (energijos vartotojų) finansinės galimybės ir gebėjimai: pastatų energinio efektyvumo didinimas, šildymo įrenginių būklės gerinimas tiesiogiai priklauso nuo pastatų savininkų (energijos vartotojų) finansinės padėties ir galimybių. Ribotos finansinės galimybės, augančios kainos yra vienos iš priežasčių, lemiančių aplinkos atžvilgiu neigiamą pastatų savininkų (energijos vartotojų) elgseną. Regionuose trūksta specialistų,

teikiančių konsultacijas, metodinę ekspertų pagalbą energetinio efektyvumo klausimais.

1.1.2. Valstybės politikos nuoseklumo stoka.

Mokestinės lengvatos: pridėtinės vertės mokesčio, akcizų ar kitų mokestinių lengvatų taikymas šilumos energijai ar kurui (ypatingai iškastiniam kurui) neskatina pastatų savininkų (energijos vartotojų), kurie apsirūpinimą šilumos energija vertina pagal šilumos energijos kainą, investuoti į pastatų energinio efektyvumo didinimą. Tokios lengvatos prieštarauja nacionaliniams energetinės nepriklausomybės ir energijos vartojimo efektyvumo tikslams, nederina su valstybės investicijomis į energetikos sektorių, pastatų energinio efektyvumo didinimo skatinimu, teikiant finansinę valstybės paramą tokių projektų įgyvendinimui.

Teisinis reguliavimas: teisės aktais nereglamentuoti ribojimai naudoti iškastinį kurą, o urbanizuotose teritorijose ir kietąjį biokurą, nesukurtas veiksmingas individualių pastatų šildymo įrenginių priežiūros ir kontrolės mechanizmas (pvz., nenustatytas reikalavimas šildymo įrenginių ir dūmtakių būklę periodiškai vertinti kompetentingiems specialistams, nepakankama atsakomybė už įrenginių nepriežiūrą), nėra minimalių energinio naudingumo reikalavimų esamiems pastatams, teisiniai reikalavimai nesudaro sąlygų statybos technologinei pažangai, statinio informacinio modeliavimo (BIM), skaitmeninių metodų taikymui ir „žalios“ renovacijos techniniams sprendimams atsirasti.

Stebėseną: neįdiegta patikima stebėsenos sistema (nėra individualių pastatų šildymo įrenginių apskaitos sistemos, nėra centralizuotos informacijos apie energijos suvartojimą visuose pastatuose, pastatų renovaciją apimtis, energijos sutaupymus, ŠESD ir oro teršalų išmetimų sumažinimus, investicijų naudos įvertinimą).

1.2. Neišnaudotas centralizuotas šilumos gamybos ir tiekimo potencialas.

Centralizuotas šilumos gamybos ir tiekimo būdas laikytinas aplinkai palankiausiu oro taršos valdymo, o vertinant tai, kad 2030 m. 90 proc. šilumos energijos bus gaminama iš atsinaujinančių energetinių išteklių, ir klimato kaitos švelninimo požiūriu. Centralizuotai tiekiamą šilumą aptarnaujami pastatai neprisideda prie vietinės oro taršos. Juose naudojamą šilumą gaminant pramoniniuose kurą deginančiuose įrenginiuose taikomos pažangios išmetamųjų dujų valymo technologijos ir užtikrinamas griežtų ribinių verčių laikymasis. Lietuva pasižymi pakankamai gerai išplėtotu centralizuoto šilumos tiekimo (toliau – CŠT) infrastruktūra, tačiau nemaža dalis energijos vartotojų (pastatų savininkų) dėl nenuoseklaus teisinio reguliavimo, politinės valios stokos, nevaldomos miestų driekos, net ir centrinio šilumos tiekimo teritorijose, šilumos energiją gamina individualiai, naudodami iškastinį ar kitą vietinei oro kokybei neigiamą poveikį darantį kurą (Lietuvos ilgalaikėje pastatų renovacijos strategijoje nurodyta, kad tik 26 proc. viso pastatų fondo ploto (apie 53 mln. kv. m.) šilumos energija aprūpinami iš CŠT sistemų (dominuoja daugiabučiai namai, kurių 74 proc. daugiabučių namų ploto prijungta prie CŠT, tai sudaro apie 60 proc. visų prie CŠT prijungtų pastatų ploto dalį; individualūs namai, šilumos energiją gaunantys iš CŠT sudaro apie 2 proc. arba 17 proc. visų prie CŠT prijungtų pastatų ploto dalį).

1.3. Nepakankami pastatų renovacijos tempai.

98 proc. pastatų fondo yra privati fizinių ir juridinių asmenų nuosavybė ir tik 2 proc. – viešosios (valstybės ar savivaldybių) nuosavybės pastatai, kurių renovaciją ir jos apimtį valstybė gali planuoti.

Siekdama nacionalinių energetinės nepriklausomybės ir klimato kaitos švelninimo tikslų, valstybė skatina pastatų renovaciją, tam naudodama valstybės biudžeto, ES fondų ir kitas teisėtai gautas lėšas, sudarydama sąlygas šiam tikslui pritraukti privačias investicijas. Nepaisant pastangų, įdiegtų priemonių ir instrumentų, pastatų renovacijos apimtys nepakankamos (iki 2020 m. šalyje renovuota apie 3200 daugiabučių namų, kurie kasmet (vidutiniškai apie 300 daugiabučių per metus) sutaupo apie 1000 GWh per metus. Šios daugiabučių namų renovacijos apimtys per mažos Europos renovacijos bangos ir Lietuvos ilgalaikės pastatų renovacijos tikslams pasiekti, tačiau trūksta susistemintos informacijos apie kitos paskirties pastatų renovacijos rezultatus, o

pasiekti rezultatai nedaro esminio energijos vartojimo efektyvumo poveikio gyvenamosios vietovės atžvilgiu.

1.3.1. Riboti renovacijos sistemos gebėjimai suplanuoti ir įgyvendinti kompleksinius, įtraukius ir veiksmingai koordinuotus sprendimus.

Kompleksinio požiūrio ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka: segmentuotas (sektorinis) požiūris į energinį efektyvumą didinančias priemones pastatuose; trūksta teisinio reguliavimo, apibrėžiančio kompleksinio planavimo metodiką, apimančią tiek energinio efektyvumo priemones pastatuose, tiek energetikos sektoriuje, sprendžiant susisiekimo, judumo problemas, gyvenamosios aplinkos sutvarkymą ir pritaikymą visų (pvz., aplinkos pritaikymas neįgaliesiems) poreikiams, siekiant maksimizuoti visas renovacijos naudas ir įgyvendinti kompleksinius kvartalų atnaujinimo projektus, tam panaudojant skirtingus finansinius šaltinius. Kaip nurodoma Lietuvos ilgalaikėje pastatų renovacijos strategijoje³, tinkamai įgyvendintos renovacijos teikiamos naudos yra daugialypės (ne tik sumažėjusios energijos išlaidos, bet ir būsto vertės padidėjimas, atnaujinta ne tik pastato bet ir miesto inžinerinė infrastruktūra, geresnė socialinė aplinka, pagerėjusi sveikata ir pan.). Tuo pat metu, skirtingi pastatų fondo segmentai turi skirtingus poreikius, reikalaujančius skirtingų priemonių padedančių tą naudą realizuoti, pvz., individualių namų savininkams ypač aktuali galimybė taikyti renovacijos priemones lanksčiai, prisitaikant prie konkretaus pastato techninės būklės, daugiabučiams vis aktualesniais tampa kompleksiniai, plataus masto renovacijos sprendimai iš esmės keičiantys kvartalo veidą ir gerinantys gyvenimo kokybę.

Nepakankamas savivaldos įsitraukimas: nepaisant to, kad iš esmės visos energinio efektyvumo priemonės įgyvendinamos savivaldybėse ir konkrečiose gyvenamosiose teritorijose, savivaldos, kuri yra arčiausiai gyventojų ir atstovauja jų interesus vietos lygmeniu, kaip energinio efektyvumo proceso koordinatoriaus vaidmuo teisės aktais nereglamentuotas. To pasėkoje, vykdoma chaotiška miestų drieka, nesudaromos sąlygos kurti darnią gyvenamąją aplinką, kompleksškai spręsti su gyvenimo mieste kokybe susijusias problemas.

Trūksta koordinavimo: pastatų renovacijos ir su jais susijusios infrastruktūros ir gyvenamosios aplinkos atnaujinimo paramos priemonės yra planuojamos ir administruojamos skirtingų institucijų (AM, Energetikos ministerija, Švietimo mokslo ir sporto ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Susisiekimo ministerija), skiriasi priemonių finansavimo šaltiniai (fondai). Atitinkamai, skiriasi priemonių atrankos ir finansavimo sąlygos, įgyvendinimo laikotarpiai, kas apsunkina tokių priemonių kompleksinio taikymo galimybes (neišnaudojamos maksimizuotos renovacijos naudos, nesudaromos sąlygos tvariam gyvenamųjų teritorijų vystymuisi, ilgai trunkantys atskirų priemonių planavimo ir įgyvendinimo terminai, nepakankamai efektyviai panaudojamos lėšos), nėra vieningos planavimo ir stebėsenos sistemos, neužtikrinama efektyvi komunikacija ir techninė pagalba.

1.3.2. Riboti pastatų savininkų finansiniai ištekliai.

Investicijos yra vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių pastatų renovacijos apimtį ir tempus. Ribotos pastatų savininkų finansinės galimybės arba jų gebėjimas skolintis gali tapti atsisakymo vykdyti pastatų energinio efektyvumo didinimo projektus priežastimi, todėl itin svarbu užtikrinti privačių investicijų pritraukimą pastatų renovacijos projektams finansuoti, tam naudojant valstybės finansines ir (ar) garantines priemones, tokiu būdu užtikrinant investicijų prieinamumą. Be to, atsižvelgiant į ilgą investicijų atsipirkimo laikotarpį, pastatų renovacijos skatinimo tikslais būtina užtikrinti valstybės finansinės paramos teikimą energinį efektyvumą didinančius projektus įgyvendinusiems pastatų savininkams, ypatingą dėmesį skiriant nepasiturintiems gyventojams. Siekiant didinti pastatų renovacijos apimtį, viešųjų finansų išteklių poreikis ilgalaikėje perspektyvoje bus reikšmingai didesnis nei planuojama.

1.3.3. Lėtas ir nenašus pastatų atnaujinimo procesas.

³ <https://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/statyba-ir-bustas/ilgalaikė-renovacijos-strategija>.

Statybos rinkoje iš esmės vyrauja du pastatų fasadų šiltinimo tipai – vėdinamas fasadas ir tinkuojamas fasadas. Šie fasadų šiltinimo tipai yra santykinai brangūs, ilgai trunka, reikalauja statybos sektoriaus finansinio pajėgumo ir žmogiškųjų išteklių, priklauso nuo sezoniškumo ir oro sąlygų, be to, šiems sprendimams įgyvendinti naudojami statybos produktai, kurių gamybos ir utilizavimo procesuose išskiriamas nemažas išmetamų ŠESD kiekis. Nepakankamai reglamentuoti energinio naudingumo reikalavimai esamiems (potencialiai renovuotiems) pastatams. Pastatų renovacijos našumas taip pat priklauso nuo statybos sektoriaus pajėgumų ir motyvacijos: nestabilus finansavimas ir padrikas planavimas neskatina daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) procese dalyvauti didesnių įmonių (remiantis VŠĮ CPO LT 2020 m. duomenimis, sudarytuose elektroninių pirkimų kataloguose dalyvauja apie 40 projektavimo ir apie 200 statybos rangovinių organizacijų – smulkių ir vidutinių įmonių) ar savo veiklos modelį vystyti mažesniems įmonėms. Riboti mažesnių statybos įmonių pajėgumai, darbo jėgos trūkumas (ypač Covid-19 pandemijos metu) lemia ilgesnius projektų vykdymo terminus (dauguma vykdomų projektų vykdomi ilgiau nei suplanuotas 24 mėn. projekto įgyvendinimo terminas). Augančios statybos darbų kainos daro įtaką energijos efektyvumo projektų planavimui ir įgyvendinimui, kadangi brangina investicijas ir taip prailgina projektų atsiperkamumo laikotarpį. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, pastatų remonto kainų indeksas 2010-2019 m. laikotarpiu nuolat augo (vidutiniškai 4 proc. kasmet). Kaip nurodoma Ilgalaike pastatų renovacijos strategijoje,⁴ atsižvelgiant į dabartinį Lietuvos makroekonominį klimatą ir infliaciją, tikėtina, jog ši tendencija išsilaikys. Be to, nesuvaldytas darbo jėgos trūkumas gali dar paspartinti statybos darbų kainos augimą, taip dar padidinant neigiamą šio barjero poveikį Lietuvos ilgalaike renovacijos strategijos įgyvendinimui.

2 problema. Išmetamas didelis šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis.

Kaip nurodoma Nacionalinėje klimato kaitos valdymo darbotvarkėje⁵, klimato krizė, kelianti egzistencinę grėsmę natūralioms ekosistemoms ir žmonijai, didinanti rizikos veiksnius nacionaliniam saugumui ir visuomenės stabilumui, tebėra svarbiausias mūsų laikų iššūkis. Pastarieji penkeri metai buvo šilčiausi per visą meteorologinių stebėjimų istoriją. 2020 m. vidutinė pasaulio oro temperatūra buvo 1,2 °C aukštesnė už ikipramoninio laikotarpio lygį. 2020-ieji metai -Lietuvoje buvo šilčiausi per visą meteorologinių stebėjimų istoriją. Naujausiose Tarpvyriausybės klimato kaitos komisijos (angl. IPCC; toliau – TKKK) parengtose klimato kaitos⁶ ir 1,5 °C visuotinio atšilimo⁷, taip pat žemėnaudos⁸, vandenynų ir kriosferos⁹ būklės ataskaitose pabrėžiama, kad nesustabdžius klimato kaitos jos padariniai bus pražūtingi. Dėl dažnesnių ekstremalių su klimatu susijusių reiškinių didėja ekonominiai nuostoliai. ES šie nuostoliai jau vidutiniškai viršija 12 mlrd. eurų per metus. Pasaulio temperatūrai pakilus 3 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, dabartinė ES ekonomika kasmet patirtų ne mažiau kaip 170 mlrd. eurų nuostolių (atitinkančių 1,36 proc. ES BVP)¹⁰.

Remiantis naujausia mokslinė informacija, žmogaus veikla yra lemiamas veiksnys visuotiniam klimato atšilimui. Dėl žmogaus ūkinės veiklos išmetamų šiltnamio efektą sukeliančių dujų¹¹ (toliau – ŠESD) koncentracijos didėjimas stiprina natūralų šiltnamio efektą, lemia vidutinės pasaulio oro

⁴ <https://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/statyba-ir-bustas/ilgalaike-renovacijos-strategija>.

⁵ Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. birželio 30 d. nutarimu Nr. XIV-490 „Dėl Nacionalinės klimato kaitos valdymo darbotvarkės patvirtinimo“.

⁶ TKKK 5-oji vertinimo ataskaita, 2014 m.

⁷ TKKK specialioji ataskaita dėl visuotinio atšilimo 1,5 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, 2018 m.

⁸ TKKK specialioji ataskaita dėl klimato kaitos ir žemėnaudos, 2019 m.

⁹ TKKK specialioji ataskaita dėl vandenynų ir kriosferos keičiantis klimatui, 2019 m.

¹⁰ 2021 m. vasario 25 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Klimato kaitai atsparios Europos kūrimas. Naujoji ES prisitaikymo prie klimato kaitos strategija.

¹¹ Tarpvyriausybės platformos dėl biologinės įvairovės ir ekosisteminių paslaugų (angl. *IPBES*). Pasaulinis biologinės įvairovės ir ekosisteminių paslaugų vertinimas, 2019 m.

temperatūros kilimą¹². Paryžiaus susitarime nustatytas ilgalaikis tikslas – užtikrinti, kad pasaulio oro temperatūros didėjimas būtų gerokai mažesnis už 2 °C, palyginti su ikipramoninio laikotarpio lygiu, dedant pastangas, kad šis didėjimas neviršytų 1,5 °C¹³, 2018 m. spalio mėn. paskelbtoje TKKK specialiojoje ataskaitoje dėl 1,5 °C pasaulinio atšilimo nurodyta: kad temperatūra nepakiltų daugiau kaip 1,5 °C, iki 2030 m. pasaulinis metinis į atmosferą išmetamo anglies dioksido kiekis turi būti sumažintas perpus, o iki 2050 m. užtikrintas poveikio klimatui neutralumas.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatytas nacionalinis klimato kaitos švelninimo tikslas iki 2030 m. – sumažinti 30 proc. išmetamų ŠESD kiekį, palyginti su 2005 m., įskaitant – ŽNŽNKM sektoriaus absorbavimą. Šio tikslo numatyta siekti taip:

- ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje (toliau – ATLPS) dalyvaujančiuose sektoriuose (energijos gamybos ir tiekimo sektoriai, pramonės procesai) – sumažinti ne mažiau kaip 50 proc., palyginti su 2005 m.;
- ES ATLPS nedalyvaujančiuose sektoriuose (transporto, pramonės, žemės ūkio, atliekų, mažosios energetikos sektoriai) – sumažinti ne mažiau kaip 25 proc., palyginti su 2005 m., įskaitant ŽNŽNKM sektoriaus absorbavimą, ir neviršyti nustatytų metinių ŠESD kvotų.

ES ATLPS nedalyvaujančiuose sektoriuose neužtikrinus įtvirtintų metinių išmetamų ŠESD kiekio mažinimo limitų (t CO₂ ekv.) 2021–2030 m. laikotarpiu neviršijimo vidinėmis pastangomis, Lietuva privalėtų trūkstantį išmetamų ŠESD kiekio mažinimo kvotą pirkti iš kitų valstybių ir tai keltų pavojų valstybės biudžetui.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatytų tikslų ir uždavinių 2021–2030 m. siekiama įgyvendinant Nacionalinį pažangos planą ir Nacionalinės klimato kaitos darbotvarkės planą – Nacionalinio energetikos ir klimato srities veiksmų planą 2021–2030 m. (toliau – NEKS), kurio veiksmai integruojami į nacionalines plėtros programas pagal atitinkamą valstybės veiklos sritį.

Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje į atmosferą išmesta 20,4 mln. t CO₂ ekv, t. y. apie 1,1 proc. daugiau išmetamų ŠESD kiekio nei 2018 m. 2019 m. Lietuvoje absorbuota 5,4 mln. t CO₂, daugiausiai – miškų ir daugiamečių pievų dėka.

Daugiausia ŠESD išmetė transporto (30 proc.) ir energetikos (29 proc.) sektoriai. Trečioje vietoje – žemės ūkis (21 proc.), kiek mažiau ŠESD išmesta pramonės (16 proc.) ir atliekų (4 proc.) sektoriuose.

ŠESD išmetimai sektoriuose, kurie nedalyvauja ATLPS, 2019 m. išaugo 11 proc. palyginti su 2005 m. lygiu.

Netvari energetikos ir transporto sektorių plėtra skatina klimato kaitą, šioms sritims plėtoti per mažai naudojamosi energijos vartojimo efektyvumo, atsinaujinančių energijos išteklių potencialu, darnaus judumo formomis.

Sprendžiamos problemos priežastys:

2.1. Esama klimato kaitos valdymo politika nepakankama pasiekti ambicingus 2030 m. ir vėlesnius išmetamo ŠESD kiekio mažinimo tikslus.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau – EBPO) 2021 m. atliktu Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo vertinimu¹⁴ (toliau EBPO vertinimas), tam, kad Lietuva padarytų pažangą išmetamo ŠESD neutralumui pasiekti, reikės papildomų priemonių. Lietuva dalyvauja ES

¹² 2020 m. rugsėjo 17 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Platesnis Europos 2030 m. klimato srities užmojis. Investavimas į neutralaus poveikio klimatui ateitį žmonių labui, COM (2020) 562 galutinis (toliau – Komisijos komunikatas „Platesnis Europos 2030 m. klimato srities užmojis“).

¹³ 2018 m. lapkričio 28 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui, Regionų komitetui ir Europos investicijų bankui.

Švari mūsų visų planeta. Strateginė klestinčios, modernios ir konkurencingos neutralizuoto poveikio klimatui Europos ekonomikos ateities vizija, COM (2018) 773 galutinis.

¹⁴ EBPO. Aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga: Lietuva 2021: <https://www.oecd.org/publications/oecd-environmental-performance-reviews-lithuania-2021-48d82b17-en.htm>.

apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje, skirtoje didiesiems teršėjams (elektrinėms, naftos perdirbimo įmonėms, didelėms gamykloms ir kt.). Lietuvos ATPL sistemos dalyvių išmetamų ŠESD kiekis sudaro tik trečdalį Lietuvos bendro išmetamų ŠESD kiekio. Lietuva pasiekė ATPLS nedalyvaujantiems sektoriams nustatytą išmetamų ŠESD kiekio ribojimo tikslą 2020 metams (išmetimai neturi viršyti 15 proc. 2005 m. lygio), tačiau per šį dešimtmetį Lietuva pirmą kartą turės pradėti išmetamų ŠESD kiekio išmetimų mažinimą ATPLS nedalyvaujančiuose sektoriuose tam, kad pasiektų privalomą ES išmetamų ŠESD kiekio mažinimo tikslą 2030 metams (-9 proc. palyginti su 2005 m. lygiu, kuris 2021 m. peržiūrimas padidinus ES tikslus iki 2030 m. sumažinti ŠESD ne mažiau 55 proc.) ir dar ambicingesnę nacionalinę tikslą – -25 proc. Vis dėlto, esama politika nepakankama pasiekti 2030 m. ir vėlesnius tikslus. Reikalingos papildomos priemonės, įskaitant finansuojamas ES 2021–2027 m. biudžeto ir Ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo fondo (angl. – RRF) lėšomis.

2.1.1. Trūksta institucinių gebėjimų prognozuoti išmetamų ŠESD kiekį ir vertinti poveikį.

Išmetamų ŠESD kiekio skaičiavimus ir prognozes sudaro Aplinkos apsaugos agentūra (toliau – AAA), tačiau keičiantis technologijoms ir teisiniam reglamentavimui susiduriama su poreikiu, kad tai būtų atliekama greičiau ir išsamiau, o pats procesas būtų grindžiamas modeliavimo duomenimis. Taip pat planuojant investicijas, teisinį reglamentavimą ar kitas veiklas reikia įvertinti kiek tai prisidės prie išmetamų ŠESD kiekio sumažinimo ir ar neturės priešingo efekto. Trūksta metodikų, kuriomis vadovaujantis būtų galima atlikti politikos priemonių poveikio išmetamų ŠESD kiekiui, atliekų susidarymo, atliekų perdirbimo, antrinių žaliavų panaudojimo, oro, vandens taršos ir kitiems pamatuojamiems aplinkosaugos rodikliams vertinimą.

Pagrindinis dokumentas, kuriame pateikiama priemonės prisidedančios prie klimato kaitos švelninimo – NEKS, tačiau nėra sistemos, skirtos jame esančių priemonių įgyvendinimui ir klimato kaitos tikslų pasiekimui stebėti, kas leistų rinkti, sisteminti ir analizuoti duomenis, susijusius su įgyvendinimo rodikliais.

2.1.2. Trūksta reglamentavimo ir vieningos metodikos CO₂ taršos rodikliams skaičiuoti ir paskatų įmonėms tai taikyti.

Nėra patvirtintos visuotinės metodikos kaip įmonės galėtų apsiskaičiuoti savo CO₂ taršos rodiklius, tai jos daro daugiau savo iniciatyva ir tai daro tik nedidelė dalis įmonių. 2020 m. finansavimo iš Klimato kaitos programos priemonės „Privačių juridinių asmenų energijos vartojimo efektyvumo priemonių įgyvendinimas pagal energijos audito ataskaitas“, kreipėsi tik dvi įmonės.

2.1.3. Trūksta paskatų gyventojams naudoti klimatui draugiškas ir išmetamų ŠESD kiekį mažinančias priemones, ypač renkantis mažiau taršias transporto priemones.

Nacionalinės ŠESD apskaitos ataskaitos duomenimis, Lietuvoje transporto sektorius išmeta daugiausia ŠESD (2019 m. apie 44 proc. ES ES ATPLS nedalyvaujančių sektorių ŠESD kiekio), iš jų net 96 proc. transporto išmetamų ŠESD kiekio arba 30 proc. bendro šalies ŠESD išmetamo kiekio susidaro kelių transporto subsektoriuje. Tai daugiausia susiję su vis augančiu taršių lengvųjų automobilių skaičiumi Lietuvoje. Taip pat augo naudotų automobilių skaičius visame transporto priemonių parke skaičius. Per pastaruosius trejus metus naudotos transporto priemonės sudarė 77 proc. viso transporto priemonių parko. Daugiau nei 60 proc. automobilių yra nuo 10 iki 20 m. amžiaus; dar beveik 20 proc. yra senesni nei 20 m. Didėjanti senesnių automobilių dalis turi akivaizdžių pasekmių aplinkai, nes senesniems automobiliams būdinga prastesnė degalų ekonomija ir didesnis išmetamų teršalų kiekis.

Valstybės pastangos planavimo dokumentais keisti padėtį kol kas neduoda apčiuopiamo rezultato mažinant išmetamų ŠESD kiekį, nes reikalinga keisti gyventojų elgseną. Prognozuojama, kad išmetamų ŠESD kiekis transporto sektoriuje, net ir pradėjus įgyvendinti patvirtintas elektromobilių ir mažai teršiančių transporto priemonių skatinimo, alternatyvių degalų naudojimo skatinimo priemones ir įvedus registracijos mokestį, vis dar augs (2030 m. 7 proc. lyginant su 2005 m.). Vienos svarbiausių ir efektyviausių priemonių mažinant ŠESD išmetimus transporto sektoriuje yra susijusios su gyventojų

elgsenos pokyčiais.

Dėl didelio socialinio ir ekonominio jautrumo delsiama priimti sprendimus riboti iškastiniu kuru varomų lengvųjų automobilių naudojimą. Miestų darnaus judumo planuose orientuojantis tik į fizinės infrastruktūros plėtrą, o ne elgsenos pokyčius, vengiant draudimų ir ribojimo, kyla grėsmė nepakeisti gyventojų, kurie 90 proc. kelionių renkasi asmeninį automobilį, įpročių ir darnaus judumo alternatyvas.

Nepakankamai dėmesio skiriama energijos vartojimui ir galimybėms sumažinti ŠESD išmetimus, keičiant gyventojų elgseną. Gyventojams kyla abejonių dėl nekokybiškai atliekamų projektavimo paslaugų, statybos darbų. Tai neskatina gyventojų priimti sprendimo dalyvauti modernizavimo (atnaujinimo) procesuose. Lietuvos statybos priežiūros sistema yra neefektyvi.

Nors nuolat diegiama atliekų rūšiavimą skatinančių priemonių antrinis vartojimas, daiktų taisymas dar nėra populiarus. Nuolat perkant naujas prekes, o ne taisant tai ką dar galima ne vienus metus naudoti, prisidedami prie ŠESD išmetimų.

Gyventojų elgsenos keitimui didelį poveikį turi jų finansinės galimybės ir gebėjimai. Energinio efektyvumo didinimas, mažiau taršių automobilių įsigijimas, atliekų kiekio mažinimas ir kiti elgsena prisidedanti prie išmetamų ŠESD kiekio mažinimo priklauso nuo gyventojų finansinės padėties ir galimybių. Ribotos finansinės galimybės lemia neigiamą aplinkos atžvilgiu gyventojų elgseną.

Todėl būtina diegti gyventojų elgsenos pokyčius sąlygojančias priemones – energetikos, transporto ir atliekų srityse, taip mažinant ŠESD išmetimus šiuose sektoriuose.

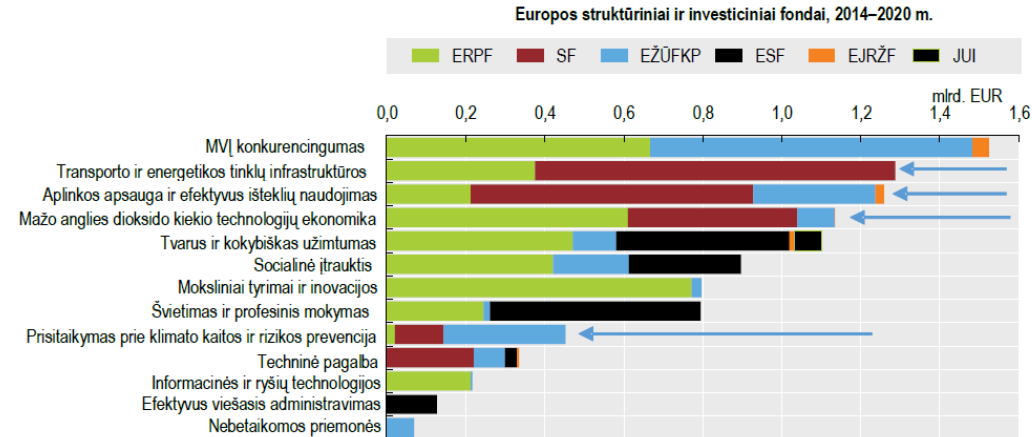
2.1.4. Neužtikrinamas tvarus investavimas (*giluminės priežastys nagrinėjamos FM valdomoje Tvarių viešųjų finansų plėtros programoje įgyvendinant 8.5 uždavinį*).

EBPO parengtoje Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo apžvalgoje¹⁵ nurodoma, kad siekiant kurti ekologiškesnę ekonomiką, reikia didelių privačių lėšų investicijų. Viešosios (daugiausia vietos valdžios) išlaidos aplinkos apsaugai sumažėjo nuo 1,3 proc. BVP 2000 m. iki 0,3 proc. BVP 2018 m., t. y. perpus mažiau nei ES vidurkis (0,8 proc.). Tokios tendencijos turi būti keičiamos. Siekiant įgyvendinti NEKS veiksmų plane numatytas priemones, Lietuvoje prognozuojama, kad iš viso prireiks 14 mlrd. eurų investicijų, kurių didžiąją dalį sudarys viešasis finansavimas.

Anksčiau Lietuva yra gavusi didelį dalį finansavimo iš Europos struktūrinių ir investicijų fondų. 2014–2020 m. šalis gavo 8,4 mlrd. eurų įvairioms politikos sritims, kurių daugelis susijusios su aplinka (pavyzdžiui, aplinkos apsauga ir efektyvus išteklių naudojimas, mažo anglies dioksido kiekio technologijų ekonomika, prisitaikymas prie klimato kaitos ir rizikos prevencija) (ES finansavimą šioms teminėms sritims papildė 1,6 mlrd. eurų iš nacionalinių lėšų.).

1 pav. Investicijos į aplinką Lietuvoje daugiausia priklauso nuo ES lėšų

¹⁵ Ten pat.

Pastaba. Europos regioninės plėtros fondas (ERPF), Sanglaudos fondas (SF), Europos žemės ūkio fondas kaimo plėtrai (EŽŪFKP), Europos socialinis fondas (ESF), Europos jūrų reikalų ir žuvininkystės fondas (EJŖŽF) ir Jaunimo užimtumo iniciatyva (JUI), įskaitant bendrą nacionalinį finansavimą (1,6 mlrd. eurų iš 10 mlrd. eurų).

Šaltinis: EK (2020 m.), „European Structural and Investment Funds“ (duomenų bazė), prisijungta 2020 m. lapkričio 20 d. StatLink 2 <https://stat.link/wykb3v888934267920>.

EBPO parengtoje Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo apžvalgoje¹⁶ nurodoma, kad Lietuvoje investicijų į tvarios energetikos ir klimato politiką poreikis ateinančių dešimtmetį kasmet sudarys 3 proc. 2019 m. BVP (EK, 2020 m.¹⁷). Šias investicijas Lietuva ketina gauti iš ES fondų ir kitų išorės šaltinių (50 proc.), valstybės lėšų (21 proc.) ir privataus sektoriaus (29 proc.). Pagal ES ekonomikos gaivinimo ir atsparumo didinimo priemonę reikalaujama, kad jos lėšų naudojimas atitiktų šešis nustatytus aplinkosaugos tikslus. Tai padės užtikrinti, kad su investicijomis susijusios Lietuvos ekonomikos gaivinimo priemonės prisidės prie ekologiškesnės ekonomikos. Tačiau nėra aiškių planų, kaip pritraukti privačias lėšas. Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nurodyta, kad nesuformuota palanki žaliųjų investicijų aplinka apribotų išmetamų ŠESD mažinimo tikslų įgyvendinimą.

2.1.5. Žmoniškųjų išteklių ir švietimo programų neatitikimas darbo rinkos poreikiams, susijusiems su klimato kaitos keliamais iššūkiais.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nurodoma, kad didėjant technologijų ir skaitmenizavimo poreikiui mažinti išmetamų ŠESD kiekį, keisis verslo modeliai, bus kuriamos naujos darbo vietos, augs poreikis darbuotojų perkvalifikavimui taikant inovatyvias technologijas. ES sukurta 4 mln. žaliųjų darbo vietų ir prognozuojamas jų skaičiaus didėjimas žemės ūkio ir miškininkystės, energijos gamybos iš atsinaujinančių energijos išteklių, bioekonomikos, žaliosios infrastruktūros, žiedinės ekonomikos ir kt. srityse. Numatoma, kad įgyvendinant NEKS plane numatytas priemones 2020–2030 m. užimtumas Lietuvoje padidėtų vidutiniškai 1,56 proc.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ EC (2020), „Assessment of the final national energy and climate plan of Lithuania“, *Commission Staff Working Document*, SWD(2020) 914 final, European Commission, Brussels, <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/10102/2020/EN/SWD-2020-914-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>.

Planuojama, kad klimato ir energetikos tikslų įgyvendinimas per dešimtmetį sukurs virš 21 tūkst. darbo vietų atliekų perdirbimo, biodegalų gamybos, pramonės efektyvumo didinimo, naujos statybos, pastatų renovacijos, miesto transporto infrastruktūros, vandenilio gamybos, saulės jėgainių ir vėjo energetikos įrengimo ir gamybos srityse. Pavyzdžiui, planuojama, kad Lietuvos Baltijos jūros teritorijoje įrengtas 700 MW vėjo elektrinių parkas tiesiogiai sukurs apie 1340 darbo vietų, 18-osios Vyriausybės programoje¹⁸ numatyta, kad skatinant atliekų perdirbimą ir antrinių žaliavų panaudojimą, transformuojant gamybos ir paslaugų verslo modelius, iki 2024 m. bus sukurta 10 tūkst. naujų darbo vietų.

Atsižvelgiant į tai, didėja poreikis investuoti į žmogiškuosius išteklius rengiant specialistus, užtikrinti dabartinėms ir būsimoms kartoms geriausią reikiamos srities, įskaitant žaliasias ir skaitmenines technologijas, išsilavinimą ir mokymą pagal sistemas, kurios būtų greitai pritaikomos prie besikeičiančių darbo rinkos poreikių; rengti specialistus, galinčius kvalifikuotai spręsti klimato kaitos valdymo klausimus, tobulinti specialistų kvalifikaciją ir vykdyti perkvalifikavimą darbui su pažangiausiomis technologijomis ir sprendimais.

Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nurodyta, kad nepakankamai efektyvi susijusių ekonomikos sektorių darbuotojų rengimo ir perkvalifikavimo sistema lemia kompetentingų darbuotojų trūkumą mažo išmetamų ŠESD kiekio technologijų plėtrai.

2.1.5.1. Švietimo programos nepakankamai atitinka darbo rinkos poreikius (*giluminės priežastys nagrinėjamos ŠMSM valdomoje Švietimo plėtros programoje įgyvendinant 3.4 uždavinį*).

2.1.5.2. Trūksta reikiamos kvalifikacijos darbuotojų (*asmenų kvalifikacijos trūkumas, ribojantis įsidarbinimo galimybes, darbo pasiūlos ir paklausos neatitikimas, Europos žaliasis kursas, kartu su kitomis globaliomis tendencijomis, įtaka, lemianti atitinkamos kvalifikacijos darbuotojų poreikį, taip pat nagrinėjami SADM valdomoje Įtraukios darbo rinkos plėtros programoje įgyvendinant 2.3 uždavinį*).

2.1.6. Valstybinio požiūrio į vystomąjį bendradarbiavimą klimato kaitos srityje stoka.

Įstojusi į ES, Lietuva prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus iki 2030 m. oficialiai paramai vystymuisi skirti ne mažiau kaip 0,33 proc. valstybės bendrųjų nacionalinių pajamų, tačiau pagal šį rodiklį yra viena labiausiai atsilikusių ES valstybių narių. Visame pasaulyje apie 93 proc. viešojo ir privačiojo sektorių lėšų, skirtų klimato politikai, tenka švelninimo veiksams. 2017 m. vidutinė prisitaikymo prie klimato kaitos finansavimo suma siekė apie 25 mlrd. eurų per metus, tačiau apskaičiuota, kad ji turi būti dešimt kartų didesnė.

Lietuvoje taip pat svarbu užtikrinti finansinę ir technologinę paramą, skirtą klimato kaitos švelninimo ir prisitaikymo prie klimato kaitos priemonėms įgyvendinti kitose šalyse, ir bendradarbiauti su kitomis šalimis plėtojant projektus klimato kaitos srityje. Nors iki šiol būdavo remiama tik projektai klimato kaitos švelninimo srityse, svarbu prisidėti ir prie šalių atsparumo didinimo.

2.2. Nepakankamai taikoma išmetamų ŠESD kiekį mažinančių priemonių įvairiuose ūkio sektoriuose.

2.2.1. Transporto sektorius generuoja didžiausią išmetamų ŠESD kiekio dalį Lietuvoje (*giluminės priežastys nagrinėjamos SM valdomos Susisiekimo plėtros programos 6.1 uždavinys*).

Transportas (visų pirma kelių transportas) yra didžiausias ir greičiausiai augantis išmetamų ŠESD šaltinis Lietuvoje. Keleivinio transporto ŠESD išmetimai 2019 m. išaugo 61 proc., o krovinio transporto – 41 proc. palyginti su 2005 m. lygiu. Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje transporto sektorius išmetė didžiausią ŠESD kiekį (30 proc.).

2.2.2. Neefektyviai ir neracionaliai naudojama energija ir energetiniai ištekliai pastatų sektoriuje (*giluminės priežastys nagrinėjamos Programos 1 problemoje*).

¹⁸ Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. XIV-72 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“.

2.2.3. Elektros iš AEI dalis, palyginti su Lietuvos bendruoju galutiniu elektros energijos suvartojimu, sudaro 18,79 proc. (2019 m.), siekiama 50 proc. (2030 m.), maža AEI dalis, palyginti su galutiniu energijos suvartojimu: 25,47 proc. (2019 m.), siekiama 50 proc. (2030 m.) (*giluminės priežastys nagrinėjamos EM valdomoje Energetikos plėtros programoje įgyvendinant 6.3 ir 6.5 uždavinius*).

2.2.4. Nepakankamai plečiamas tvarus ūkininkavimas, neefektyvus mažai išskiriančių ŠESD technologijų diegimas, investicijų trūkumas žemės ūkio sektoriuje žemės ūkio sektoriuje (*giluminės priežastys nagrinėjamos ŽŪM valdomos Žemės ir maisto ūkio, kaimo plėtros bei žuvininkystės plėtros programos 6.2 uždavinyje*).

Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje žemės ūkio sektorius į atmosferą išmetė 21 proc. bendro išmesto ŠESD kiekio. Žemės ūkio išmetamų ŠESD kiekis nuo 2005 m. padidėjo apie 2 proc. Gyvulininkystės išmetamų teršalų kiekis mažėjo dėl nuolatinio gyvulių populiacijos mažėjimo. Tuo tarpu pasėlių išmetamų teršalų kiekis didėja daugiausia dėl augančio naudojamo sintetinių azoto trąšų.

2.2.5. Žemas išteklių panaudojimo efektyvumas pramonėje (*giluminės priežastys nagrinėjamos EIM valdomos Ekonomikos transformacijos ir konkurencingumo plėtros programos 1.4 uždavinyje*).

Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvos pramonės išmestas ŠESD kiekis sudarė 16 proc. viso išmesto ŠESD kiekio. Dėl taršos didėjančias sąnaudas patirianti pramonė sukuria mažėjančią ekologinę pėdsaką: ES ATLPS dalyvaujančio sektoriaus išmetamų ŠESD kiekis sumažėjo 39 proc., palyginti su 2005 m. lygiu, tačiau atskirose srityse išmetamas ŠESD kiekis didėja: išmetamų ŠESD kiekis 2019 m. sparčiausiai augo amoniako gamybos (8,8 proc.), cemento gamybos (13 proc.) sektoriuose.

2.2.6. Didėjantis susidarantių atliekų kiekis ir nepakankamai efektyvus atliekų tvarkymas (*giluminės priežastys nagrinėjamos Programos 6.10 uždavinyje*).

Nacionalinės išmetamų ŠESD apskaitos 2021 m. ataskaitos duomenimis, 2019 m. Lietuvoje atliekų sektorius išmetė 4 proc. viso išmesto ŠESD kiekio. Išmetamų ŠESD kiekio pokyčio tendencijos rodo, kad sektoriuose kaip transportas ir žemės ūkis reikia taikyti daugiau išmetamų ŠESD kiekį mažinančių priemonių, kad būtų pasiekti Nacionalinėje klimato kaitos darbotvarkėje nustatyti tikslai ir laiku pasiektas neutralumas klimatui.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.6. Sustiprinti gebėjimą prisitaikyti ir padidinti gamtinių ekosistemų ir šalies ūkio sektorių atsparumą klimato kaitos pokyčiams

3 problema: Gamtinės ekosistemos, šalies infrastruktūra, ūkio sektoriai neatsparūs didėjančioms klimato kaitos keliamoms grėsmėms ir poveikiui.

Akivaizdžiai pasireiškianti klimato kaita Lietuvoje kelia grėsmę aplinkai, ūkinei veiklai. Lietuvoje dažnėja pavojingų gamtinių reiškinių – potvynių, stichinių ir katastrofinių meteorologinių reiškinių (uraganų, snygių, vėtrų, sausrų, kaitrų), taip pat ekstremaliųjų gamtinių reiškinių pasikartojimas, trukmė ir stiprumas. Dažnesnės uraganinės audros mažina smėlio išteklius Baltijos jūros krante ir priekrantėje, ardomi krantai, neigiamai veikiamas kraštovaizdis ir ekosistemų vientisumas.

Besikeičiantis klimatas veikia gamtines ekosistemas, šalies infrastruktūrą ir praktiškai visus sektorius (energetiką, pramonę, transportą, žemės ūkį, atliekų tvarkymą, vandens išteklius, namų ūkius ir paslaugas, gyvąją gamtą miškininkystę ir kt.) – pažeidžia šalies ekonomikos darnų vystymąsi, lemia produktyvumo sumažėjimą, maisto ir kitų produktų gamybos, infrastruktūros, žmonių sveikatos pokyčius, neigiamai veikia ekosistemų, biologinės įvairovės stabilumą. Klimato kaitos sukelti padariniai turi poveikį visai šalies ekonomikai: BVP pokyčiams, žemės ūkio derliui, energijos sąnaudoms, pajamoms ir kitiems dalykams. Prie sparčių pokyčių nespėjama natūraliai prisitaikyti ir dažniau bandoma tvarkyti jau atsiradusias problemas, o neplanuoti ir rengtis prisitaikyti prie klimato, kuris laukia ateityje.

Lietuvoje jautriausi klimato kaitai yra žemės ūkis, visuomenės sveikata, energetikos, pramonės, transporto ir komunikacijų infrastruktūra, miškininkystė, ekosistemos, biologinė įvairovė, kraštovaizdis, vandens ištekliai ir pajūrio zona, svarbios yra urbanizuotos teritorijos. Dėl klimato kaitos dažnėjantys ekstremalūs reiškiniai kelia pavojų šalių ekonomikai, aplinkai ir žmonių sveikatai.

Europos aplinkos agentūros duomenimis, 1980–2017 m. laikotarpiu dėl su klimato kaita susijusių gamtos reiškinių padarytos žalos Lietuva prarado apie 976 mln. eurų arba 288 eurų vienam gyventojui, mirčių skaičius – 69¹⁹. Vykstantys pokyčiai jau kelia pačius įvairiausius padarinius ekosistemoms, ekonomikai ir žmonių sveikatai ir gerovei. Ekstremalios temperatūros turi neigiamą poveikį žmogaus sveikatai, kuomet padidėja sergamumas ir mirtingumas, greitosios pagalbos iškvietimų ir žmonių, atsidūrusių ligoninėje, skaičius. Pasaulio ekonomikos forumo 2020 m. Pasaulinių rizikų ataskaitoje biologinės įvairovės ir ekosistemų nykimas yra įvardinti tarp 5 didžiausių pasaulinių pavojų tiek pagal poveikio tikimybę, tiek pagal riziką²⁰. Klimato kaita daro įtaką ekosistemoms, ypač jautrus šiam poveikiui Lietuvos pajūris – nuo 1900 m. Baltijos jūros vandens lygis ties Klaipėda pakilo apie 15 cm, nuo 1961 m. Baltijos jūros priekrantėje ir Kuršių mariose vidutinė vandens temperatūra pakilo 0,6 °C. Praeityje atliktas pelkių sausinimas ir dabartinės klimato kaitos poveikis (dažnėjančios ir ilgėjančios kaitros, kritulių trūkumas), spartina aukštapelkių ir kitų tipų atvirų šlapynių užaugimą mišku, kas didina ŠESD absorbavimo potencialą. Šie ir kiti su klimato kaita susiję pokyčiai neigiamai veikia kai kurių rūšių buveines, pvz., jas fragmentuoja, aplinkos sąlygos tampa nepalankios kai kurių rūšių išgyvenimui (izoliuotoms populiacijoms gresia išnykimas), lemia jų gyvenimo ciklo pokyčius, ypač toms rūšims, kurių arealo pakraštys praeina per Lietuvą. Dauguma rūšių kylant temperatūrai migruoja į šiaurę, pvz., tyrimai rodo, jog apie 35 proc. Lietuvoje perinčių paukščių rūšių atstovų, perinčių rūšies arealo vakarinėje, pietvakarinėje ir pietinėje periferijose, gali pasitraukti iš mūsų šalies teritorijos dėl klimato šiltėjimo traukiantis jų arealams. Klimato kaita taip pat pakenks žuvų bendrijoms, pvz., ypač nukentės lašišų ir šlakų populiacijos, taip pat kiti temperatūros pokyčiams jautrūs vandens organizmai. Grėsmė kyla ir kai kurioms medžių rūšims, pvz., eglėms, kurios jauname amžiuje dėl kylančios vidutinės temperatūros auga greičiau, tačiau vėliau dažniau žūsta dėl intensyvesnių ligų ir kenkėjų antplūdžių – tai turi reikšmingą poveikį rūšims ir buveinėms, tiesiogiai susijusioms su šios medžių rūšies medynais. Tuo tarpu į šiaurę migruojančių ar dėl besikeičiančių sąlygų nykstančių rūšių vietoje įsitvirtina įvairios pietinės rūšys, susidaro geresnės sąlygos lapuočiams (ąžuolui, liepai, skroblui, bukui), rūšims ir buveinėms, tiesiogiai susijusioms su šių medžių rūšių medynais, nors manoma, kad kai kurios iš jų gali tapti invazinėmis. Biologinei įvairovei ir pažeistoms ekosistemoms padaryta žala nėra greitai atstatoma, todėl svarbu stiprinti jų atsparumą klimato kaitos pokyčiams, užtikrinti ekosistemų apsaugą ir jų darnų naudojimą, taip pat kur tinkama jas atkurti, kad ekosistemos būtų atsparios ir galėtų toliau teikti būtinas ekosistemines paslaugas (geriamą vandenį, švarų orą, maistą, sugerti CO₂, reguliuoti potvynius ir kt.). Tai padės išvengti rizikos visuomenei ir ekonomikai. Stichiniai, katastrofiniai hidrologiniai ir meteorologiniai reiškiniai (katastrofinis poveikis transporto sistemos veiklai); potvynis (labai didelis poveikis turtui ir aplinkai, transporto sistemos veiklai) išskirti kaip 2 iš 5 didžiausių poveikį ir tikimybę turintys nacionalinės rizikos veiksniai²¹. Mažesnio poveikio, bet didelės ir labai didelės tikimybės nacionalinės rizikos veiksniams priskirti sausra, miškų ir durpynų gaisrai, kurie taip pat sietini susieti su klimato kaita.

Kaip nurodoma Naujojoje ES prisitaikymo prie klimato kaitos strategijoje, Pasaulinė prisitaikymo prie klimato kaitos komisija pabrėžė, kad

¹⁹ <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/direct-losses-from-weather-disasters-3/assessment-1>.

²⁰ The Global Risks Report. 2020. WEF.

²¹ Lietuvos Nacionalinės rizikos analizė, 2021 m. Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos: <https://pagd.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/civiline-sauga/nacionaline-rizikos-analize>.

prisitaikymo prie klimato kaitos sprendimai dažnai yra verti pastangų, t. y. juos verta įgyvendinti nepriklausomai nuo galutinės klimato kaitos trajektorijos. Tos pastangos atsiperka dėl daugialypės papildomos naudos, nes, visų pirma, įdiegiami gamtos procesais pagrįsti sprendimai, užtikrinama nelaimių rizikos prevencija ir gaunama trejopa prisitaikymo nauda: išvengiama būsimų žmonių žūčių ir gamtinių ir materialinių nuostolių; kuriama ekonominė nauda mažinant riziką, didinant našumą ir skatinant inovacijas ir gaunama socialinė, aplinkosauginė ir kultūrinė nauda²².

Sprendžiamos problemos priežastys:

3.1. Riboti gebėjimai pasirengti didėjančioms klimato kaitos keliamoms grėsmėms ir poveikiui.

Daugiausia dėmesio skiriama klimato kaitos švelninimui norint sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekį, tačiau per mažai skirtingi sektoriai imasi priemonių, kaip prisitaikyti, kad įvairiuose ūkio sektoriuose būtų patiriama kuo mažesnė žala ir nuostoliai. Per mažai diegiama priemonių, padedančių prisitaikyti prie ekstremalių hidrometeorologinių sąlygų, todėl kasmet patiriami dideli nuostoliai dėl ekstremalių gamtinių reiškinių, trūksta kompleksinių sprendimų išnaudojant galimybes apjungti žaliąsias ir struktūrines priemones, siekiant didesnio efekto ar kelių tikslų (pvz., šlapynių įrengimas – apsauga nuo potvynių, vandens talpykla sausras metu). Vien žemės ūkio sektorius praktiškai kasmet patiria nuostolius dėl ekstremaliųjų hidrometeorologinių reiškinių: 2017 m. smarkaus lietaus, o 2019 ir 2020 m. dėl sausras. Nacionalinės mokėjimo agentūros prie Žemės ūkio ministerijos duomenimis, parama žemės ūkio subjektams, patyrusiems nuostolius dėl gausių kritulių 2017 m. siekė 9 mln. eurų, sausrų žalai kompensuoti 2019 m. išmokėta virš 4 mln. eurų, tiek pat ir 2020 m. Patys gyventojai nėra suinteresuoti drausti savo turtą, priimant sprendimus dėl nekilnojamo turto įsigijimo atsižvelgti į besikeičiančio klimato sąlygas ir kaip tai paveiks jų nuosavybę, taip pat neskiria pakankamai dėmesio apsaugant savo sveikatą karščio bangų ir kitų ekstremalių reiškinių metu. Nepakankamas visuomenės informavimas ir supratimas apie klimato kaitos daromą žalą lemia didelius nuostolius.

3.1.1. Neišvystytas sektorių sisteminis planavimas atsižvelgiant į ateities klimato sąlygas.

Vyrauja nuomonė, kad klimato kaita atneš tik teigiamus pokyčius, tačiau mažai dėmesio skiriama neigiamam poveikiui vertinti. Atliekant strateginį ypač investicijų planavimą reikalinga atsižvelgti į klimato keliamas rizikas, kad tinkamai jas suvaldžius būtų išvengta nuostolių ir patiriamos žalos, tačiau Lietuvoje tik pavieniai projektai ar planuojamos veiklos įsivertina kaip besikeičiantis klimatas paveiks jų sprendimus.

3.1.2. Trūksta mokslinių tyrimų, stebėjimų ir duomenų apie klimato kaitos poveikį visuomenės sveikatai, biologinei įvairovei, gamtinėms ekosistemoms, žemės ūkiui, infrastruktūrai, kultūros paveldui ir kt.

Darant studijas ir analizes dažniausiai tenka remtis užsienio šalių vertinimu, draudimo kompanijų duomenys neprieinami, todėl negalima įvertinti patiriamos žalos. Nesant patiriamų nuostolių ir žalos, atsirandančių dėl klimato kaitos, ilgalaikės apskaitos, negalima objektyviai įvertinti nuostolių masto šalies ir sektorių lygiu, paskatinti spartesnę prisitaikymo priemonių įgyvendinimą. Nėra metodikų, skirtų žalai žmonių sveikatai ir ekosistemų būklei įvertinti, arba jos neefektyviai taikomos, trūksta mokslinių tyrimų ir analizės apie klimato kaitos poveikį, jautrumą ir pažeidžiamumą atskiruose ekonomikos sektoriuose ir prisitaikymo prie klimato kaitos priemonių veiksmingumą. Duomenys tarpusavyje nesuderinti ir kaupiami skirtingose institucijose. Didelė problema yra duomenų neviešinimas ir neprieinamumas.

3.1.3. Hidrometeorologinių stebėjimų ir perspėjimų apie pavojingus reiškinius informacija netenkina prisitaikymo prie klimato kaitos, visuomenės ir verslo saugumo poreikių.

²² 2021 m. vasario 24 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Klimato kaitai atsparios Europos kūrimas. Naujoji ES prisitaikymo prie klimato kaitos strategija, COM(2021) 82 galutinis.

Neužtikrinamas veiksmingas visuomenės perspėjimas ir informavimas apie gresiančius ar susidariusius ekstremalius hidrometeorologinius reiškinius. Per 2020 m. pateikta 148 perspėjimai apie pavojingus, 11 perspėjimai apie stichinius ir katastrofinius hidrometeorologinius reiškinius. 2021 m. I–III ketv. pateikti 146 perspėjimai apie pavojingus, 13 perspėjimų apie stichinius ir katastrofinius hidrometeorologinius reiškinius. Vykstant klimato kaitai ir didėjant ekstremalių įvykių skaičiui poreikis šiai informacijai didėja. Perspėjimus apie meteorologinius reiškinius gauna 15, apie hidrologinius reiškinius – 9 įstaigos, vykdančioms ekstremalių situacijų valdymą, tačiau nėra galimybės tiesiogiai, reikiamos apimties ir detalumo pateikti būtiną hidrometeorologinę informaciją ir taip apsunkinamas veiklos koordinavimas pavojingų reiškinių metu ir šalinant jų padarinius. Nesudarytos galimybės keistis duomenimis su tarptautiniais tinklais, tuo pačiu pagerinant bendrą Europos gyventojų informavimo apie numatomus pavojingus reiškinius lygį. Perspėjimai teikiami remiantis pasiektais ekstremalių meteorologinių ir hidrologinių reiškinių rodikliais, o ne jų poveikiu žmonių sveikatai ir jų turtui, infrastruktūros objektams, žemės ūkiui, šalies ekonomikai ir finansams, nėra galimybės hidrometeorologinių reiškinių žalą ir poveikį išreikšti skaitine verte.

Neišplėtotą hidrometeorologinių duomenų rinkimo ir jų panaudojimo prisitaikymo prie klimato kaitos politikai formuoti sistema ir neįtvirtintas jos teisinis reglamentavimas – nesudarytos galimybės efektyviau rinkti duomenis ir juos panaudoti prisitaikymo prie klimato kaitos politikai formuoti.

Hidrometeorologinių reiškinių prognozavimo sistema neatitinka esamų visuomenės ir verslo poreikių:

- aviacijai skirta prognozavimo ir duomenų apdorojimo sistema tik iš dalies atitinka Europos Komisijos įgyvendinimo reglamento (ES) 2017/373²³, tokioms sistemoms taikomus reikalavimus;

- nėra galimybių bendrųjų orų prognozes naudoti perspėjimo tikslais, išaugusi rizika prognozavimo sistemos sutrikimams – sutrikus sistemos veikimui ir nesant galimybei ją atstatyti per kelias valandas, meteorologinių prognozių ir perspėjimų pasitvirtinimas, siekiantis 85–90 proc., gali sumažėti 15–20 proc. ir sutrikti veiksmų koordinavimas ekstremalių situacijų metu;

- nevykdomas hidrologinių reiškinių prognozavimas – nesudarytos galimybės įgyvendinti Potvynių direktyvos²⁴ ir Lietuvos teisės aktų reikalavimus, kuriais siekiama sumažinti potvynių riziką ir jų neigiamus padarinius žmonių sveikatai, aplinkai, kultūros paveldui ir ekonominei veiklai, nėra galimybės prognozuoti potvynių, poplūdžių ir upių nuosekį. Vykstant klimato kaitai hidrologinės sausros, jų sukeltos ekologinės nelaimės dažnėja, padaromi nuostoliai žemės ūkiui, energetikai didėja. 2015–2020 m. Lietuvoje hidrologinės sausros fiksuotos 4 kartus (2015, 2016, 2019, 2020 m.). 2010–2020 m. potvyniai pasikartoja kiekvienais metais (išskyrus 2020 m.) sausio–balandžio mėn. Užliejamų teritorijų dydis svyruoja nuo 3,5 tūkst. iki 20 tūkst. ha, o 2010 m. fiksuotas itin didelė teritoriją apėmęs potvynis – užlieta 40 610 ha sausumos. Nemuno upės baseine ekonominė potvynio žala gali siekti iki 23 mln. eurų.

- trūksta specializuotų hidrometeorologinių stebėjimų: nėra stebėjimų aviacijos saugumui užtikrinti – vėjo poslinkio ir kitų matavimų, reikalingų prognozuoti ekstremalius reiškinius; retas ir nestandartizuotas augalų fenologinių stebėjimų tinklas neužtikrina tinkamo duomenų, reikalingų žiedadulkių prognozėms sudaryti ir kitoms su tuo susijusioms veikloms vystyti teikimo.

3.1.4. Nepasiruošta prisitaikyti prie mažėjančio upių nuotėkio ir galimų hidrologinių sausrų.

²³ 2017 m. kovo 1 d. Komisijos įgyvendinimo reglamentas (ES) 2017/373, kuriuo nustatomi oro eismo valdymo ir oro navigacijos paslaugų teikėjų, kitų oro eismo valdymo tinklo funkcijų vykdytojų ir tų subjektų priežiūros bendrieji reikalavimai, panaikinamas Reglamentas (EB) Nr. 482/2008, įgyvendinimo reglamentai (ES) Nr. 1034/2011, (ES) Nr. 1035/2011 ir (ES) 2016/1377 ir iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 677/2011.

²⁴ Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2007/60/EB dėl potvynių rizikos įvertinimo ir valdymo.

Pastaruosius kelis dešimtmečius stebimas bendro upių vandens nuotėkio iš Lietuvos teritorijos į Baltijos jūrą ir kaimynines valstybes mažėjimo tendencijos, kurios pastaraisiais metais darosi vis didesnės (2012 m. – 25,48 km³/metus; 2013 m. – 25,79 km³/m.; 2014 m. – 18,45 km³/m.; 2015 m. – 17,97 km³/m.; 2016 m. – 24,28 km³/m.; 2017 m. – 36,47 km³/m.; 2018 m. – 21,67 km³/m.; 2019 m. – 18,77 km³/m.). Šylant klimatui keičiasi hidrologinis režimas, didėja nuotėkis žiemos periodu, natūralus vasaros nuosėkis persikelia į pavasarį, dėl kylančios temperatūros daugiau vandens tiesiogiai išgaruoja į atmosferą, todėl vasaros mėnesiais vis dažniau susidaro vandens trūkumo problema, kuriai Lietuva kol kas nėra tinkamai pasiruošusi. 2018–2020 m. vasaromis buvo paskelbta hidrologinė sausra. Hidrologinės sausras problema aktuali visai Lietuvos teritorijai.

Daugiametės sausras turi įtakos gruntinio vandens lygiui, nors gruntinio vandens lygio svyravimas įprastas reiškinys karštuoju metų laiku, tačiau vis dažniau lygio svyravimai pastebimi laikotarpiais, kuriais anksčiau jie nebuvo aktualūs. Lietuvos geologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos (toliau – LGT) duomenimis, 2019 m. jau kovo pradžioje daugelyje vietovių gruntinio vandens lygis ėmė kristi, nuosėkis truko per visą vasarą iki pat rudens pabaigos, gruntinio vandens lygis pasiekė žemų lygių zoną. Situacija šiek tiek pagerėjo III ketvirčio pradžioje šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje, tačiau kitur vandens lygis žemėjo iki pat gruodžio vidurio. Remiantis valstybinio požeminio vandens monitoringo duomenimis, pastaraisiais metais meteorologinės sąlygos nebuvo palankios papildyti požeminio vandens ištekliais. Dažnas gruntinio vandens lygio svyravimas taip pat turi įtakos išteklių kokybei. Gruntinis vanduo – jautriausias antropogeniniai taršai vandeningasis sluoksnis. Mažėja vandens telkinių galimybės absorbuoti net ir tinkamai išvalytas nuotekas, dėl to gali kilti papildomų su tarša susijusių aplinkosauginių problemų.

Pagal klimato kaitos prognozes mažėjančio nuotėkio ir galimų sausrų problema išliks ir dar aštrės, tačiau nėra suplanuotos prisitaikymo prie šių pokyčių strategijos ir konkretūs veiksmai, kurie padėtų mažinti neigiamą poveikį ekosistemoms, ūkiui ir visuomenei esant vandens trūkumui.

3.1.5. Visuomenė per mažai dalyvauja sprendžiant klimato kaitos problemas.

Remiantis ES piliečių 2021 m. apklausos klimato kaitos klausimais duomenimis²⁵, daugiau nei 1 iš 10 respondentų Lietuvoje mano, kad klimato kaita yra opiausia pasaulinė problema (13 proc., palyginti su 18 proc. ES lygiu). Pagal svarbą klimato kaita nusileidžia tik infekcinių ligų plitimui (22 proc., palyginti su 17 proc. ES lygiu), t. y. ji pakilo iš trečios vietos, kurią užėmė 2019 m. apklausoje. Be to, daugiau nei 7 iš 10 Lietuvos respondentų (72 proc. palyginti su 78 proc. ES lygiu) mano, kad klimato kaita yra labai rimta problema.

Beveik 3 iš 10 respondentų teigia jaučiantys asmeninę atsakomybę už klimato kaitos problemos sprendimą (28 proc., t. y. mažiau už 41 proc. ES lygį). Atkreiptinas dėmesys, kad 2019 m. asmeninę atsakomybę už klimato kaitos problemų sprendimą teigė jaučiantys 33 proc. Lietuvos respondentų²⁶. Beveik pusė Lietuvos respondentų (48 proc., palyginti su 64 proc. ES lygiu) tikina, kad pastarąjį pusmetį jie ėmėsi veiksmų kovoje su klimato kaita, tačiau pateikus konkrečių kovos pavyzdžių, ši dalis padidėjo beveik iki maksimumo (99 proc., palyginti su 96 proc. ES lygiu). Apskritai mažiau Lietuvos respondentų ėmėsi kokių nors veiksmų kovodami su klimato kaita, palyginti su ES lygiu. Kita vertus, pirkdami naują buitinę techniką lietuviai yra linkę labiau atsižvelgti į prietaisų energijos suvartojimą (51 proc., palyginti su 42 proc. ES lygiu). Kito lietuvių autorių atlikto tyrimo duomenimis²⁷, Lietuvos gyventojai nėra linkę imtis aktyvių veiksmų kovodami su klimato kaita. 43,8 proc. gyventojų sutinka, kad Lietuvos žmonės kartu gali veiksmingai kovoti su klimato kaita, tačiau tik 23,5 proc. gyventojų aplinkoje žmonės imasi asmeninių veiksmų. Kita vertus, net ketvirtadalis gyventojų

²⁵ ES piliečių nuomonės apklausa klimato kaitos klausimais (*Specialus Eurobarometras 490, 2021*): https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/support/docs/Lt_climate_2021_lt.pdf.

²⁶ ES piliečių nuomonės apklausa klimato kaitos klausimais (*Specialus Eurobarometras 490, 2019*): https://ec.europa.eu/clima/sites/default/files/support/docs/Lt_climate_2019_lt.pdf.

²⁷ A. Balžekienė, A. Budžytė, A. Telešienė „Lietuvos gyventojų požiūriai į klimato kaitą ir energijos gamybos šaltinius“, 2020, Kauno technologijos universitetas: <https://www.ebooks.ktu.lt/eb/1519/lietuvos-gyventoju-poziruiai-i-klimato-kaita-ir-energijos-gamybos-saltinius-trumpoji-tyrimo-rezultatu-ataskaita/>.

nejaučia, kad iš jų tikimasi pagalbos kovojant su klimato kaita.

ES piliečių 2019 m. apklausos klimato kaitos klausimais duomenimis, Lietuvoje net 19 proc. apklaustųjų nežino, kokių teigiamų padarinių gali turėti prisitaikymas prie nepalankių klimato kaitos poveikių. Lietuvos respondentų, visiškai sutinkančių, kad prisitaikymas gali duoti naudą, dalis sumažėjo nuo 24 proc. 2019 m. (ES lygis – 32 proc.) iki 15 proc. 2021 m. (ES lygis – 23 proc.).

3.2. Per mažai taikoma prisitaikymui prie klimato kaitos skirtų priemonių.

3.2.1. Inžinerinės infrastruktūros ir statinių valdysenos sprendimai nėra efektyviai reglamentuoti, pagrįsti pažangiomis žiniomis apie atsparumą klimato kaitai, prisitaikymą prie besikeičiančių klimato sąlygų, kas didina inžinerinės infrastruktūros ir statinių pažeidžiamumą ekstremalių reiškinių metu ir su tuo susijusius ekonominius nuostolius.

Inžinerinė infrastruktūra nėra pritaikyta prie besikeičiančių klimato sąlygų, esant ekstremalioms liūtimis patvinsta gatvės, siaučiant smarkiam vėjui gyventojai paliekami be elektros energijos, dėl besikeičiančių temperatūrų pažeidžiama kelių danga ir t. t. Neatlikti teisės aktų pakeitimai, kurie užtikrintų, kad visiems naujiems infrastruktūriniais projektams būtų taikomi prisitaikymo prie klimato kaitos reikalavimai. Statybų techniniuose reglamentuose nėra atnaujinti klimato duomenys ir statant naujus statinius neatsižvelgiama į vykstančią klimato kaitą.

Klimato kaitos aspektas nevertinamas ir statinių projektavimo metu, nes tai neįtraukta į techninius reikalavimus, dėl to ekstremalių reiškinių metu infrastruktūra yra lengvai pažeidžiama ir patiriami dideli ekonominiai nuostoliai.

Strateginis pasekmių aplinkai vertinimas infrastruktūros objektams statyti vykdomas neatsižvelgiant į atsparumą klimato kaitai ir neįtraukta prisitaikymo prie klimato kaitos dalis.

3.2.2. Per mažai įdiegta potvynių rizikos valdymo priemonių.

Potvynio grėsmės teritorijose neįdiegtos visos pagrindinės pasirengimo ir apsaugos nuo potvynių priemonės, skirtos mažinti riziką aplinkai, gyventojams, kilnojamajam ir nekilnojamajam kultūros paveldui, ekonominei veiklai.

Didžiausią pavojų žmonių sveikatai, aplinkai, kilnojamajam ir nekilnojamajam kultūros paveldui, ekonominei veiklai potvyniai kelia 56 Lietuvos teritorijose, kurių plotas – daugiau nei 6 tūkst. hektarų, kuriuose trūksta saugių potvynių prevencijos priemonių (inžinerinių apsaugos statinių ar kt.) gyventojų sveikatai ir turtui apsaugoti. Užtvankų griūtys gali sukelti katastrofinės pasekmės žemiau užtvankų esančioms teritorijoms, tačiau dalis jų neturi savininkų todėl nėra tinkamai prižiūrimos. Į potencialiai potvynių užliejamas teritorijas patenka elektros, nuotekų surinkimo, šilumos tiekimo, vandentiekio, dujotiekio, naftos, kitų inžinerinių tinklų ir statinių. Todėl net ir trumpalaikis nurodytų tinklų ir statinių veiklos sutrikdymas gali sukelti itin neigiamas pasekmes gyventojams ir ūkio subjektams.

Lietuvoje yra daugiau nei 215 km kelių ruožų, kuriuos užlieja vidutinės tikimybės potvyniai. Daugelis tokių kelių ruožų – mažai apgyvendintose vietovėse arba turi apylankas, kai kurie keliai įrengti ant polderių arba kitų apsauginių pylimų. Kiti 38 km užliejamų kelių ruožų neturi apylankų arba jos labai ilgina kelią. Potvyniai sutrikdo susisiekimą, dėl to nukenčia gyventojai ir verslas.

Paskutiniųjų dešimtmečių urbanizacijos plėtra upių, Baltijos jūros ir Kuršių marių link kelia pavojų vis daugiau naujų gyventojų ir ūkio subjektų, nes jie nežino, kaip pasirengti potvyniams, elgtis per juos ir jiems pasibaigus.

Nemažai gyventojų, gyvenančių potvynių užliejamose teritorijose, naudoja geriamąjį vandenį iš asmeninių gręžinių ir šulinių, kurie nėra ir tam tikrais atvejais negali būti apsaugoti nuo užliejimo. Vidutinės tikimybės potvynių metu gali būti laikinai užliejama 30 vandenviečių iš jų: 24 naudojamos geriamo gėlo vandens, 1 mineralinio vandens gavybai, 5 nenaudojamos. Siekiant užtikrinti užliejamų teritorijų gyventojų saugumą per potvynius, būtina atlikti tikslius geriamojo vandens tyrimus, kurių reikia visuomenės sveikatai, higienos ir epidemiologinei būklei įvertinti.

Savivaldybės lygmeniu nepasirengta potvynių rizikos valdymui. Savivaldybių administracijos tinkamai neinformuotos apie kilnojamąsias kultūros paveldo vertybes, kurioms žalą gali padaryti potvyniai. Neparengti evakavimo darbų organizavimo ir galimų saugojimo vietų planai, nenustatyti kilnojamųjų kultūros vertybių (saugomų muziejuose, bibliotekose, archyvuose ir religinės paskirties pastatuose) evakavimo prioritetai. Savivaldybėse neužtikrintas efektyvus situacijos valdymas per potvynius. Ekstremaliųjų situacijų valdymo planai neperžiūrėti ir neatnaujinti pagal potvynių grėsmės ir potvynių rizikos žemėlapius. Gyventojų evakavimo komisijų sudėtis peržiūrima ir atnaujinama nereguliariai.

3.2.3. Neišnaudojamos galimybės formuoti atsparesnius klimato kaitai medynus, klimato pokyčiams nepritaikyta miškų priešgaisrinė ir sanitarinė apsauga.

Kaip nurodoma Naujojoje 2030 m. ES miškų strategijoje, klimato kaita ir toliau neigiamai veikia Europos miškus, ypač vieneriusius ir vienaamžius medynus. Padidėjo stichinių nelaimių, kenksmingųjų organizmų, taršos ir ligų, poveikis, miško gaisrų pavojus, susidarę palankios sąlygos kilti didesnio masto ir intensyvesniems miškų gaisrams²⁸.

Mokslininkai mano, kad klimato kaitos tempai ir mastas pranoks natūralią miško prisitaikymo gebą, todėl būtinos papildomos priemonės, kurios stabdytų miško ir jo ekosistemos degradaciją. Miško ekosistema yra prisitaikiusi prie vietos klimato sąlygų, reljefo, dirvožemio ir daugelio kitų veiksnių, tačiau, susiklosčius nepalankioms klimatinėms sąlygoms, ji gali iš esmės pasikeisti arba sunykti per kelerius metus. Klimato kaita turi įtakos miškų rūšinę sudėtį, produktyvumą, medžių ligų, kenkėjų ir gaisrų išplitimą²⁹. Įvertinus poveikio mastą, didėja rizika, kad miškai bus mažiau atsparūs klimato kaitai, blogės jų sanitarinė ir priešgaisrinė būklė.

Nors Lietuvoje veikia bendra miškų sanitarinės apsaugos sistema, apimanti privačius ir valstybinius miškus, tačiau nuolat pasikartojančios ir vis didėjančios stichinės nelaimės, susijusios su klimato kaita, taip pat ligų sukėlėjų ir kenkėjų invazijos miškuose kelia grėsmę miškų potencialo išsaugojimui. Valstybinės miškų tarnybos duomenimis³⁰, Lietuvos valstybiniuose miškuose vabzdžių, ligų sukėlėjų, žvėrių ir abiotinių veiksnių (vėjo, sausros) sukelti pažeidimai 2020 metais užregistruoti 11679 ha plote arba 1,12 karto didesniame nei ankstesniais metais (2019 m. pažeista 10440 ha). Todėl būtina imtis papildomų miško sanitarinės apsaugos priemonių, kurios padėtų mažinti miško ligų ir kenkėjų paplitimo riziką.

Lietuvos miškai pasižymi dideliu gamtiniu degumu: 40 proc. visų miškų yra didelio, 23 proc. – vidutinio ir 37 proc. – mažo gamtinio degumo. Šalies miškuose, nepaisant jų nuosavybės formos, sukurta ir įgyvendinama bendra valstybinė priešgaisrinių priemonių sistema, apimanti stebėjimo, profilaktines ir priešgaisrines saugos priemones. VMU duomenimis³¹, 2010–2019 m. laikotarpiu, miško gaisrų skaičius Lietuvoje svyravo nuo 80 iki

²⁸ 2021 m. liepos 16 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Nauja 2030 m. ES miškų strategija, COM(2021) 572 galutinis, p. 1.

²⁹ Bukantis A. ir kiti. 100 klausimų apie klimato kaitą. Prieiga per internetą:

http://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/KLIMATO%20KAITA/Studijos%2C%20metodin%C4%97%20med%C5%BEiaga/2019%20m_%20100%20kl_apie%20klimato.pdf, p. 168–169.

³⁰ http://www.amvmt.lt/Images/veikla/MSAT/MS_bukle/Ataskaita2020.pdf.

³¹ <https://vmu.lt/misko-priesgaisrine-apsauga/#>.

280 gaisrų per metus (vidutiniškai apie 180 gaisrų per metus), kurių paveiktas miško plotas vidutiniškai sudarė apie 98 hektarus. Dėl gaisrų padidėja kenkėjų skaičius, kurie išplitę į gretimus medynus paspartina jų džiūvimą³². Kaip nurodoma Aplinkos ministerijos užsakymu 2019 m. atliktoje ataskaitoje, yra rizika, kad didės miškų gaisringumas ir tai gali pareikalaus daugiau išteklių juos gesinant. Dėl gaisrų gali padidėti oro ir upių užterštumas³³.

3.2.4. Įprastinėms žemės ūkio kultūroms sunku prisitaikyti prie besikeičiančio klimato (*giluminės priežastys nagrinėjamos ŽŪM valdomoje Žemės ir maisto ūkio, kaimo plėtros bei žuvininkystės plėtros programoje įgyvendinant 6.2 uždavinį*).

3.2.5. Baltijos jūros krantai neatsparūs jūros lygio kilimui ir ekstremaliems meteorologiniams reiškiniams.

VšĮ „Gamtos paveldo fondas“ 2021 m. rugpjūčio mėn. pateiktoje studijoje „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2014–2020 m. įgyvendinimo rezultatų įvertinimas“ (ES lėšomis finansuojamas projektas „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. laikotarpiui parengimas“³⁴) nurodoma, kad Kuršių nerijos ir žemyninės Baltijos kranto dalis yra intensyviai veikiamą audrų sukeltos vandens erozijos. Kranto būklę lemia vis dažnesnės pakrantę ardančios uraganinės audros, sumažėjęs su pagrindinėmis vandens srovėmis atkeliaudavęs smėlio nešmenų srautas, antropogeniniai veiksniai. Besikeičiantys Baltijos jūros krantodaros procesai nepakankamai tiriami, dėl ko trūksta žinių priimančiam strateginius sprendimus dėl optimaliausių krantotvarkos priemonių (papildymo atvežtiniu smėliu, apsauginio kopagūbrio apsaugos nuo išpustymo ir jūros erozijos). Studijoje pateiktos išvados, kad:

- analizuojamu laikotarpiu (2014–2021 m.) hidrometeorologinė situacija nebuvo palanki krantų stabilizacijos procesams. Vyravusios šiltos, be priekrantinio priešalo žiemos (išskyrus 2021 m.) sudarė sąlygas krantų ardosi procesų vyksmui ištisus metus;
- nepakankamas (palyginti su numatytu Pajūrio juostos tvarkymo programoje 2014–2020 m.³⁵), dažnai vėluojantis ir nereguliarus krantotvarkinių darbų finansavimas ir krantotvarkinių priemonių įdiegimo kainos augimas, sąlygojo tik dalies Pajūrio juostos tvarkymo programoje 2014–2020 m. numatytų krantotvarkinių priemonių įgyvendinimą;
- nepaisant minėtų aplinkybių, įdiegtų krantotvarkos priemonių dėka, vyraujantis 2014–2020 m. laikotarpiu smėlio kaupimasis tiek žemyno (apie 0,5 mln. m³), tiek Kuršių nerijos (apie 1 mln. m³) kopagūbryje rodo, kad 2014–2020 m. vykdyti kopagūbrio apsaugą ir jo regeneraciją skatinantys krantotvarkiniai darbai buvo efektyvūs. Kranto būklė tapo kur kas geresnė nei prieš tai buvusiu laikotarpiu (2004–2013 m.);
- problematiškiausi Lietuvos Baltijos jūros kranto ruožai susiję su antropogenine veikla (ypač sąveikoje su gamtiniais veiksniais): hidrotechniniais

³² A. Bukantis ir kiti. 100 klausimų apie klimato kaitą. Prieiga per internetą:

http://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/KLIMATO%20KAITA/Studijos%20metodin%20C4%97%20med%20C5%BEiaga/2019%20m_%20100%20kl_apie%20klimato.pdf p.

42.

³³ Smart Continent. Lietuvos ūkio sektorių analizės dėl nacionalinės klimato kaitos valdymo politikos strategijos tikslų ir uždavinių įgyvendinimo bei atnaujinimo periodui nuo 2021 m. paslaugų ataskaita Prieiga per internetą:

<https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/KLIMATO%20KAITA/Studijos%20metodin%20C4%97%20med%20C5%BEiaga/2019%2012%2017%20Analize%20del%20klimato%20kaitos%20GALUTINE.pdf>, p. 298.

³⁴ Pagal 2014–2020 metų Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 5 prioriteto „Aplinkosauga, gamtos išteklių darnus naudojimas ir prisitaikymas prie klimato kaitos“ 05.3.1-APVA-V-011 priemonę „Vandens išteklių valdymas ir apsauga“ vykdomas projektas „Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. laikotarpiui parengimas“ Nr. 05.3.1-APVA-V-011-01-0013.

³⁵ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. balandžio 16 d. įsakymas Nr. D1-360 „Dėl Pajūrio juostos tvarkymo programos 2021–2030 m. patvirtinimo“.

statiniais, jų eksploatacija (Klaipėdos ir Šventosios uostai, Palangos tiltas) ir intensyvia rekreacija;

- dėka diegiamų kopagūbrio apsaugos ir regeneracijos priemonių, kaupiamas kopagūbryje smėlis yra ir prevencinė priemonė, padėsianti atremti ar bent sušvelninti klimato kaitos sukeltas problemas ateityje.

3.2.6. Miestai nepakankamai atsparūs poplūdžiams.

Lietuvos hidrometeorologijos tarnybos prie Aplinkos ministerijos duomenimis, paskutiniaisiais dešimtmečiais dėl spartėjančios klimato kaitos stebimas stichinio (per mažiau kaip 12 val. iškrinta 50–80 mm kritulių) ir katastrofinio (per mažiau kaip 12 valandų iškrinta >80 mm kritulių) lietaus atvejų augimas.

1 lentelė. Stichinio ir katastrofinio lietaus atvejų Lietuvoje skaičius

Laikotarpis	Stichinio ir katastrofinio lietaus atvejų Lietuvoje skaičius, vnt.
1981–1990	26
1991–2000	26
2001–2010	54
2011–2020	40

Šaltinis – Lietuvos hidrometeorologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos.

Taip pat Lietuvoje stebima maksimalaus paros kritulių kiekio augimo tendencija. Didėja dienų skaičius, kai per parą iškrinta daugiau kaip 10, 20, 30 mm kritulių.

Didelį pavojų miestų poplūdžiams kelia ir gana trumpos, bet labai intensyvios liūtys, kai vos per keliasdešimt minučių iškrinta 10, 20 ar dar daugiau mm kritulių. Tokiu atveju stichinio reiškinio kriterijus gali būti ir nepasiektas, bet žala gali būti padaryta, o miestų infrastruktūros sutrikdomos.

Intensyvi, nors ir trumpa liūtis gali pakenkti pastatams, vanduo nespėja nubėgti lietaus nuotekų šalinimo vamzdynais, patvinsta miestų gatvės, patiriama turtinė žala.

Prognozuojama, jog šiltuoju metu laikotarpiu liūčių ir jų metu iškrintančių gausių kritulių skaičius augs. Kritulių kiekio gausėjimas liūtis metu didina staigių poplūdžių tikimybę. Lietuvos mokslininkai yra vertinę, kaip mūsų šalyje gali kisti kritulių, gausių kritulių režimas XXI a. Numatoma, kad kritulių kiekis Lietuvos teritorijoje augs. Teritoriniu atžvilgiu didesnis kritulių kiekio augimas prognozuojamas vakarinėje Lietuvos dalyje, kurioje taip pat daugės ir ekstremalių (gausių) kritulių. Didesni pokyčiai prognozuojami pirmoje XXI a. pusėje.

Numatoma jog vykstant klimato kaitai, XXI a. šiaurinėje ir rytinėje Europos dalyje bendras metinis kritulių kiekis augs. Taip pat dažnės ir intensyvių (kai per trumpą laikotarpį iškrinta vis didesnis kritulių kiekis) kritulių atvejai. Tai ypač aktualu miestams, kur didelis kritulių kiekis nespėja sutekėti į lietaus nuotekų sistemą ir užtvindo gatves. Miestų poplūdžiai viena iš problemų, su kuria susiduria Lietuvos ir Europos miestai, o ateityje su šia grėsme bus susiduriama vis dažniau.

Per maži esamos paviršinių (lietaus) nuotekų infrastruktūros urbanizuotose teritorijose pajėgumai surinkti ir išvalyti paviršines nuotekas dėl didėjančių urbanizuotų teritorijų ploto ir padidėjusio per liūtis iškritusio kritulių kiekio ir sniego tirpsmo (padidėjusi grėsmė plisti teršalams į aplinką). Didėjant nepralaidžių dangų (pvz., trinkelų, asfalto danga) plotui Lietuvos miestuose, vis sunkiau krituliai susigeria į gruntą, dėl „pilkosios“ infrastruktūros negebėjimo drenuoti susidariusį padidėjusį kritulių vandens kiekį, dažnės gatvių poplūdžiai. Nuotekų tvarkymo infrastruktūra neatspari liūtimis ir klimato kaitai ir dėl nusidėvėjusių nuotekų tinklų. Atsižvelgiant į visą tai, būtina atnaujinti centralizuotą komunalinių nuotekų surinkimo infrastruktūrą

pašalinant galimybę patekti į ją kritulių vandeniui.

Miestuose vyrauja ir vis dar teikiama pirmenybė nelaidžių dangų įrengimui, neskiriamas pakankamas dėmesys įrengti potvynius, poplūdžius, karščio bangas mažinančius želdynus, žaliosios infrastruktūros elementus (lietaus sodus, dirbtines pelkes, natūralios paklotės želdinių juostas, apželdintus stogus ir kt.). Didėjant miestų gyventojų skaičiui taip pat auga miesto ekosistemų teikiamų paslaugų (pvz., oro valymo, temperatūros reguliavimo, potvynių ir poplūdžių švelninimo) poreikis. Žaliųjų plotų trūkumas miestų ir priemiesčių teritorijose neigiamai veikia ne tik biologinę įvairovę, bet ir čia gyvenančių žmonių gyvenimo kokybę.

Taip pat būtina imtis veiksmų išaiškinti ir nutraukti neteisėtą paviršinių nuotekų išleidimą į komunalinių nuotekų surinkimo sistemas. Vandentvarkos įmonės ir (arba) savivaldybės atsakingos už komunalinių ir paviršinių nuotekų surinkimo tinklų techninę būklę, jų priežiūros organizavimą ir remontą. Remiantis savivaldybių pateikta informacija, per artimiausius 5 m. reikės renovuoti apie 20 proc. šių tinklų. Į gamtinę aplinką 2014–2019 m. vidutiniškai kasmet buvo išleidžiama 7,7 mln. m³ (13 proc.) paviršinių nuotekų.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.7. Gerinti vandens telkinių būklę bei didinti vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų prieinamumą ir efektyvumą

4 problema. Dalis vandens telkinių nėra geros būklės.

Lietuvoje išskirti 1 193 paviršiniai vandens telkiniai, iš kurių 826 priskiriami upių, 361 – ežerų, 4 – tarpinių (Kuršių marios, Kuršių marių vandens išplitimo Baltijos jūroje zona) ir 2 – priekrantės (teritoriniai vandenys 1 jūrmylės atstumu nuo kranto) vandens telkinių kategorijoms.

Atlikus vandens telkinių būklės įvertinimą³⁶, 2021 m. nustatyta, kad Lietuvoje 63 proc. upių ir 64 proc. ežerų kategorijų vandens telkinių priskirti rizikos vandens telkiniams ir neatitinka geros būklės kriterijų. Geros būklės kriterijų neatitinka Nemuno upių baseino rajono (toliau – UBR) 57 proc. upių ir 62 proc. ežerų kategorijų vandens telkinių, Lielupės UBR atitinkamai – 94 proc. ir 95 proc., Ventos UBR – 66 proc. ir 90 proc., Dauguvos UBR – 22 proc. ir 44 proc. Paviršinių vandens telkinių dalis, neatitinkanti geros būklės kriterijų, didėja. 2015 m. duomenimis, geros būklės kriterijų neatitiko 48 proc. vandens telkinių, iš kurių 51 proc. upių, 40 proc. ežerų kategorijos vandens telkinių, visi tarpiniai ir priekrantės vandens telkiniai.

Lietuvoje išskirta 20 požeminių vandens baseinų, iš kurių potencialios rizikos grupei priskirta 5 potencialios rizikos baseinai (2015–2020 m. duomenimis). Požeminis vanduo yra pagrindinis Lietuvos geriamojo vandens šaltinis. Geriamojo vandens gavymui naudojami tiek gilūs, tiek ir esantys arčiau paviršiaus (gruntinis vanduo) vandens telkinių sluoksniai. Remiantis valstybinio požeminio vandens monitoringo rezultatais, pastaraisiais metais bent ketvirtadalyje stebėjimo postų buvo nustatyti prastos kokybės požeminio vandens ištekliai.

Vanduo labai svarbus biologinės įvairovės išsaugojimui, transportui ir rekreacijai, visuomenės sveikatos ir aplinkos kokybės užtikrinimui. Vanduo tenkina ekologinius, ekonominius ir socialinius visuomenės poreikius.

Dėl specifinių hidrografinių ir klimatinių sąlygų Baltijos jūra – vienas didžiausių druskėto vandens telkinių planetoje. Itin jautrios ir tarpusavyje susijusios jūrinės ekosistemos sukūrė terpę unikaliai Baltijos jūros augalijai ir gyvūnijai. Tai lėmė išskirtinį Baltijos jūros jautrumą ir pažeidžiamumą. Jūros hidrodinaminės savybės ir žmogaus veikla lėmė, kad ji šiandien eutrofikuota, užteršta pavojingomis medžiagomis ir šiukšlėmis, susiduria su biologinės įvairovės nykimo problemomis. Baltijos jūros aplinkos būklė šalyje neatitinka geros jūros aplinkos būklės pagal Lietuvos Baltijos jūros rajonui vertinti naudojamus kokybinius deskriptorius (2019 m. duomenimis). Jūros aplinkos būklė pagal eutrofikacijos rodiklius yra ypač bloga,

³⁶ Duomenų šaltinis: Aplinkos apsaugos agentūros rengiami Nemuno, Lielupės, Ventos ir Dauguvos UBR valdymo 2022–2027 m. planų projektai: <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vanduo/upes-ezerai-ir-tvenkiniai/vandens-valdymas-upiu-baseinu-rajonu-principu/2022-2027-m-upiu-baseinu-rajonu-valdymo-planu-ir-priemoniu-programu-projektai>.

tolstame nuo maistinių medžiagų prietakos į jūrą mažinimo tikslų, kadangi su Nemunu iš Lietuvos į Baltijos jūrą patenkantis bendrojo azoto (maistinių medžiagų) kiekis sparčiai auga. 2016–2017 m. šis kiekis dvigubai viršijo šalies išpareigotą iki 2021 m. pasiekti tikslą pagal Helsinkio konvenciją³⁷. Eutrofikaciją Baltijos jūroje skatina netvari žemės ūkio veikla (pasklidoji tarša) ir sutelktoji tarša (miestų ir (ar) įmonių nuotekos) žemyninėje dalyje, iš kurios, kartu su upių nuotėkiu, maistinės medžiagos (daugiausiai Nemuno upe), patenka į jūrinius vandenius, sukeldamos juose ilgalaikius ekosisteminius pakitimus.

Paviršinių vandens telkinių ir Baltijos jūros geros būklės siekiama koordinuotai įgyvendinant pagrindines šiems klausimams skirtas Bendrąją vandens politikos pagrindų³⁸ ir Jūrų strategijos pagrindų³⁹ direktyvas. Bendrijos veiksmų vandens politikos pagrindų direktyva įpareigoja ES valstybes neresneleisti prastėti paviršinių ir požeminių vandens telkinių būklei ir ne vėliau kaip iki 2027 m. pasiekti gerą jų būklę. Įgyvendinant Jūrų strategijos pagrindų direktyvos reikalavimus, Lietuva, kartu su kitomis ES valstybėmis narėmis, turi imtis būtinų priemonių ir pasiekti arba išlaikyti gerą Baltijos jūros aplinkos būklę. Nemažėjant žemės ūkio taršai yra didžiulė tikimybė, kad Lietuva laiku neįgyvendins savo tarptautinių išpareigojimų pagal Bendrąją vandens politikos pagrindų direktyvą, Jūrų strategijos pagrindų direktyvą, Nitrato direktyvą⁴⁰, Helsinkio Konvencijos⁴¹ Baltijos jūros veiksmų planą⁴², o taip pat ir Lietuvos Respublikos vandens įstatymo ir jį įgyvendinančių teisės aktų nuostatų.

Sprendžiant problemą, siekiama stiprinti vandens išteklių valdymą ir gerinti vandens telkinių būklę.

Sprendžiamos problemos priežastys:

4.1. Neefektyvi vandens telkinių valdymo sistema.

Bendrojoje vandens politikos pagrindų direktyvoje nustatyta, kad vandens telkiniai tvarkomi ir saugomi atsižvelgiant į natūralias upių baseinų ribas. Lietuvos Respublikos vandens įstatymas įtvirtina, kad Lietuvoje paviršinių ir (arba) požeminių vandens telkinių valdymas vykdomas upių baseinų rajonų pagrindu. Upės baseinas – tai teritorija, iš kurios visas paviršinis vanduo viena upe suteka į jūrą. Siekiant palengvinti vandens telkinių valdymą, Lietuvos upių baseinai sujungti į keturis UBR: Nemuno, Ventos, Lielupės ir Dauguvos. Požeminiai vandens telkiniai valdymo tikslais taip pat priskirti prie UBR. Valdymo sistema, pagrįsta upių baseinais, Lietuvoje taikoma nuo 2010 m., tačiau prastėjantys vandens telkinių būklės rodikliai leidžia daryti prielaidą, kad ši valdymo sistema Lietuvoje įgyvendinama neefektyviai.

Vadovaujantis Jūrų strategijos pagrindų direktyvos nuostatomis, geros Bendrijos jūrų aplinkos būklės siekiama taikant ekosistemomis grįstą žmogaus veiklos valdymo metodą, tačiau iki 2021 m. nepavyko, kaip buvo užsibrėžta, pasiekti geros Baltijos jūros būklės. Baltija išlieka viena labiausiai užterštų pasaulio jūrų. Atsižvelgiant į tai, 2021 m. spalį visos devynios aplinkui Baltiją esančios valstybės (Danija, Estija, Suomija, Vokietija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Rusija, Švedija) ir ES patvirtino Baltijos jūros veiksmų planą⁴³ iki 2030 m., kuris parodo, kad vykdytas Baltijos jūros būklės gerinimo valdymas iki 2021 m. nebuvo efektyvus.

³⁷ „Lietuvos Baltijos jūros aplinkos apsaugos valdymo stiprinimo dokumentų (būklės vertinimo) atnaujinimas“.

³⁸ 2000 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/60/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų vandens politikos srityje pagrindus.

³⁹ 2008 m. birželio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/56/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų jūrų aplinkos politikos srityje pagrindus (Jūrų strategijos pagrindų direktyva).

⁴⁰ 1991 m. gruodžio 12 d. Tarybos Direktyva dėl vandenų apsaugos nuo taršos nitratais iš žemės ūkio šaltinių.

⁴¹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1992 m. Helsinkio konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos ratifikavimo“.

⁴² <https://helcom.fi/baltic-sea-action-plan/>.

⁴³ <https://helcom.fi/media/publications/Baltic-Sea-Action-Plan-2021-update.pdf>

4.1.1. Trūksta išteklių vandens telkinių būklės priemonėms įgyvendinti, aiškaus funkcijų tarp AM ir kitų institucijų pasiskirstymo.

AM yra vandens telkinių valdymo politikos, įskaitant valdymą upių baseinų principu, formuotoja, tačiau AM šiuo klausimu dirba tik 1 žmogus, AAA su upių baseinų rajonų priemonių įgyvendinimu dirba tik 6 žmonės, LGT – 1 žmogus, kurie tuo pačiu yra atsakingi ir už naujų upių baseinų rajonų valdymo planų rengimą. Šie darbuotojai šalia darbo su upių baseinų valdymu vykdo ir kitas funkcijas. Fizinės vandens telkinių gerinimo priemonės, pvz., švelnioji renatūralizacija, biomanipuliacija ir kt., vykdomos paslaugas įsigyjant viešųjų pirkimų būdu. Priemonių įgyvendinimo laikotarpis yra labai ribotas, finansavimas skiriamas iš ES fondų, visas priemonės reikia nupirkti beveik vienu metu, o paruošti pirkimo dokumentus nepakanka personalo. Be to, viešųjų pirkimų procedūros yra ilgos ir sudėtingos, dažnai AAA vykdomi pirkimai užsitęsia metus ir ilgiau, atitinkamai vėluoja numatytų priemonių įgyvendinimas.

Nemažą dalį vandens telkinių gerinimo priemonių galėtų įgyvendinti savivaldybių administracijų darbuotojai, tačiau savivaldybės nelinkusios prisiimti atsakomybės už šių priemonių įgyvendinimą, arba susiklostę situacijos kai savivaldybės pačios turi užtikrinti ir kontroliuoti savo pareigų vykdymą, pvz., savivaldybių administracijos yra atsakingos už patikėjimo teise valdomų užtvankų tinkamą eksploataciją ir priežiūrą, tuo pačiu savivaldybių administracijos tikrina, ar savininkai tinkamai prižiūri jiems priklausančius statinius. Užtvankos yra upių vientisumo neleidžiančios užtikrinti kliūtys, kurias reikia pertvarkyti siekiant užtikrinti žuvų migraciją ir sedimentų pernašas arba šalinti, jeigu jos nebeatlieka funkcijų, kurios buvo pastatytos. Šiuo atveju savivaldybių administracijos turi atlikti ir savininko ir kontroliuojančios institucijos funkcijas, kurios tarpusavyje yra nesuderinamos.

Neefektyvus praeities taršos vandens telkiniuose mažinimo įgyvendinimas. Vandens telkinius veikia antrinė tarša, atsiradusi dėl ilgalaikės praeities taršos. Apie 10 proc. ežerų ir tvenkinių būklė neatitinka geros būklės dėl praeities taršos poveikio kartu su kitais poveikiais. Tikėtina, kad praeities taršos yra veikiami ir daugiau ežerų ir tvenkinių, tačiau tiksliam įvertinimui reikalingi papildomi tyrimai. Ši tarša pasireiškia net ir tada, kai tiesioginės taršos jau nebėra, ir gali lemti dideles biocheminio deguonies suvartojimo per 7 paras (toliau – BDS₇) ir (ar) fosforo junginių koncentracijas. BDS₇ didelės vertės gali pasireikšti dėl sunykusios vandens augalijos, kurią skaido aerobinės bakterijos. Kad tokių telkinių būklė gerėtų svarbiausia nutraukti dabartinę taršą (jei tokia yra). Be to, kur reikia, pritaikius švelnias priemones pačiuose ežeruose (biomanipuliacija, makrofitų šalinimas ir panašiai), galima sudaryti sąlygas gerėti šių vandens telkinių būklei. Biomanipuliacijos, makrofitų šalinimo priemonių švelniosios renatūralizacijos priemonės reikia taikyti bent keletą metų, o dėl jų poveikio gerėjančios vandens telkinių būklės rezultatai pasimatys tik dar po kelerių metų. Be to, šių priemonių įgyvendinimas gana sudėtingas, nes nesukurta gerai veikianti priemonių įgyvendinimo sistema, t. y., nėra nustatyta, kurias vandens telkinių būklės gerinimo priemones turi įgyvendinti AM pavaldžios institucijos, o kurias savivaldos institucijos, neužtikrintas nuolatinis finansavimas.

4.1.2. Trūksta patikimos informacijos (stebėsenos, studijų ir kt.) situacijai įvertinti ir įrodymais grįstiems sprendimams priimti.

Trūksta monitoringo, detalesnių tyrimų ir analizės daugeliui su Baltijos jūros biologine įvairove susijusių problemų sprendimui priimti, paviršinių ir požeminių vandens telkinių būklei, žmogaus veiklos poveikiui įvertinti ir efektyvioms, tinkamai orientuotoms priemonėms parinkti. Pvz., biologinė įvairovė yra vienas iš Jūrų strategijos pagrindų direktyvos kokybinių deskriptorių, pagal kurį būtina įvertinti jūros aplinkos būklę ir, esant poreikiui, taikyti būklės gerinimo priemones. Lietuvoje dėl finansinių ir žmogiškųjų išteklių trūkumo nevykdomas žiemojančių paukščių monitoringas, nestebima pilkųjų ruonių būklė. Pagal esamą situaciją trūksta sisteminės informacijos apie paukščių priegaudą. Vykdam žiemojančių paukščių apskaitas nuo kranto pagal valstybinio aplinkos monitoringo programą, daromas labai grubus kokybinis įvertinimas, bet nėra kiekybinio vertinimo, t. y., nėra reikalavimo registruoti paukščių rūšis, skaičius, išsitemimo nafta laipsnį, todėl tokia informacija kiekybiniam rodiklio vertinimui netinkama. Nežinomas atskirų rūšių mirtingumo lygis dėl atsitiktinės priegaudos, slenkstinės vertės, dėl kurių šioms rūšims kiltų grėsmė.

70 proc. upių kategorijos vandens telkinių būklė vertinama remiantis valstybinio monitoringo duomenimis, o likę vandens telkiniai vertinami taikant

ekspertinį/analogų metodą, taip pat dalis ežerų kategorijos vandens telkinių vertinama remiantis ekspertiniu vertinimu. Europos Komisija vertindama Lietuvos antruosius upių baseinų rajonų valdymo planus identifikavo nepakankamą vandens telkinių monitoringo vykdymą ir per dažnai naudojamą grupavimą ir ekspertinį vertinimą kaip problemą.

Trūksta duomenų, reikalingų požeminio vandens telkinių ir požeminio vandens išteklių valdymui. Lietuvoje geriamuoju vandeniu daugiausia apsirūpinama iš požeminio vandens gavybai skirtų gręžinių (toliau – gręžinys). Visi gręžiniai turi būti registruoti Žemės gelmių registre⁴⁴, tačiau dalis gręžinių dėl įvairių priežasčių yra neregistruoti arba registruoti Žemės gelmių registre, tačiau neturintys sistemoje nurodyto savininko (toliau – nelegalūs gręžiniai). Remiantis LGT modeliuojama situacija, Lietuvoje 2021 m. nelegalių gręžinių galimai buvo apie 30 tūkst. Žemės gelmių registre registruoti 11727 gręžiniai neturintys sistemoje nurodyto savininko. Po 1990 m. dalis kaimiškų vietovių naudojamos geriamojo vandens tiekimo skirtos infrastruktūros buvo perduota eksploatuoti savivaldybių vandentvarkos įmonėms. Dėl chaotiškai vykusio perdavimo, dalies perimtų požeminio vandens gavybai skirtų gręžinių įrengimą patvirtinantys dokumentai neišliko, kita dalis perimtų gręžinių – galimai galėjo būti įrengti nelegaliai. Nesant lanksčiai gręžinių įregistravimo tvarkai, siekiant nenutraukti geriamojo vandens tiekimo gyventojams, nelegalūs gręžiniai buvo eksploatuojami iki pat šių dienų. Požeminio vandens išteklių naudojimas iš nelegalių gręžinių kelia nemažai iššūkių. Neturint tikslų duomenų apie visus valdomus ir (arba) naudojamus gręžinius sunku ir (ar) net neįmanoma užtikrinti veiksmingos požeminio vandens išteklių apsaugos ir kokybės, užtikrinti tinkamos visuomenės saugos, planuoti ir (ar) numatyti vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklų plėtros perspektyvas, požeminio vandens išteklių poreikio ateityje.

Požeminio vandens kokybės tyrimo srityje neidentifikuotos visos gruntuose vandenyje linkusios kauptis aktyviosios medžiagos ir jų metabolitai. Pesticidų likučiai ir jų koncentracija labai svarbi vertinant gruntinio vandens kokybę, ypač jei jis naudojamas kaip geriamas vanduo.

4.1.3. Ribotos galimybės vykdyti aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vandenų srityje (*giluminės priežastys nagrinėjamos sprendžiant 12 problemą*).

Nepakankama kontrolė žemės ūkio veiklos sukeltos taršos, požeminio vandens išteklių naudojimo, nuotekų tvarkymo, veiklos paviršinių vandens telkinių juostose ir kitų aplinkosauginių reikalavimų laikymosi srityje. Nepakankamai užtikrinamas aplinkosauginių reikalavimų laikymasis buitinių ir pramoninių, individualaus nuotekų tvarkymo, žemės ūkio veiklos ir kitose srityse.

Nepakankamai efektyviai vykdoma hidroelektrinių aplinkosauginių reikalavimų, augalų apsaugos priemonių naudojimo žemės ūkyje kontrolė.

Teisinėje bazėje nenustatyti reikalavimai mineralinių trąšų naudojimui, tad mineralinių trąšų naudojimo žemės ūkio srityje kontrolė negali būti vykdoma.

Trūksta aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų, nepakankamas aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų aprūpinimas priemonėmis, trūksta kontroliuojančių pareigūnų kompetencijų.

4.1.4. Trūksta visuomenės sąmoningumo vandenų valdymo srityje.

Nepakankamas žmonių informuotumas sąlygoja padidintą neigiamą poveikį vandens telkiniams dėl nepakankamų žinių. Tokio poveikio būtų galima išvengti ir tuo pačiu sumažinti neigiamo poveikio pasekmių mažinimo kaštus, jeigu visuomenė būtų tinkamai informuojama, įtraukiama į vandenų valdymą. Remiantis „Baltijos tyrimų“ atlikta reprezentatyvia Lietuvos gyventojų (15–74 m.) apklausa, 15 proc. apklaustųjų kaip vieną iš aplinkosaugos problemų išskyrė vandens užterštumą, tačiau nepaminėjo, ar žino kaip ją reikėtų spręsti.

⁴⁴ Vadovaujantis Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo ir Žemės gelmių registro nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 198 „Dėl Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo įgyvendinimo“.

4.1.5. Trūksta tarpvalstybinio bendradarbiavimo vandens telkinių taršai valdyti.

Dalis teršalų į Lietuvos paviršinius vandens telkinius patenka iš kaimyninių valstybių – Baltarusijos (daugiausia Nemunu ir Nerimi), Rusijos Federacijos Kaliningrado srities (daugiausia Nemunu ir Kuršių mariomis) – šie telkiniai neatitinka geros būklės kriterijų. Geros būklės reikalavimų neatitinka 26 iš 35 su Latvija besiribojančių vandens telkinių, 2 iš 7 su Lenkija besiribojančių vandens telkinių. Reikšmingą neigiamą poveikį tarptautinė tarša daro 4 vandens telkiniams⁴⁵. Geros jūros būklės neatitinka ir Baltijos jūra, prie kurios tiesioginę prieigą turi 9 valstybės (Danija, Estija, Suomija, Vokietija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Rusija, Švedija).

Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad tarpvalstybinis bendradarbiavimas yra svarbus vandens telkinių taršai valdyti, tačiau turimi tarptautiniai susitarimai dėl keitimosi duomenimis, bendro monitoringo vykdymo ir bendradarbiavimo dažnu atveju su kaimyninėmis valstybėmis (Baltarusija, Rusijos Federacija) vyksta vangiai arba nevyksta apskritai, dėl politinės jų valios trūkumo nėra pasirašomi susitarimai dėl bendradarbiavimo vykdant bendrą vandens telkinių baseinų apsaugą ir valdymą, monitoringo duomenimis su Baltarusija 2019 m. apsieista po kelerių metų pertraukos. Iki 2015 m. Lietuva ir Rusijos Federacija keitėsi hidrologinių ir hidrocheminių parametrų duomenimis, įvyko keli dvišaliai susitikimai dėl keitimosi monitoringo duomenimis, naftos taršos dreifo nustatymo ir prognozavimo, kitais klausimais, tačiau po 2015 m. bendradarbiavimas nevyksta – nesudarytos galimybės keistis tarpvalstybinių paviršinių vandens telkinių monitoringo duomenimis ir informacija, derinti priemonės, skirtas tarpvalstybinių vandens telkinių būklei gerinti, koordinuoti operatyvų reagavimą į taršos incidentus, spręsti kitus su Baltijos jūros taršos prevencija susijusius klausimus.

Taip pat trūksta bendradarbiavimo (neveikia nuolatinės dvišalės darbo grupės) su Latvijos Respublikos ir Lenkijos Respublikos aplinkosaugos institucijomis sprendžiant dvišalius vandens apsaugos, upių baseinų valdymo, Baltijos jūros aplinkos apsaugos komisijos (HELCOM) Baltijos veiksmų plano įgyvendinimo klausimus.

4.2. Didėja pasklidoji žemės ūkio tarša.

Pasklidoji žemės ūkio tarša yra pagrindinis veiksnys, darantis neigiamą poveikį Lietuvos paviršinių vandens telkinių, tarp jų Kuršių marių ir Baltijos jūros būklei⁴: daugiau nei 50 proc. azoto prietakos į Baltijos jūrą sudaro tarša dėl žemės ūkio veiklos, dėl didelio pasklidusios žemės ūkio taršos poveikio geros ekologinės būklės reikalavimų neatitinka per trečdalį šalies paviršinių vandens telkinių. 2016–2017 m. nitratų kiekiai neatitiko „geros“ būklės kriterijų apytiksliai pusėje monitoringo vietų (82 iš 177 tirtų), tuo tarpu kai prieš 2007 m. tokių neatitikimų buvo tik penktadalyje monitoringo vietų (84 iš 395 tirtų). Vertinant nitratų azoto kitimo trendus monitoringo vietose, kurios nesikeitė t. y. kuriose tyrimai yra vykdomi nuo pat 1992 m. (21 vieta), duomenys rodo, kad per visą stebėjimų laikotarpį ir ypač per paskutiniuosius 2011–2017 metus upių vandens kokybė pagal nitratų azoto koncentracijas gana dramatiškai suprastėjo. Tuo tarpu žemės ūkio dominuojamuose baseinuose per nagrinėjamą 1996–2017 m. laikotarpį nitratų azoto koncentracijos padidėjo vidutiniškai daugiau kaip 60 proc. Didesnių ariamos žemės plotų baseinų upėse, kaip taisyklė, būna didesnės ir nitratų azoto koncentracijos, o geros būklės riba (upėse – 2,3 mg N/l) vidutiniškai viršijama, kai ariamos žemės upės baseine būna 50 proc. ir daugiau. Pasklidąją žemės ūkio taršą sudaro į dirvožemį su gyvulių mėšlu ir mineralinėmis trąšomis patenkančių azoto ir fosforo junginių išplovos į paviršinius vandens telkinius. Apie trečdalis Lietuvos paviršinių vandens telkinių priskirti rizikos grupei (juose nitratų azoto ir bendrojo azoto koncentracijos viršijo geros ekologinės būklės kriterijus) dėl žemės ūkio taršos.

Žemės ūkis yra ir požeminių vandens telkinių taršos šaltinis. Didėja pesticidų ir augalų apsaugos produktų naudojimo sukelta požeminio vandens telkinių tarša. Valstybinio požeminio vandens monitoringo duomenimis, intensyvios žemdirbystės plotuose pesticidų likučiai gruntiniame vandenyje

⁴⁵ <https://aaa.lrv.lt/uploads/aaa/documents/files/UBR%20priemoniu%20programa.pdf>, p. 3.

kaupiasi ir išlieka gana ilgai.

Fragmentiškas ir neveiksmingas tręšimo ir augalų apsaugos priemonių naudojimo valdymas:

- *nerenkami duomenys apie sunaudojamas trąšas.* Tikslios statistikos apie Lietuvoje sunaudojamas mineralines trąšas nėra, naudojami tik Statistikos departamento renkami duomenys apie trąšų pardavimus, tačiau net ir jie rodo, kad trąšų sunaudojimas nuolat didėja. Mineralinių trąšų pardavimai nuo 1996 m. iki 2016 m. padvigubėjo – pakilo nuo 80 tūkst. t azoto iki 160 tūkst. t. Šis padidėjimas pralenkia javų ir kitų pasėlių augimą.

- *nenustatytas reikalavimas rengti bendrus tręšimo mineralinėmis ir organinėmis trąšomis planus.* Tręšimo plano rengimo tikslas yra užtikrinti, kad auginamos žemės ūkio kultūros gautų pakankamai maistingųjų medžiagų augimui, ūkininkai galėtų išauginti gerą derlių, ir, tuo pačiu, dirvožemiai nebūtų pertrešiami ir augalų nepanaudotos maistinės medžiagos (azotas, fosforas, kalis) nebūtų išplaunamos į vandens telkinius. Kol kas tręšimo planus privaloma sudaryti tik tiems ūkininkams, kurie tręšia organinėmis trąšomis, todėl subalansuotas trąšų naudojimas neįmanomas. Privalomųjų nuostatų tręšimui mineralinėmis trąšomis stygius lemia neefektyvias sąnaudas produkcijai gaminti ir vandens taršai didėti. Mineralinių azoto trąšų naudojimas kartu yra ir oro taršos amoniaku šaltinis, todėl taršai amoniaku mažinti EBPO (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021) rekomenduoja reguliuoti mineralinių trąšų naudojimą. EBPO, atkreipusi dėmesį, kad mokestis už aplinkos teršimą amoniaku padidintas nepakankamai, rekomenduoja toliau didinti oro ir vandens taršos mokesčius, kad būtų geriau atspindėta socialinė išmetamų teršalų daroma žala ir tai prisidėtų prie taršos mažinimo, vandens telkinių būklės gerinimo. Be to, šios priežastys lemia agrarinės aplinkosaugos priemonių nepatrauklumą ūkininkaujantiems.

- *dalies žemdirbių nepakankamos kompetencijos ir gebėjimai tinkamai valdyti augalų maisto medžiagas.*

- *nepakankamas, į problemines vietas (rizikos vandens telkinių, išskirtų dėl žemės ūkio veiklos, baseinus) neorientuotas agroaplinkosauginių priemonių (tarpinių augalų auginimas, ariamos žemės vertimas pievomis, šlapynių ir sedimentacinių tvenkinėlių įkūrimas/ atkūrimas, beariminė žemdirbystė, ankštinių augalų auginimas ir kt.), mažinančių maistinių medžiagų išsiplovimą iš dirvožemio, taikymas ir vangus aplinkosauginių priemonių įgyvendinimas lemia vis didesnes iš dirvožemio į paviršinius vandens telkinius patenkančias azoto junginių išplovą.* Dėl to ypač kenčia Baltijos jūros ekosistema. Aplinkosauginės priemonės įgyvendinamos vangiai, savanoriškas (neprivalomas vykdant kitas agrarines priemones) jų įgyvendinimas rizikos telkinių dėl žemės ūkio taršos baseinuose nesudaro galimybių sumažinti šių vandens telkinių taršą pakankamai, kad būtų pagerinta jų būklė.

4.3. Pažeistas upių vientisumas, natūralios hidromorfologinės savybės, žuvų migraciją trikdo kliūtys upėse.

4.3.1. Didelis užtvankų skaičius lemia upėms būdingų gyvūnų ir augalų rūšių nykimą.

Lietuvoje yra apie 1200 registruotų ir apie 300 neregistruotų užtvankų. Dauguma užtvankų kelia sunkumų siekiant geros vandens telkinių būklės, nes dėl jų pakinta upių hidrologinis ir terminis režimas, aštrėja ekologinės problemos (tvenkinyje kaupiasi nešmenys, organiniai ir kiti teršalai, paaštrėja vandens „žydėjimas“, pakyla vidutinė vandens temperatūra, sumažėja deguonies kiekis, o tai lemia upėms būdingų gyvūnų ir augalų rūšių nykimą). Mokslininkų skaičiavimais⁴⁶, apie 20 proc. šalyje esančių užtvankų yra blogos techninės būklės, o AAA skaičiavimu⁴⁷, trečdalis kelia pavojų žmonių saugumui ir aplinkai. „Kurk Lietuvai“ 2020 m. vykdyto projekto duomenimis⁴⁸, dalis užtvankų nebeatlieka savo funkcijos, neduoda socialinės ir ekonominės naudos, jų rekonstrukcija ir geros būklės palaikymas per brangus užtvankos valdytojų. 98⁴⁹ užtvankos naudojamos hidroenergjai gaminti,

⁴⁶ https://journals.vgtu.lt/index.php/JEELM/article/view/1930?fbclid=IwAR1U8lwHJdwbdHaJ6EYyVImFPruMxGvUmYOsAVdpBb_UOKULBRuf_D0MUg4#.

⁴⁷ <https://failai.gamta.lt/files/2020%20m.%20Pavojingiausios%20užtvankos1580390005744.pdf>.

⁴⁸ „Kurk Lietuvai“ 2020 m. vykdytas projektas „Tarpinstitucinio bendradarbiavimo skatinimas upių atvėrimo žuvims klausimu“: <http://kurklt.lt/projektai/upiu-atverimas-zuvims/>.

⁴⁹ <https://vei.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/leidimu-verstis-veikla-elektros-energetikos-sektoriuje-isdavimas-1/isduoti-leidimai>.

tačiau dėl netinkamos hidroelektrinių eksploatacijos (dažnų ir staigių vandens lygio ir temperatūros pokyčių, neįrengtų pralaidų migruojančioms žuvis, žuvis žalojančių turbinų (Francis, CINK tipo, kurios paržudo nuo 50 iki 100 proc. žuvų), žūsta žuvų ikrai, jaunikliai, suaugę žuvų individai, vandens bestuburiai. Be to, dėl netinkamai parinktų turbinų tipo mažosios hidroelektrinės negali dirbti tranzitinio vandens srauto praleidimo režimu, priverstos kaupti vandenį ir dirbti pulsuojančiu režimu, o tai upės ekosistemoje dar labiau paaštrina užtvankos neigiamą poveikį, ypač hidrologinių sausrų, ilgalaikių kaitrų metu. I užtvankų problemą dėmesį atkreipia ir Europos Komisija, 2020 m. gegužę paskelbusi komunikatą „2030 m. ES biologinės įvairovės strategija“⁵⁰ (toliau – 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija), kuriame numatoma 25 000 km ES upių panaikinti nereikalingas kliūtis, kad jos vėl tekėtų laisvai.

Savivaldybės dažnai neturi pakankamai finansų demontuoti arba remontuoti ir tinkamai prižiūrėti užtvankas. 2020 m. Lietuvos savivaldybių asociacija atliko savivaldybių apklausą, kuria siekta išsiaiškinti, kiek šalyje yra bešeimininkių užtvankų, jų būklę ir preliminarūs kaštus būklės gerinimui ar palaikymui. Remiantis apklausos duomenimis, detalai įvertinus 28 savivaldybių pateiktus duomenis apie 129 užtvankas, vienos užtvankos, priklausomai nuo techninių parametų ir būklės, remontas valstybei kainuotų nuo 30 tūkst. iki 1 mln. eurų, geros būklės palaikymas kas metus kiekvienai užtvankai kainuoja nuo 100 iki 1600 eurų. Palyginimui, Lietuvoje nevyriausybinų organizacijų (toliau – NVO) pastangomis nugriautos pirmos užtvankos Bražuolės upėje griovimo darbai kainavo apie 15 tūkst. eurų. Priklausomai nuo užtvankos dydžio, tipo ir projekto apimties mokslininkai skaičiuoja⁵¹, kad ilgalaikėje perspektyvoje yra 10–30 kartų pigiau demontuoti užtvanką, nei ją rekonstruoti ir prižiūrėti.

Lietuvoje trūksta detalios informacijos apie užtvankas, jų būklę, nėra užtvankų suteikiamos naudos ir daromos žalos įvertinimo, analizės pagal gamtosauginius, socialinius ir ekonominius kriterijus, tačiau planuojama, kad tokia informacija bus surinkta ir analizė atlikta 2021–2022 m.

Nenustatyti prioritetai dėl upių vientisumo atstatymo.

Teisinė sistema nesudaro sąlygų sklandžiam upių vientisumo atstatymui.

Mažas visuomenės sąmoningumas neigiamo užtvankų sukeliama poveikio atžvilgiu.

4.3.2. 57 iš 98 hidroelektrinių daro reikšmingą neigiamą poveikį vandens telkinių būklei ir neleidžia pasiekti geros būklės statuso.

Vandens telkinių būklę taip pat neigiamai veikia ir hidromorfologiniai pokyčiai dėl hidroelektrinių veiklos. Būdingas neigiamas poveikis, kurį daro upių vagose įrengtos hidroelektrinės, yra dažni, staigūs ir dideli vandens lygio svyravimai upės atkarpoje žemiau hidroelektrinės, nepakankamas praleidžiamas debitas, tvenkinio krantų ir upės vagos erozija. AAA identifikavo 57 iš 98 hidroelektrines, kurios daro reikšmingą neigiamą poveikį vandens telkinių būklei ir neleidžia pasiekti geros būklės statuso.

Esama šalies teisinė sistema nepakankamai įpareigoja laikytis hidroelektrinių naudotojus aplinkosauginių reikalavimų. Nevisiškai įgyvendintas šioje srityje principas „teršėjas moka“.

4.3.3. Neigiamas sausinamosios melioracijos poveikis. Lietuvoje net 45 proc. upių kategorijos vandens telkinių morfologiškai reguliuoti sausinamosios melioracijos tikslais. Suregulius upių vagas, sunyksta specifinės vandens organizmų buveinės, drauge sumažėja ir pačių vandens organizmų rūšinė įvairovė ir gausa, dauguma upių ekosisteminių paslaugų yra prarastos arba labai susilpnėjusios. Melioracijos sistemos neigiamai veikia natūralų hidrologinį režimą, sumažina upių gebėjimą kritulių vandenį atiduoti į upes per ilgesnį (tai ypatingai svarbu sausuoju periodu) ir

⁵⁰ 2020 m. gegužės 20 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija. Gamtos grąžinimas į savo gyvenimą, COM/2020/380 galutinis.

⁵¹ <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/rra.3283>.

prisideda prie vandens telkinių būklės blogėjimo. Drenažu sausintoje žemėje būdinga didesnė tirpių azoto ir fosforo junginių prietaka į paviršinius vandens telkinius.

Šalyje nėra nustatyti aiškūs prioritetai, kur galėtų būti diegiama išmanioji melioracija, o kur atkuriamas natūralus hidrologinis režimas.

4.4. Ūkinės veiklos, vertinant pagal geros aplinkos būklės kokybinius deskriptorius, Baltijos jūros ekosistemoms sukelia neigiamus poveikius.

Lietuvai priklausančiame Baltijos jūros rajone gana intensyvi žmogaus ūkinė veikla. Čia įsikūrę Klaipėdos valstybinis jūrų uostas ir Būtingės naftos terminalas, jūroje laidojamas uoste iškastas gruntas, intensyvi verslinė žvejyba. Kita vertus, Lietuvos jūriniuose vandenyse sutinkamos unikalios gamtos vertybės, paukščių apsaugai svarbios teritorijos ir buveinės, priklausančios tinklui „Natura 2000“.

Jūrų strategijos pagrindų direktyvoje pateikta 11 kokybinių deskriptorių (rodiklių), pagal kuriuos nustatoma gera jūros aplinkos būklė. Lietuvoje šiuos 11 kokybinių rodiklių apibūdina 60 rodiklių ar jų grupių. Šie rodikliai leidžia įvertinti, kaip pavyksta šaliai siekti geros aplinkos būklės užtikrinimo tikslų, ar tikslų pasiekimui parengtos ir įgyvendinamos efektyvios priemonių programos.

Remiantis Lietuvos jūros aplinkos būklės 2012–2017 m. analizės duomenimis⁵², Lietuvos Baltijos jūros aplinkos būklė nesiekia geros pagal 9 kokybinius rodiklius: biologinės įvairovės, nevietinių rūšių, komerciniams tikslams eksploatuojamų žuvų, mitybos tinklų, eutrofikacijos, jūros dugno vientisumo, pavojingų medžiagų koncentracijų jūroje ir maistui vartojamuose produktuose kokybinius rodiklius. Būklė pagal hidrografinių sąlygų ir povandeninio triukšmo rodiklius nenustatyta dėl tyrimų ir pagrįstos informacijos stokos.

Jūros biologinę įvairovę neigiamai veikia nesubalansuota žmogaus ūkinė veikla. Dėl kritinės menkių populiacijos būklės Baltijos jūroje, Lietuvoje jau uždrausta jų žvejyba. Komercinė žvejyba naudojant žvejybinius tralus vykdoma ir saugomose teritorijose. Tai reiškia, kad saugomų jūrinių teritorijų dugnas patiria intensyvių fizinių trikdymą.

Jūrinėms saugomoms teritorijoms būtini gamtotvarkos planai iki šiol nėra parengti.

Nepakankamai sureguliuota žmogaus ūkinė veikla prisideda prie jūros teršimo – šiukšlėmis, nafta ir kitomis kenksmingomis medžiagomis, žvejybos įrankiais, nevietinių rūšių patekimu, triukšmu ir kt. Pametami arba tikslingai išmetami žvejybos įrankiai (dažniausiai – įvairūs tinklai) yra spąstai jūros paukščiams ir žinduoliams. Tokiuose tinkluose gaišta ir žuvis, kurios tikslingai negaudomos, tačiau įkliūva tokiuose pamestuose žvejybos įrankiuose. Kasmet maždaug 10 000 žvejybos tinklų pametama visoje Baltijos jūroje.

Tarša šiukšlėmis, įskaitant vienkartinius plastikinius gaminius ir mikroplastiką, – opi problema ne tik Baltijos jūros, bet ir pasauliniu mastu. Europos Komisija 2020 m. nustatė rekomenduojamą 20 šiukšlių vienetų 100 metrų paplūdimio atkarpoje ribinę vertę, kurios neviršijant galima būtų teigti, kad jūros būklė pagal paplūdimio šiukšlių rodiklį yra gera. Lietuvoje atlikto vertinimo metu⁶ nustatyta, kad realiausia ribinė vertė (atsižvelgiant į taikomas priemones ir visuomenės/ verslo supratimo lygį), kurią mes galėtume pasiekti per 3–4 Jūrų strategijos pagrindų direktyvos įgyvendinimo ciklus – 57 vnt./100 m.

Impulsinius ir nuolatinio pobūdžio triukšmus generuojančios veiklos (pagrindinės – laivyba, išminavimo operacijos, inžineriniai tyrimai, uosto veikla, statybos, povandeninių inžinerinių tinklų tiesimas, geologiniai–geofiziniai dugno tyrimai, gamtos išteklių gavyba, rekreacinė veikla tokia kaip vandens motociklai ir mėgėjų žvejyboje naudojami kateriai su galingais varikliais) jūroje neigiamai veikia jūros žinduolius ir žuvis – pažeidžiama klausa, trikdoma orientacija ir elgsena. Žinomos skirtingo pobūdžio povandeninio triukšmo slenkstinės vertės jūros gyvūnijai. Nustatyta, kad žinduolius trikdo didesnis kaip 150–170 decibelų impulsinis ir didesnis kaip 120 decibelų ištisinis povandeninis triukšmas. Skirtingų rūšių gyvūnų gebėjimas girdėti kinta

⁵² <https://aaa.lrv.lt/uploads/aaa/documents/files/UBR%20priemoniu%20programa.pdf>.

nevienodai, todėl triukšmo dažnių pokyčiai labai svarbūs siekiant nustatyti potencialiai jautriausias jų rūšis. Duomenys apie foninį triukšmą ir triukšmo poveikį jūros gyvūnams tiek Baltijos jūros regione, tiek Lietuvoje epizodiškai pradėti rinkti tik pastaraisiais metais.

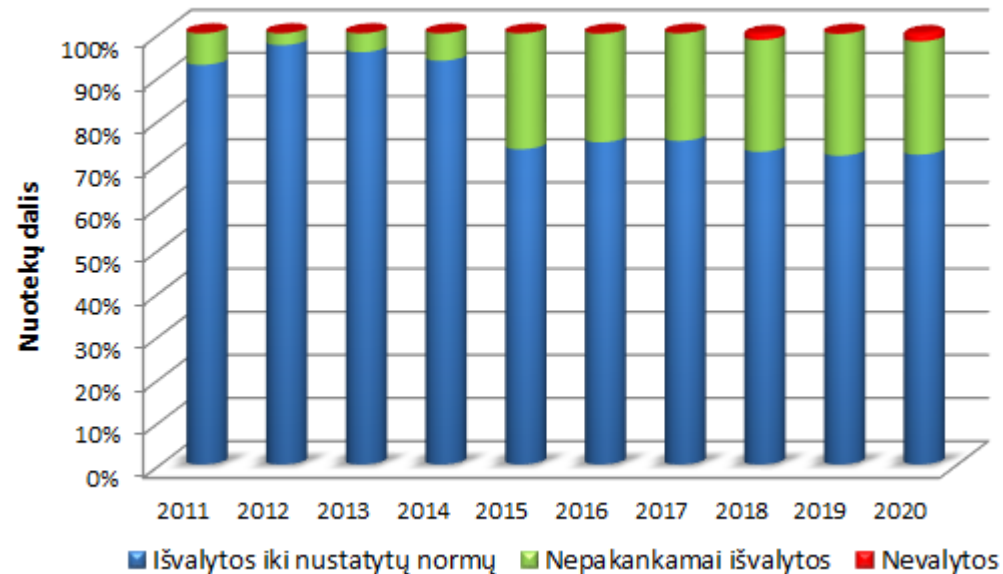
Didelį poveikį jūrų ekosistemoms turi teršimas pavojingais teršalais, ypač nafta ir jos produktais. Išsiliejusi nafta dreifuoja vandens paviršiumi arba išmetama į krantą, teršalai gali kauptis dugno nuosėdose, bentose ir žuvyse, stebimi vandens paukščių pažeidimai, oro tarša. Šie teršalai itin pavojingi šaltoje Baltijos jūroje, kur biologiniai (savaiminio) apsivalymo procesai vyksta lėčiau negu šiltesniuose vandenyse. Teršimo incidentų jūroje atvejais bet kokio reagavimo į taršos incidentus jūroje tikslas yra sumažinti ekologinę ir socialinę-ekonominę žalą, kuri gali būti padaryta išsiliejus teršalams. Baltijos jūros Lietuvos kranto zona užima 97 km. Jautriausi užterštumui yra rekreacinių-kurortinių zonų paplūdimiai, pasižymintys intensyvia teršalų infiltracija. Beveik visa Lietuvos kranto zona yra kurortinis - rekreacinis rajonas su gerais kvarcinio smėlio paplūdimiais, unikalia gamta ir landšaftais (kopomis, pušynais, gyvūnų ir augalų įvairove), palankiomis poilsiui klimatinėmis sąlygomis. Todėl tai labai jautri bet kokiam poveikiui ir ypač saugotina Baltijos jūros kranto atkarpa.

4.5. Dalis nuotekų į vandens telkinius išleidžiamos netinkamos kokybės ir neleidžia pasiekti paviršiniams vandens telkiniams keliamų vandensaugos tikslų.

AAA duomenimis⁵³, nepakankamai išvalytų ir nevalytų buitinių, gamybinių ir komunalinių nuotekų dalis nemažėja (2 pav.).

2 pav. Buitinių, gamybinių ir komunalinių nuotekų išvalymas 2011–2020 m.

⁵³ <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vanduo/nuoteku-tvarkymas/nuoteku-tvarkymo-apskaitos-duomenys>.

4.5.1. Netinkamai išvalomos individualios, miestų ir gyvenviečių, pramonės nuotekos nuotekų valymo įrenginiuose.

Dalis paviršinių vandens telkinių priskiriami rizikos grupei dėl sutelktosios taršos poveikio, net ir įgyvendinus Nuotekų valymo direktyvos⁵⁴ reikalavimus, nes net ir išvalytos nuotekos neleidžia pasiekti paviršiniam vandens telkiniui keliamų vandensaugos tikslų. Problemą kelia ir iš nuotekų valymo įrenginių į vandens telkinius patenkančios pavojingos medžiagos.

Per maži miestų nuotekų valymo įrenginių pajėgumai. Dalis miestų nuotekų valymo įrenginių eksploatuojami išnaudojant ar net viršijant jų projektinius pajėgumus. Statant ar rekonstruojant šiuos valymo įrenginius nebuvo tinkamai įvertinti ateities poreikiai dėl gyvenamųjų kvartalų ir pramonės plėtros, gretimų gyvenviečių prijungimo prie miestų valymo įrenginių galimybes.

Nepakankamas pirminis gamybinių nuotekų apvalymas prieš išleidžiant jas į miestų nuotekų tinklus. Dalis vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių nesinaudoja teisės aktuose joms suteikta teise reikalauti, kad abonentai, pas kuriuos susidaro didelio užterštumo nuotekos arba į nuotekas patenka specifiniai teršalai ir pavojingos medžiagos, prieš išleidžiant gamybines nuotekas į miesto nuotekų surinkimo sistemas atliktų pirminį savo nuotekų apvalymą. Dėl šios aplinkybės, taip pat dėl to, kad vandens įmonės neturi galimybių savarankiškai investuoti į stambius nuotekų valymo infrastruktūros plėtros projektus, tenka skirti viešuosius finansus užtikrinti privačių pramonės įmonių gamybinių nuotekų valymo poreikius.

Ne visos medžiagos (ypač pavojingos), kurios naudojamos ūkinėje veikloje ir su nuotekomis patenka į aplinką, įrašomos į pramonės įmonei išduodamą

⁵⁴ 1991 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyva 91/271/EEB dėl miesto nuotekų valymo.

taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (toliau – TIPK) ar taršos leidimų. Ypač tais atvejais, kai valstybinė kontrolė tokius išleidžiamus teršalus nustato.

Nevykdoma gamybos procesų analizė, išduodant TIPK ar taršos leidimus. Atliekant ūkio subjektų patikrinimus iš esmės neatliekama gamybos procesų analizė dėl naudojamų medžiagų ir preparatų, neskaičiuojamas medžiagų balansas, pasitikima veiklos vykdytojo deklaracija. Norint suvaldyti vandens telkinių taršą pavojingomis medžiagomis, turi būti vykdomi tinkami procedūriniai ir kontrolės veiksmai šių medžiagų susidarymo/patekimo į nuotekas vietose.

Į nuotekų valymo įrenginius atitekanti tarša viršija arba yra beveik lygi valymo įrenginių projektiniam pajėgumui. Visos aglomeracijos, kurioms taikomi Nuotekų valymo direktyvos reikalavimai (išskyrus Kėdainių aglomeraciją) atitinka Nuotekų valymo direktyvos nuotekų išvalymo reikalavimus. Tačiau 2019 m. duomenimis, 15-oje aglomeracijų į nuotekų valymo įrenginius atitekanti tarša (nevertinant maksimalių taršos pikų, o atsižvelgiant tik į taršos vidurkį) jau viršija arba yra beveik lygi valymo įrenginių projektiniam pajėgumui. Atsižvelgiant į tai ir į tai, kad peržiūrima Nuotekų valymo direktyva, turi būti imamasi veiksmų, kad vandens įmonės sugebėtų laiku užtikrinti atitiktį Nuotekų valymo direktyvos reikalavimams.

4.5.2. Ne visos paviršinės nuotekos išvalomos iki būtinų reikalavimų.

Kaip pateikiama Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės (toliau – Valstybės kontrolė) audito ataskaitoje⁵⁵, AAA duomenimis, paviršines nuotekas, surenkamas nuo nustatyto dydžio paviršių, skirtų autotransportui, ar nuo kitų galimai teršiamų teritorijų, tvarko 203 įmonės, kurios kasmet 2014–2019 m. į gamtinę aplinką išleido vidutiniškai 51,8 mln. m³ paviršinių nuotekų. Iš jų vidutiniškai 6,9 mln. m³ (12 proc.) nevalytų ir 0,8 mln. m³ (1 proc.) nepakankamai išvalytų, viršijančių nustatytas normas. Aplinkos apsaugos departamentas prie Aplinkos ministerijos (toliau – AAD) 2014–2019 m. nustatė 227 paviršinių nuotekų tvarkymo pažeidimus (14 proc. visų patikrinimų). 93 proc. atvejų nustatoma, kad išleidžiamos nuotekos viršija nustatytus reikalavimus, 4 proc. atvejų išleidžiamos nevalytos nuotekos, 3 proc. atvejų nustatomi kiti pažeidimai.

Valstybės kontrolė, 2020 m. atlikusi aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumo ir rezultatyvumo auditą⁵⁶ nustatė, kad dalis įmonių nuotekų neišvalė trejus ir daugiau metų, jos buvo išleidžiamos į vandens telkinius, kurių būklė bent vienoje atkarpoje neatitiko geros būklės reikalavimų. Valstybės kontrolė, remdamasi AAD ir savivaldybių pateiktais duomenimis nustatė, kad paviršinės nuotekos 56 proc. analizuotų atvejų iki būtinų reikalavimų buvo neišvalytos dėl neįrengtų valymo įrenginių, dėl jų sutrikimų (12 proc.), 32 proc. atvejų neišvalymo priežastys nepateiktos.

Per maži esamos paviršinių (lietaus) nuotekų infrastruktūros urbanizuotose teritorijose pajėgumai surinkti ir išvalyti paviršines nuotekas dėl didėjančių urbanizuotų teritorijų ploto ir padidėjusio per liūtis iškritusio kritulių kiekio ir sniego tirpsmo (padidėjusi grėsmė plisti teršalams į aplinką). 2020 m. duomenimis, 46 proc. paviršinių nuotekų išleista nevalytų, kurios neigiamai įtakoja paviršinių vandens telkinių būklę, trukdo pasiekti vandensaugos tikslus.

Nepakankamai skatinamas paviršinių nuotekų tvarkymas jų susidarymo vietoje. Nėra sąsajos tarp aplinkosauginių tikslų ir reikalavimus nustatančių teisės aktų ir teritorijų planavimą reglamentuojančių teisės aktų. Trūksta skatinimo priemonių, netaikomi žaliosios infrastruktūros sprendiniai, įgalinantys mažinti susidarančių paviršinių nuotekų kiekį, sumažinti paviršinių nuotekų tvarkymo infrastruktūros diegimo kaštus, pagyvinti urbanistinį ir agrarinį kraštovaizdį.

⁵⁵ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Vandens tiekimas ir nuotekų tvarkymas“ ataskaita Nr. VAE-12, 2020-11-19 https://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

⁵⁶ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos efektyvumas ir rezultatyvumas“ ataskaita Nr. VAE-3, 2020-05-04 <https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=4082>.

5 problema: Nepakankamas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų prieinamumo ir kokybės užtikrinimas

AAA duomenimis, 2020 m. Lietuvoje vandens tiekimo paslaugas gavo 83 proc. gyventojų⁵⁷. Eurostato duomenimis⁵⁸, 2018 m. vandens tiekimo paslaugas gavo 82,4 proc. gyventojų. Palyginti su kitomis ES valstybėmis narėmis, rodiklio reikšmė žemesnė tik Rumunijoje (62 proc.), o daugumos ES valstybių narių viršija 90 proc. Remiantis valstybinio audito duomenimis⁵⁹, 2019 m. pabaigoje centralizuotas geriamojo vandens tiekimo paslaugas gavo 83,1 proc. (2,3 mln.) Lietuvos gyventojų, 16,9 proc. gyventojų geriamąjį vandenį gavo iš šachtinių šulinių. 2014–2018 m. Valstybinei maisto ir veterinarijos tarnybai ir Nacionaliniam visuomenės sveikatos centrai ištyrus daugiau kaip 10 tūkst. šachtinių šulinių geriamojo vandens mėginius toksiniams rodikliams nustatyti, vidutiniškai 29,8 proc. atliktų tyrimų neatitiko šio vandens kokybei taikomų reikalavimų. Naujoji Geriamojo vandens direktyva⁶⁰ įpareigoja užtikrinti geriamojo vandens prieinamumą ir kokybę visiems šalies gyventojams. Atsižvelgiant į esamą situaciją ir Geriamojo vandens direktyvos tikslus, siekiama iki 2030 m. vandens tiekimo paslaugų prieinamumą padidinti iki 90 proc. gyventojų.

AAA duomenimis⁶¹, 2020 m. centralizuotas nuotekų tvarkymo paslaugas Lietuvoje gavo 77 proc. gyventojų. Remiantis Eurostato duomenimis, 2018 m. šias paslaugas gavo 75,8 proc. gyventojų⁶². Palyginti su kitomis ES valstybėmis narėmis, rodiklio reikšmė žemesnė 10 valstybių. 2019 m. atlikto valstybinio audito duomenis⁶³, centralizuotas nuotekų tvarkymo paslaugas gavo 2,1 mln. arba apie 76,5 proc. visų šalies gyventojų. Taip pat nustatyta, kad ne visos nuotekos prieš išleidžiant į gamtinę aplinką tinkamai išvalomos, t.y. iki būtinų reikalavimų išvalytų centralizuotai surinktų komunalinių nuotekų dalis yra 71 proc. Nustatyta, kad į paviršinius vandens telkinius 2014–2019 m. buvo išleidžiama vidutiniškai 164,6 mln. m³ centralizuotai tvarkomų komunalinių nuotekų. Iš jų vidutiniškai kasmet buvo išleidžiama 39,8 mln. m³, arba 24,2 proc., nevalytų ar nepakankamai išvalytų komunalinių ir 7,7 mln. m³, arba 13 proc., paviršinių nuotekų. Centralizuotai tvarkomos komunalinės nuotekos 62 proc. analizuotų atvejų iki būtinų reikalavimų neišvalytos dėl netinkamų, pasenusių ar nepakankamo pajėgumo valymo įrenginių, 10 proc. atvejų – dėl jų surinkimo sistemų trūkumo. Neužtikrinant, kad iki būtinų reikalavimų būtų išvalomos centralizuotai tvarkomos komunalinės ir paviršinės nuotekos ir jas ne vienerius metus leidžiant į gamtinę aplinką gali būti padaroma žala aplinkai, tai prisideda prie to, kad 48 proc. paviršinio vandens telkinių būklė neatitinka geros būklės reikalavimų.

AAD 2014–2019 m. atlikdamas patikrinimus centralizuotai komunalines nuotekas tvarkančiose įmonėse, pažeidimus nustatė 8 proc. visų patikrinimų, kuriu 70 proc. visų pažeidimų sudaro atvejai, kai tvarkytojas į gamtinę aplinką išleidžia iki būtinų reikalavimų neišvalytas nuotekas, 16 proc. atvejų į aplinką išleidžiamos nevalytos nuotekos, 14 proc. patikrinimų nustatomi kiti tvarkymo pažeidimai, pvz., nuotekų linijos užsikimšimas, nuotekų kaupimo rezervuarų ir septikų įrengimo, eksploatavimo, nuotekų apskaitos pažeidimai ir kt.

Ne visos tankiai apgyvendintose teritorijose (aglomeracijose) susidariusios nuotekos tvarkomos centralizuotai. 54 aglomeracijose (iš 65) per didelis ir nekontroliuojamas individualių nuotekų tvarkymo sistemų naudojimo mastas. Skaičiuojama, kad apie 24 proc. Lietuvos gyventojų nuotekas tvarko individualiose nuotekų sistemose. 2014–2019 m. AAD nustatė, kad 27,2 proc. visų patikrinimų gyventojai ir 35 proc. patikrinimų ūkio subjektai

⁵⁷ Darnaus vystymosi rodikliai (XLSX): <https://osp.stat.gov.lt/nacionaliniai-darnaus-vystymosi-rodikliai>.

⁵⁸ https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=env_wat_pop&lang=en.

⁵⁹ <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23961>.

⁶⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2020/2184 2020 m. gruodžio 16 d. dėl žmonių vartoti skirto vandens kokybės (nauja redakcija).

⁶¹ Darnaus vystymosi rodikliai (XLSX): <https://osp.stat.gov.lt/nacionaliniai-darnaus-vystymosi-rodikliai>.

⁶² https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_06_20/default/table?lang=en.

⁶³ <https://www.valstybeskontrole.lt/LT/Product/23961>.

netinkamai tvarko nuotekas. Siekiama, kad 2030 m. 95 proc. gyventojų gautų nuotekų tvarkymo paslaugą centralizuotomis ir decentralizuotomis sistemomis. Tvari nuotekų sistema turės teigiamą poveikį aplinkai, bus sukuriama socialinė ir ekonominė nauda Lietuvos gyventojams.

Sprendžiamos problemos priežastys:

5.1. Per mažai gyventojų aprūpinama viešai teikiamomis geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugomis (centralizuotomis ir decentralizuotomis sistemomis), per mažai gyventojų, prisijungusių prie jau centralizuotai teikiamų nuotekų tvarkymo paslaugų (giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus).

Nesukurta dalis suplanuotos infrastruktūros. 33 iš 60 savivaldybių nutiesė tik 24 proc. suplanuotų nutiesti geriamojo vandens tiekimo tinklą; 44 savivaldybės nutiesė 23,8 proc. nuotekų surinkimo tinklą.

Prie nutiestų tinklų prisijungė mažiau nei planuota gyventojų. Remiantis 2004–2018 m. duomenimis, prisijungė 44 proc. mažiau nei planuota gyventojų, nes:

- *nepakankamai gera dalies centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens kokybė.* Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų (24 proc. apklaustųjų) nesinaudoja dėl prastos centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens kokybės, jie turi įsirengę šulinį ar gręžinį. 9 tūkst. gyventojų (2018 m.) centralizuotai tiekiamas geriamasis vanduo, kuriame viršytos toksinių (cheminių) rodiklių ribinės reikšmės. Kasmet vidutiniškai apie 11,7 proc. (327,1 tūkst.) gyventojų centralizuotai tiekiamas nenuodugniai ištirtas geriamasis vanduo – *vandentvarkos įmonėms (ypač mažoms) trūksta finansų atlikti tyrimus;*

- *nepakankamas gyventojų sąmoningumas.* Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų (24 proc. apklaustųjų) nesinaudoja centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens paslaugomis, nes jie turi savo šulinį. Individualiai geriamuoju vandeniu apsirūpina 16,9 proc. gyventojų, tačiau šachtinių šulinių vanduo ~ 30 proc. tyrimų atvejų neatitiko saugos ir kokybės reikalavimų. Gyventojai vangiai atlieka vandens kokybės tyrimus (tik 10 proc. apklaustųjų atlieka ne rečiau kaip kartą per metus), visai neatlieka tyrimų 48 proc.;

- *nepakankamas gyventojų informuotumas.* Remiantis Valstybės kontrolės užsakymu atliktos apklausos duomenimis, dalis gyventojų nežino/ neatsakė, kodėl nesinaudoja centralizuotomis paslaugomis (geriamojo vandens tiekimo paslaugomis nesinaudoja 24 proc. apklaustųjų, nuotekų tvarkymo – 56 proc.).

Neišvystytas viešųjų nuotekų tvarkymo paslaugų teikimas mažo gyventojų tankumo gyvenvietėse. Gyvenvietėse, kuriose gyventojų tankumas yra mažas nėra vykdoma centralizuotų nuotekų tvarkymo sistemų plėtra, kadangi centralizuotųjų nuotekų surinkimo sistemų įrengimas nėra ekonomiškai pagrįstas sprendimas dėl ypač didelės įrengimo ir išlaikymo kainos. 22 proc. Lietuvos gyventojų nuotekas tvarko individualiose nuotekų sistemose, ir manoma, kad mažiau nei pusė jų atitinka reikalavimus. Į gamtinę aplinką 2014–2019 m. vidutiniškai kasmet buvo išleidžiama 39,8 mln. m³ (24,2 proc.) nevalytų ar nepakankamai išvalytų komunalinių nuotekų. Aplinkos apsaugos departamentas 2014–2019 m. nustatė 1 971 atvejį, kai gyventojai netinkamai tvarkė nuotekas. Daugeliu atvejų nuotekos neišvalomos iki nustatytų reikalavimų dėl netinkamų, pasenusių ar nepakankamo pajėgumo valymo įrenginių.

5.2. Neefektyvi geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių veikla neužtikrina geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų prieinamumo ir kokybės, sektoriaus tvarumo, Europos Sąjungos ir nacionalinių teisės aktų reikalavimų įgyvendinimo.

Šalyje geriamojo vandens ir nuotekų tvarkymo paslaugų kaina gyventojams skiriasi 3 kartus. Skirtumas tarp didžiausios ir mažiausios paslaugų kainos kai kuriuose regionuose skiriasi daugiau kaip 2 kartus, o Lietuvos mastu kainų skirtumas siekia 3 kartus. 2018 m. duomenimis mažiausia kaina Lietuvoje buvo UAB „Vilniaus vandenys“ vartotojams (1,10 eurai/m³ be PVM), pati didžiausia – UAB „Molėtų vanduo“ (3,56 eurai/m³ be PVM). 2021 m. tendencijos išliko tos pačios – rinkoje veikiant 62 įmonėms kainų netolygumai svyravo daugiau nei 3 kartus. Mažiausios GVTNT kainos siekė apie 1

eurą/m³ (Vilniaus, Panevėžio reg.), didžiausios – apie 3 eurus/m³ (Šiaulių, Alytaus, Utenos reg.). Kainų netolygumai 2021 m. taip pat svyravo daugiau nei 3 kartus (didžiausia vidutinė kaina – Anykščių vandenys 3,84 eurai, mažiausia – Vilniaus vandenys 1,26 euras).

Vertinant paslaugų kainą pagal gyventojų skaičių regionuose, pastebėta, kad tuose regionuose, kuriuose gyvena daugiau gyventojų, kaina yra mažesnė (1,25– 1,91 euras) nei regionuose, kuriuose gyvena mažiau gyventojų (2,36 – 2,51 eurai).

Didesnes pajamas gaunantys miestų gyventojai už paslaugas moka mažiau nei regionų ar savivaldybių gyventojai, kurių darbo užmokestis ženkliai mažesnis. Vertinant paslaugų kainą ir vidutinio darbo užmokesčio (toliau – DU) regionuose ir savivaldybėse santykį, nustatyta, kad paslaugų kaina didžiausia Šiaulių regione (2,51 eurai) ir Tauragės regione (2,45 eurai), kai vidutinis DU (bruto) šiuose regionuose yra vienas mažiausių (Šiaulių regione 772,80 eurai, Tauragės regione 731 euras). Mažiausia paslaugų kaina yra Vilniaus regione (1,25 euras), o vidutinis DU (bruto) šiame regione yra vienas didžiausių (1034,60 eurai). Tai rodo, kad gyventojai iš mažesnių savivaldybių, kuriose vyrauja mažesnis vidutinis DU (bruto) moka daugiau už paslaugas nei gyventojai, kurių vidutinis DU (bruto) yra didesnis (pvz., Vilniaus m. sav., Vilniaus r. sav. ir pan.).

Prastėjantys demografiniai rodikliai Lietuvoje. Vadovaujantis gyventojų skaičiaus prognoze, 2028 m. šalyje gyvens 11,5 proc. arba 332 tūkst. mažiau gyventojų; 2050 m. – 22,5 proc. arba 633 tūkst. mažiau gyventojų nei 2018 m. Prognozuojama, kad 2028 m., 2050 m. didžiausia gyventojų dalis gyvens trijuose Lietuvos regionuose – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos. 2050 m. pagal gyventojų skaičių augantis bus tik vienas regionas – Vilniaus, tam įtakos turės sostinė. Daugiau nei 50 proc. gyventojų sumažėjimas prognozuojamas 6 regionams (esant 2011–2018 m. tendencijoms savivaldybėse): Alytaus, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės ir Utenos.

Atliekant skaičiavimus nustatyta, kad esant nedidelei paslaugų kainai ir nekintančiam metiniam vandens suvartojimui, investicijų atsiperkamumo laikotarpis yra gana didelis (nuo 15 iki 26 m.), todėl prastėjantys demografiniai rodikliai Lietuvoje labiau pailgins šių investicijų atsiperkamumą ir didins paslaugų kainą ir kainų skirtumus.

Žemas daugelio geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugas teikiančių įmonių veiklos efektyvumas. Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sektoriaus vertinimas atskleidė, kad savivaldybėse ir geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonėse situacija labai skiriasi. Šiuo metu 48 proc. įmonių veikia nuostolingai, neatitinka finansinių licencijuojamos veiklos kriterijų arba jų blogi finansiniai rodikliai, o teikiamų paslaugų kainos ženkliai didesnės nei sektoriaus vidurkis. Tokioms įmonėms kyla sunkumų investuojant į infrastruktūros atnaujinimą ir plėtrą, jos neišsilaiko iš veiklos pajamų. Tikėtina, kad trūkstant lėšų prastos būklės geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklų renovavimui ar keitimui, ateityje išaugs avarijų skaičius, infiltracijos lygis, dar labiau padidės įmonių veiklos sąnaudos, suprastės paslaugų užtikrinimas, nebus užtikrinamos kokybiškos paslaugos šalies gyventojams.

Dėl šios situacijos daug geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių jau šiandien neįgyvendina Nuotekų direktyvos reikalavimų. Išskirta 20 rizikingiausių įmonių, kurių sverto, likvidumo, pelningumo ir skolos rodikliai yra blogiausi, 20 įmonių, kurios aptarnauja aglomeracijas, neatitinkančias Nuotekų direktyvoje nustatytų tikslų ir 7 įmonės, kurių finansinis pajėgumas 2018 m. nebuvo pakankamas licencijuojamai veiklai vykdyti. Taip pat siekiant įgyvendinti naują Geriamojo vandens direktyvą yra reikalinga tolimesnė geriamojo vandens tiekimo plėtra, didesnė vandens tiekėjo atsakomybė, papildomi vandens kokybės rodikliai ir kt. reikalavimai, kurių įgyvendinimui bus reikalingos investicijos.

Dalis įmonių, dirba pelningai, užtikrina tinkamą paslaugų kokybę už priimtina kainą, vykdo įsipareigojimus ir skiria reikalingas investicijas, tačiau prognozuojama, kad be ES subsidijų ir blogėjant demografiniai situacijai ir joms ilgainiui bus sunku užtikrinti gerą paslaugų kainos ir kokybės santykį.

Didžiausių įmonių sąnaudų dalį sudaro personalo sąnaudos. 2018 m. duomenimis šalies įmonių personalo sąnaudų dydis siekė 68,62 mln. eurų, t. y. daugiau kaip 40,9 proc. visų sąnaudų. LR specialiųjų tyrimų tarnyba, atlikusi tyrimą „Nepotizmo paplitimo kaita Lietuvos savivaldybių administracijose

ir savivaldybėms pavaldžiose įmonėse“, konstatavo, kad bendras nepotizmo rizikos intensyvumo indeksas savivaldos srityje 2019 m. yra 16,92 proc. Vandens tiekimo įmonėse šis indeksas viršija vidurkį ir siekia 18,6 proc. Atskirose įmonėse indeksas svyruoja ir siekia 31,1 proc. UAB „Telšių vandenys“, 31,6 proc. UAB „Sūduvos vandenys“, 33,0 proc. UAB „Jonavos vandenys“, 35,1 proc. UAB „Biržų vandenys“, o didžiausia indekso reikšmė nustatyta UAB „Kelmės vanduo“ ir siekia 41,3 proc.

Neįgyvendinamas sąnaudų susigrąžinimo principas. Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų srityje taikomas sąnaudų susigrąžinimo principas reiškia, kad geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų kainos turi padengti būtinąsias sąnaudas, reikalingas geriamojo vandens tiekimo ir (arba) nuotekų tvarkymo paslaugoms teikti, ilgalaikiam geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros eksploatavimui, renovacijai ir plėtrai užtikrinti, abonentams ir vartotojams priimtinomis sąlygomis naudotis geriamuoju vandeniu ir gauti tinkamos kokybės nuotekų tvarkymo paslaugas, taip pat aplinkos taršai mažinti ir vandens ištekliams racionaliai naudoti. Šiuo metu šis principas nėra pilnai įgyvendinamas. Įstatyme nustatyta, kad visos būtinosios sąnaudos turi būti įtrauktos į paslaugų kainą, tačiau daugiau nei pusė šiuo metu naudojamo turto nusidėvėjimas kainoje neatsispindi ir tik dalis perduota įmonėms nuosavybės teise valdyti. Todėl nekaupiamos lėšos, šio turto atstatymui ateityje.

Neužtikrinamas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sektoriaus tvarumas ateityje. Sektoriaus neprisitaikęs gyventi be ES subsidijų. Į geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sektorių investuota daugiau kaip 1,3 milijardo eurų ES fondų lėšų, už kurias sukurta didesnė dalis visos infrastruktūros, reikalingos geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugoms teikti. Skaičiuojama, kad 44,9 proc. geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo turto sukurta už ES lėšas, dar 29,1 proc. turto sukurta už savivaldybės lėšas. Kadangi už ES dotacijų ir subsidijų lėšas sukurta geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros nusidėvėjimo sąnaudos neįskaičiuojamos į paslaugų kainą – lėšos, skirtos nusidėvėjusio turto atstatymui ateityje, yra nekaupiamos. Be to, į paslaugų kainą įskaičiuojama minimali investicijų grąža, todėl įmonės negali sukaupti pakankamai nuosavų lėšų reikalingai infrastruktūros rekonstrukcijai ar plėtrai, todėl turi būti pajėgios skolintis, kad vėlesnės investicijos būtų įtrauktos į paslaugų kainą.

Taip pat būtina atsižvelgti į tai, kad ateinančiame ES finansavimo laikotarpyje (2021–2027 m.) ES investicijų vandentvarkai reikšmingai sumažės. Vykdamas derybas Europos Komisijos (EK) atstovai laikosi pozicijos, kad pakankamai investuota ES lėšų į vandentvarkos sektorių, sektorius turėtų efektyvinti veiklą ir investuoti iš veiklos pajamų. Dėl reformos būtinybės Lietuvą informuoja ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO).

Priežasties atsiradimą lėmę veiksniai ir aplinkybės:

5.2.1. Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo veiklos reguliavimas nepakankamai skatina įmonių veikos efektyvumą, paslaugų kokybę ir plėtrą, sektoriaus gebėjimą išsilaikyti iš veiklos pajamų.

2018 m. duomenimis, šalies įmonių personalo sąnaudų dydis siekė 68,62 mln. eurų, t. y. daugiau kaip 40,9 proc. visų sąnaudų. 2017 m. 54 aglomeracijose nebuvo išvystyta reikiama nuotekų surinkimo infrastruktūra ir nesudarytos sąlygos gyventojams gauti nuotekų tvarkymo paslaugas. Tik 72 proc. surenkamų nuotekų išvaloma iki nustatytų reikalavimų, 89 geriamojo vandens tiekimo vandenvietės neatitinka nustatytų reikalavimų, 48 proc. įmonių dirba nuostolingai ir neturi skolinimosi galimybių, neinvestuoja į infrastruktūros išlaikymą ir plėtrą, veiklos efektyvumo didinimą. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų kokybės reikalavimai, licencijuojamos veiklos sąlygos ir kriterijai ir jų vykdymo užtikrinimo tvarka neskatina įmonių veikti efektyviai.

Esamas teisinis reguliavimas neleidžia kaupti lėšų nusidėvėjusio turto atstatymui ateityje, kadangi už ES dotacijų ir subsidijų lėšas sukurta geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros nusidėvėjimo sąnaudos neįskaičiuojamos į paslaugų kainą. Į paslaugų kainą įskaičiuojama

minimali investicijų grąža, todėl geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonės negali sukaupti pakankamai nuosavų lėšų, kurios reikalingos infrastruktūros rekonstrukcijai ar plėtrai vykdyti. Planuodamos investicijas, geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonės turi skolintis, vėliau šios investicijos įtraukiamos į paslaugų kainą.

5.2.2. Nėra išnaudojama masto ekonomija (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Blogėjant demografinėi situacijai (mažėjant gyventojų), mažėja aptarnaujamų vartotojų skaičius, geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonės surenka mažiau pajamų, tačiau išlaidų nesumažėja arba sumažėja neženkliai. Dėl to prastėja įmonių finansinis naudingumas. Esant tokiai situacijai, įmonėms svarbu turėti kuo daugiau vartotojų – pagrindinių pajamų šaltinių, kad galėtų finansiškai išsilaikyti. Siekiant šio tikslo, būtina geriau išnaudoti masto ekonomikos galimybes. Vienas iš galimų variantų – stambinti geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmones.

Atsižvelgiant į atliktą vertinimą, nustatyta, kad didžiausią šalies geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių sąnaudų dalį sudaro sąnaudos, susijusios su žmogiškaisiais ištekliais. Remiantis duomenimis akumuliuotas šalies geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įmonių personalo sąnaudų dydis sudarė daugiau nei 40,9 proc. visų sąnaudų. Nustatyta, kad silpnųjų įmonių personalo sąnaudos vidutiniškai didesnės 15 proc., energijos – 20 proc., mokestinės – 25 proc. Taip pat 30 proc. mažesnės disponavimo turtu sąnaudos.

5.3. Netinkamai tvarkomos nuotekos individualiose nuotekų sistemose ir neefektyvi jų aplinkos apsaugos valstybinė kontrolė.

Apie 22 proc. Lietuvos gyventojų nuotekas tvarko individualiose nuotekų sistemose. Pagal turimą aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės statistiką, kiekvienais metais patikrinama apie 1500 individualių nuotekų tvarkymo įrenginių, 20 proc. patikrinimų nustatoma, kad įrenginys neatitinka aplinkos apsaugos reikalavimų.

Sudėtinga užtikrinti tinkamą aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę dėl didelio individualių nuotekų tvarkymo įrenginių skaičiaus, nepakankamų žmogiškųjų išteklių ir kvalifikacijos valstybinei aplinkos apsaugos kontrolei individualių nuotekų tvarkymo srityje vykdyti (taip pat ir pramonės įmonių, kurios pačios valo ir išleidžia į aplinką gamybinės nuotekas). Be to, nuotekų individualaus tvarkymo įrenginiai neinventorizuoti. Didžiąja dalimi atvejų nežinoma, kur ir kokie įrenginiai naudojami, tai neleidžia efektyviai planuoti patikrinimus. Nuotekų tvarkymo įrenginių inventorizacija ir informacinė sistema, kurioje atsispindėtų esamos nuotekų tvarkymo sistemos ir su jomis atliekami eksploatavimo ir kontrolės veiksmai, padėtų mažinti aplinkos taršą. Kaip nurodoma Valstybės kontrolės audito ataskaitoje⁶⁴, nustačius, kad į gamtinę aplinką išleidžiamos nepakankamai išvalytos nuotekos, būtina įsitikinti, kad tarša yra nutraukta. Įvertinus, ar atlikti pakartotiniai patikrinimai 11-oje pasirinktų miestų, nustatyta, kad aplinkos apsaugos pareigūnai, nustatę, kad gyventojai netinkamai tvarko nuotekas, daugiau kaip 80 proc. atvejų neįsitikino, kad tarša buvo nutraukta. Pareigūnai nustatę, kad nuotekos tvarkomos netinkamai, taiko teisės aktuose numatytas poveikio priemones (skiria administracinę baudą ar kt.), o patikrinimus atlieka tik gavę pranešimą apie galimą nuotekų tvarkymo pažeidimą ar prevencinių akcijų metu. Neužtikrinus, kad ūkio subjektų ir gyventojų individualiai tvarkomos nuotekos būtų išvalomos iki būtinų reikalavimų, sudaromos prielaidos gamtinės aplinkos (žemės, grunto, ežerų, upių ar kitų vandens telkinių, požeminio vandens) taršai.

Netinkamai eksploatuojami individualūs nuotekų tvarkymo įrenginiai. Pagal galiojančius teisės aktus, už individualių nuotekų tvarkymo įrenginių eksploataciją ir aplinkosauginių reikalavimų užtikrinimą atsakingi įrenginių savininkai ar naudotojai, tačiau dažnai jiems trūksta žinių ir kompetencijos tinkamai eksploatuoti turimą nuotekų tvarkymo įrenginį. Šią problemą būtų galima spręsti nustatant pareigą individualius nuotekų tvarkymo įrenginius eksploatuoti jų gamintojams ar platintojams.

⁶⁴ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Vandens tiekimas ir nuotekų tvarkymas“ ataskaita Nr. VAE-12, 2020-11-19 https://www.vkontrole.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2

Nepakankamai išnaudojama sukurta ir naujai kuriama viešoji geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūra. Teritorijose, kurios jau yra tankiai apgyvendintos ir gyventojai individualiai apsirūpina vandeniu ir tvarko nuotekas, nors centralizuotų sistemų įrengimas ekonominiu ir aplinkosauginiu požiūriu būtų naudingas, reikia numatyti priemones, skatinančias gyventojus prisijungti prie centralizuotų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sistemų.

Nėra nuoseklaus gyvenamųjų teritorijų plėtros planavimo ir priežiūros. Leidžiama įsirengti individualias geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo sistemas, o tai vėliau tampa kliūtimi siekiant išvystyti centralizuotas vandens paslaugų sistemas ir prijungti gyventojų būstus. Nors tikimasi, kad LR savivaldybių infrastruktūros plėtros įstatymas prisidės prie minėtos problemos sprendimo, būtina patikslinti LR statybos įstatymo nuostatą, leidžiančią gyventojams pasirinkti apsirūpinimo vandens paslaugomis būdą, nors atitinkami sprendiniai yra patvirtinti teritorijų planavimo dokumentuose.

Dalis individualių biologinio nuotekų valymo įrenginių nuo 2030 m. sausio 1 d. neatitiks azoto ir fosforo išvalymo normatyvų. Individualios nuotekų tvarkymo sistemos, kurios patenka/pateks į aglomeracijų ribas, privalo užtikrinti tokį patį nuotekų išvalymo lygį, kaip ir tos aglomeracijos (miesto) nuotekų valymo įrenginiai. Į aglomeracijų ribas patenkantys nuotekų sukaupimo rezervuarai, iš kurių nuotekos atvežamos į aglomeracijos nuotekų valymo įrenginius, minėtą Nuotekų valymo direktyvos reikalavimą atitiks. Tačiau individualūs biologinio nuotekų valymo įrenginiai, ypač esantys aglomeracijose, kurioms nustatyti azoto ir fosforo išvalymo normatyvai, šio reikalavimo daugeliu atvejų neatitiks. Būtina į tai atsižvelgti pirmiausia savivaldybėms planuojant ir nustatant dabartines aglomeracijų ribas ir numatant jų plėtrą. Dėl į aglomeracijų ribas patenkančių individualių biologinio nuotekų valymo įrenginių gali būti svarstomi šie pagrindiniai sprendiniai: šių įrenginių pakeitimas nuotekų sukaupimo rezervuarais, centralizuotos nuotekų surinkimo sistemos išplėtimas ir tokių būstų prijungimas, individualių biologinio valymo įrenginių efektyvumo didinimas. Pastarasis sprendinys, ypač dėl azoto išvalymo efektyvumo didinimo, gali būti ekonomiškai nenaudingas.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.8. Išsaugoti ir atkurti biologinę įvairovę, ekosistemų, jų paslaugų kokybę bei kraštovaizdžio savitumą ir užtikrinti darnų gamtos išteklių naudojimą

6 problema. Mažėja natūralių ir pusiau natūralių teritorijų, silpnėja gamtinio karkaso teritorijų ekologinis potencialas, nyksta biologinė įvairovė, degraduoja ekosistemos, mažėja jų teikiamų paslaugų kokybė.

Remiantis šalyje vykdomomis kraštovaizdžio stebėsenos programomis (nacionaliniu lygmeniu 1995, 2000, 2006, 2012 m. CORINE žemės dangos stebėseną, vietiniu lygmeniu – 2008 ir 2015 m. ataskaitomis) ir Lietuvos Respublikos bendrojo plano 2030 esamos būklės analizė⁶⁵, šalyje pastarąjį dešimtmetį vyrauja šie neigiami kraštovaizdžio struktūros pokyčiai:

- ūkinę brandą pasiekusių miškų plotų sumažėjimas, miškų plotų trūkumas teritorijose, kuriose gamtinio karkaso teritorijų geoekologinis potencialas yra ribotas, silpnas ar pažeistas. 2002–2017 m. miško žemės plotas padidėjo 1,7 proc. kalvotųjų aukštumų ir smėlingųjų lygumų rajonuose, kur miškų plotų kiekis yra pakankamas. Tuo tarpu intensyvaus žemės ūkio teritorijose, kuriose stebimas didelis miškų trūkumas (molingose lygumose), miško plotų augimas per šį laikotarpį nepasiekė net 1 proc.;
- ariamos žemės plotas 2002–2017 m. padidėjo apie 5 proc. Labiausiai ariamos žemės plotai didėjo kalvotose aukštumose ir smėlingose lygumose,

⁶⁵ <http://www.bendrasisplanas.lt/esamos-bukles-analize-2/>.

kur vyrauja eroduoti dirvožemiai ir ekologiškai jautriausios teritorijos. Ariamos žemės plotas augo pievų ir natūralių ganyklų sąskaita, jų plotai atitinkamai sumažėjo.

- **intensyvėja antropogeninė apkrova didžiųjų miestų ir jų apylinkių teritorijoms.** Urbanistinės struktūros elementai bendroje šalies kraštovaizdžio struktūroje sudaro tik 3,25 proc. šalies ploto, tačiau didėja didžiųjų miestų periferinių ir vidinių dalių užstatymas. Urbanizuotose teritorijose ir jų gretimoje aplinkoje prarandami natūralūs gamtiniai procesai, mažėja želdinių, jų grupių. Tai sąlygoja gamtinio karkaso ir želdynų sistemos vientisumo praradimą, skurdina miestų ekosistemų biologinę įvairovę, suintensyvina klimato kaitos padarinius urbanizuotoje aplinkoje.

Pagal šalies bendrojo plano esamo analizės duomenis pažeisto ir stipriai pažeisto geoekologinio potencialo teritorijų dalis atskiruose administraciniuose rajonuose kinta nuo 5 iki 50 proc. Gamtinio karkaso sistemos būklė tiesiogiai priklauso nuo rajono teritorijoje vyraujančio gamtinio kraštovaizdžio pamato (gruntai, reljefo kilmė) ir teritorijos antropogeninio įsavinimo tipo, t. y. pažeisto ir degraduoto gamtinio karkaso teritorijų dalis didžiausia tuose rajonuose, kuriuose vyrauja lyguminis mažos vertikalios bei horizontalios sąskaidos kraštovaizdis ir kuriose didelė dalis teritorijų, naudojamų žemės ūkio veiklai (Pagėgių sav. – 50 proc., Kalvarijų sav. – 50 proc.), Vilkaviškio r. sav. – 45 proc., Joniškio r. sav. 28 proc. ir kt.). Per pastarąjį dešimtmetį stebimas natūralių ir pusiau natūralių teritorijų mažėjimas tiek molingų lygumų, tiek ir kalvotų aukštumų teritorijose. Ypač išsiskiria gamtinio karkaso geokologinio potencialo silpnėjimas agrarinių lygumų kraštovaizdyje.

Nyksta biologinė įvairovė, kai kurie gyvosios gamtos ištekliai naudojami netausiai. Ekosistemų gyvybingojo komponento – biologinės įvairovės – nykimas lemia pablogėjimą ekosistemų ir jų teikiamų paslaugų, nuo kurių visuomenė yra visiškai priklausoma, nes jos yra ne tik socio–ekonominės gerovės pagrindas, bet svarbios ir žmonių psichinei, fizinei gerovei, prisideda prie visuomenės gebėjimo įveikti visuotinę kaitą, sveikatai kylančias grėsmes ir nelaimės.

Nyksta su pievomis ir agrarinėmis ekosistemomis susiję buveinės ir rūšys. 2014–2018 m. suarta ar kitaip transformuota į kitas naudmenas net 9 proc. visų kartografuotų natūralių pievų ir joms artimų buveinių. Pagal Buveinių direktyvos⁶⁶ 2019 m. ataskaitą⁶⁷, nėra nė vieno Europos Bendrijos (toliau – EB) svarbos pievų buveinės tipo, kurio apsaugos būklė būtų vertinama kaip palanki; 25 proc. EB svarbos pievų ir joms artimų buveinių būklė yra nepalanki netinkama (U1), o 75 proc. – nepalanki bloga (U2). Nyksta agrarinio kraštovaizdžio paukščiai ir vabzdžiai, visų pirma apdulkintojai. 2019 m. vertinimo duomenimis⁶⁸, 21 paukščių rūšies, kurios susiję su pievų ir šlapynių buveinėmis, populiacijos mažėja. Pagal jų būklę vertinama bendra agrarinių ekosistemų būklė.

Mažėja natūralių pelkių ekosistemų, jų būklė prastėja, vyksta pažeistų pelkių degradacija. Lietuvoje yra apie 654 tūkst. ha durpynų, tačiau tik apie 27,6 proc. bendro ploto užima natūralios ar beveik natūralios pelkinės ekosistemos. Beveik 70 proc. šalies pelkių yra nusaustos. Nors pelkių išsaugojimui skiriama vis daugiau dėmesio – į saugomų teritorijų sudėtį įeinančių pelkių plotas siekia apie 18,9 proc. nuo visų Lietuvos pelkių, tipiškiems pelkių kompleksams saugoti Lietuvoje įsteigti 107 telmologiniai draustiniai, septyni Lietuvos pelkiniai kompleksai yra tarptautinės svarbos ir saugomi tarptautinės konvencijos dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir pelkių paukščių apsaugai (Ramsaro konvencijos)⁶⁹, tačiau pažeistos pelkės atkuriamos vangiai. Pažeistos pelkės atkuriamos 19 šalies vietovių. Ilgalaikis nusaustų pelkių ir durpynų netvarus naudojimas lemia

⁶⁶ 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos.

⁶⁷ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

⁶⁸ Lietuvos Paukščių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_birds/index_en.htm.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. birželio 10 d. potvarkis Nr. 437p „Dėl prisijungimo prie 1971 metais Ramsare ir 1979 metais Berne pasirašytų konvencijų“.

durpių skaidymąsi ir ŠESD emisijų padidėjimą, buveinių ir biologinės įvairovės nykimą; durpinių dirvožemių degradavimą, derlingumo mažėjimą ir dirvos paviršiaus suslūgimą; sudėtingėjantį žemių tvarkymą ir naudojimą; maistinių medžiagų (ypač azoto junginių) patekimą į vidaus vandenį ir jų eutrofikaciją; padidėjusią potvynių grėsmę; padidėjusią durpynų gaisrų tikimybę. Vienuolika iš Lietuvoje aptinkamų 54 tipų EB svarbos natūralių buveinių (be paplitusių Baltijos jūroje) taip pat yra susijęs su pelkių ekosistemomis, tačiau tyrimų duomenimis⁷⁰, daugumos šių EB svarbos pelkinių buveinių (7110, 7140) būklė Lietuvoje yra nepalanki.

Nyksta natūralios miško buveinės ir saugomos rūšys. Pagal Buveinių direktyvos ataskaitą (2019 m.) tik 8 proc. miško buveinių apsaugos būklė vertinama kaip palanki (FV); 46 proc. miškų buveinių apsaugos būklė nepalanki netinkama (U1), o kitų 46 proc. – nepalanki bloga (U2). Paukščių direktyvos⁷¹ ataskaitos⁷² (2019 m.) duomenimis, 20 paukščių rūšių, susijusių su miškų ekosistemomis, populiacijos mažėja.

Laukinės faunos populiacijų naudojimas viršija leistinas ribas arba nepalankiai keičia bendrųjų sudėčių, balansas mitybos grandinėse yra sutrikdytas. Pagal Buveinių direktyvos ataskaitą (2019 m.) 31 proc. Lietuvoje aptinkamų EB svarbos žuvų rūšių būklė yra vertinama kaip nepalanki netinkama (U1), o 13 proc. žuvų rūšių kaip nepalanki bloga (U2). Tendencija yra blogėjanti, nes 2013 m. vertinimu⁷³ beveik visų Lietuvoje aptinkamų ES svarbos žuvų rūšių būklė buvo gera. Kanopinių žvėrių gausa viršija leistinas poveikio miško ekosistemai ribas: kai kuriuose miškų masyvuose, kur kartu gyvena visos trys vietinės elninių žvėrių rūšys, faktinis žvėrių tankumas viršija leistinas ribas net iki 8 kartų. Plėšrūnų skaičius nepakankamas, kad natūraliai sureguliuotų kanopinių žvėrių ar vidutinio dydžio plėšrūnų gausą, todėl pastarųjų poveikis ekosistemoms reikšmingas neigiamas, trukdo pasiekti natūralių buveinių ir saugomoms rūšių apsaugos tikslus.

Neatkurti plėšriųjų ir praeivių žuvų ištekliai. Lašišų ir šlakų ištekliai nesiekia 50 proc. potencialaus upių produktyvumo, sparčiai nyksta unguriai, skersnukiai, jūriniai sykai. Daugelyje vandens telkinių per mažai plėšriųjų žuvų, daugėja karpinių ir menkaverčių žuvų. Tai siejama su netausia plėšriųjų žuvų žvejyba, vandens kokybe (tarša ir eutrofikacija), buveinių praradimu dėl užtvankų, melioracijos poveikiu natūraliam upių nuotėkiui, brakonieriaavimu. Sprendžiant žuvų išteklių problemas dažniau pasitelkiami neefektyvūs ir netvarūs metodai, kartais padarantys populiacijoms daugiau žalos nei atnešantys naudos. Daugiau nei 90 proc. visų Baltijos lašišų yra įveistos dirbtinai ir tai potencialiai kelia grėsmę populiacijos tvarumui ilgalaikėje perspektyvoje.

Sprendžiant problemą, siekiama išsaugoti arba atkurti ir palaikyti biologinę įvairovę, ekosistemų ir jų paslaugų kokybę, prisidedant prie Europos žaliojo kurso⁷⁴, 2030 m. ES Biologinės įvairovės strategijos, ES Baltijos jūros regiono strategijos⁷⁵ įgyvendinimo, Jungtinių Tautų darnaus vystymosi

⁷⁰ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

⁷¹ 2009 m. lapkričio 30 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2009/147/EB dėl laukinių paukščių apsaugos.

⁷² Lietuvos Paukščių direktyvos įgyvendinimo 2013–2018 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_birds/index_en.htm.

⁷³ Lietuvos Buveinių direktyvos įgyvendinimo 2008–2012 m. ataskaita: https://ec.europa.eu/environment/nature/knowledge/rep_habitats/index_en.htm.

⁷⁴ 2019 m. gruodžio 11 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Europos žaliasis kursas, COM (2019) 640 galutinis.

⁷⁵ 2009 m. spalio 6 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Europos Sąjungos Baltijos jūros regiono strategijos, COM(2009) 248 galutinis.

darbotvarkės iki 2030 m.⁷⁶ įgyvendinimo, tai pat įgyvendinant Lietuvos Europos ekologinio tinklo „Natura 2000“ (toliau – tinklas „Natura 2000“) prioritetinių veiksmų programą⁷⁷.

Sprendžiamos problemos priežastys:

6.1. Nepakankamas Lietuvos saugomų teritorijų tinklas ir teritorijų tinklas „Natura 2000“, kad būtų užtikrintas ilgalaikis ir efektyvus biologinės įvairovės išsaugojimas.

Lietuvos saugomų teritorijų tinklas **nepakankamai didelis**, kad ilgalaikėje perspektyvoje efektyviai apsaugotų šalies biologinę įvairovę: 2018 m. Europos Komisija nustatė, kad Lietuva pasiūlė nepakankamai buveinių apsaugai svarbių teritorijų (toliau – BAST) 21 rūšiai ir 17 buveinių tipų apsaugoti, t. y. nurodytų rūšių atveju į BAST tinklą įtraukta mažesnė nei reikalaujama įgyvendinant Buveinių direktyvą nacionalinių populiacijų dalis, o natūralių buveinių atveju – mažesnė nei reikalaujama nacionalinio buveinių ploto dalis – (turi būti saugoma nemažiau kaip 60 proc. prioritetinių ir nemažiau kaip 20 proc. neprioritetinių rūšių populiacijos ar buveinių ploto.

Vertinant pagal 2030 m. ES biologinės įvairovės strategijoje numatytus uždavinius (pvz., 10 proc. ES sausumos ir 10 proc. ES jūrų ploto turėtų būti taikoma griežta apsauga arba kad nė vienos saugomos rūšies ar buveinės apsaugos būklė nepablogėtų), nacionalinių saugomų teritorijų apsaugos režimas **yra per silpnas** daugelyje saugomų teritorijų tipų (valstybiniuose parkuose, draustiniuose, biosferos poligonuose), kad ilgalaikėje perspektyvoje nykstančios natūralios buveinės ir rūšys būtų išsaugotos arba jų apsaugos būklė būtų atkurta iki palankios būklės.

Visuomenės lūkesčių dėl saugomų teritorijų apsaugos režimo neatitinka įstatymais nustatytas silpnas ūkinės veiklos, ypač miškų veiklos, reikšmingai paveikiančios rūšių ir buveinių būklę, reguliavimas šiose teritorijose, pvz., didelė dalis saugomose teritorijose esančių miškų ūkio priskirti IV miškų (ūkinių miškų) arba III (apsauginių miškų) grupei, o miško kirtimų tikslai gali būti orientuoti į ūkinės reikmės, bet ne į saugomų teritorijų gamtosauuginės vertės padidinimą.

6.1.1. Nebaigtas apsaugos tikslų esamoms tinklo „Natura 2000“ teritorijoms nustatymas.

Tinklas „Natura 2000“ yra ES specialių saugomų teritorijų tinklas, kuris vienija visas 27 ES šalis, siekiant išsaugoti vertingiausias Europos natūralias gamtines buveines, augalų bei gyvūnų rūšis ir jų buveines ateities kartoms, neatsižvelgiant į šių dienų valstybių sienas. Europoje įsteigta beveik 28 tūkstančiai tokių teritorijų, kurios Eurostato duomenimis⁷⁸, 2020 m. sudarė 18,5 proc. bendrijos sausumos ir 7,2 proc. jūrų ploto. Lietuvoje iki 2022 m. patvirtintos 635 tinklo „Natura 2000“ teritorijos, iš jų: 85 paukščių apsaugai svarbios teritorijos ir 550 BAST (įskaitant vietoves, atitinkančias gamtinių buveinių apsaugai svarbių teritorijų atrankos kriterijus), kartu užimančios apie 13 proc. šalies sausumos ir 24 proc. jūrinės teritorijos ploto. Lietuvoje „Natura 2000“ teritorijų tinklas maksimaliai integruotas į saugomų teritorijų sistemą ir užima 72 proc. saugomų teritorijų ploto (be jūrinės teritorijos dalies).

Iki 2022 m. 406 tinklo „Natura 2000“ teritorijoms neparengti tinkami vietovės apsaugos tikslai. Tai mažina teisinį aiškumą, kurie konkrečiai plotai turi būti išsaugoti planuojant ir vykdant ūkinę veiklą arba iki kokios ekologinės būklės buveinės ir rūšys turi būti atkurtos suplanuojant ir įgyvendinant aktyvias ir pasyvias apsaugos priemones.

6.1.2. Vėluojama nustatyti ir įgyvendinti tinklo „Natura 2000“ teritorijų būtinas (reguliacines, sutartines ar teritorijų planavimo) apsaugos

⁷⁶ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2015-09-25 rezoliucija Nr. 70/1 „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų“.

⁷⁷ http://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/saugom_teritorijos_kraštov/natura_2000/PAF-2019-03-27.pdf.

⁷⁸ <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

priemonės.

ES teisės aktai įpareigoja BAST nustatyti būtinas apsaugos priemonės ne vėliau kaip per 6 m. nuo jų įtraukimo į tinklą „Natura 2000“. Iki 2022 m. apsaugos priemonės nenustatytos 406 teritorijose. Vėlavimas nustatyti būtinas apsaugos priemonės tinklo „Natura 2000“ teritorijose reiškia, kad galinčios sukelti grėsmę ūkinės ir kitos veiklos reguliavimas keičiamas pavėluotai, tai lemia rūšių ir buveinių būklės tolesnį prastėjimą.

6.2. Per mažas visuomenės aplinkosauginis sąmoningumas.

Lietuvos visuomenės susidomėjimas aplinkosauginėmis problemomis yra didelis – Eurobarometro duomenimis⁷⁹, 94 proc. respondentų Lietuvoje teigia, kad jiems yra svarbu saugoti gamtą. Tačiau, to paties tyrimo rezultatai rodo, jog Lietuva yra tik 20-oje vietoje ES (82 proc., ES vidurkis – 87 proc.) pagal tai, ar mūsų šalies gyventojai tiki, jog gali daryti tiesioginį poveikį apsaugant aplinką, o iš tų, kurie tiki – netgi 71 proc. mano, kad nedaro pakankamai dėl aplinkos apsaugos. Nėra tikslios statistikos, kuri leistų objektyviai įvertinti aplinkosauginio išsilavinimo situaciją Lietuvoje. Tačiau 2018 m. Baltijos tyrimai atlikta Lietuvos gyventojų apklausa, rodo, kad tik 28 proc. gyventojų prisideda prie aplinkos saugojimo, ir tik pusė (50 proc.) jaučiasi gerai informuoti apie aplinką. Aplinkosauginio sąmoningumo visuomenėje sisteminių trūkumą parodo ir didelis, o neretai ir didėjantis pažeidimų skaičius gamtos apsaugos srityje: Administracinių nusižengimų registro duomenimis, AAD daugiausia gamtos apsaugos pažeidimų nustatė šiose srityse: 2021 m. išaiškino 2391 mėgėjų žvejybą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimą (2020 m. – 1749), iš jų šiurkštūs – 586 (2020 m. – 597), 628 medžioklę reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų pažeidimus (2020 m. – 569), iš jų šiurkštūs – 104 (2020 m. – 79), 220 Lietuvos Respublikos želdynų įstatymo, kitų želdynų ir želdinių apsaugą, priežiūrą ir tvarkymą, želdynų projektavimą, želdinių veisimą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimų (2020 m. – 150), 83 aplinkos apsaugos reikalavimų pažeidimus deginant sausą žolę, nendres, javus, nukritusius medžių lapus, šiaudus, laukininkystės ir daržininkystės atliekas (2020 m. – 80), 69 neteisėto laukinės gyvūnijos išteklių naudojimo ir disponavimo jais atvejus (2020 m. – 36)..

6.3. Didėja invazinių rūšių atsiradimo ir paplitimo grėsmė ir žala, vangiai vykdomas jų plitimo ribojimas.

Invazinių rūšių plitimas yra viena didžiausių grėsmių visai biologinei įvairovei. Plintančios invazinės rūšys suardo ekosistemų pusiausvyrą, nes užima vietinių rūšių buveines. 2021 m. duomenimis, Lietuvoje invazinėmis rūšimis laikomos 35 rūšys, įtrauktos į Invazinių Lietuvoje rūšių sąrašą (2004 m. pirmąkart patvirtinus nacionalinį invazinių rūšių sąrašą į jį buvo įtraukta 16 rūšių, per keliolika metų sąrašas pailgėjo daugiau negu dvigubai) ir 66 rūšys, įtrauktos į Sąjungai susirūpinimą keliančių invazinių svetimų rūšių sąrašą pagal Reglamentą (ES) Nr. 1143/2014⁸⁰ (toliau – ES invazinių rūšių sąrašas), šis sąrašas taip pat yra nuolat papildomas Europos Komisijos ar ES valstybių narių siūlymu.

Invazinės rūšys yra pavojingos dėl spartaus jų plitimo. Kai kurios iš invazinių rūšių (Sosnovskio barštis, didžioji ir kanadinė rykštenės, rainuotasis ir žymėtasis vėžiai, juodažiotis ir nuodėgulinis grundalai, kanadinė audinė) yra pripažintos plačiai paplitusiomis Lietuvoje dėl gebėjimo užimti naujas buveines ir ypač neigiamo poveikio ekosistemoms ir vietinėms rūšims. Be to, kai kurios invazinės rūšys kelia grėsmę ir visuomenės sveikatai (kasmet pasitaiko atvejų, kai nuo Sosnovskio barščio nukenčia žmonės ar gyvūnai), daro didelę žalą ekonomikai, reikia didelių išlaidų šioms naujoms rūšims suvaldyti ar išnaikinti.

Vandens telkinių ir žemės savininkai ar valdytojai retai aktyviai naikina invazines rūšis. Lietuvos Respublikos laukinių augalų ir grybų ir Lietuvos Respublikos laukinės gyvūnijos įstatymuose numatyta, kad AM ir (ar) jos įgaliota institucija priima sprendimus dėl invazinių rūšių plitimo prevencijos ir valdymo priemonių, nustato įpareigojimus vandens telkinių ir žemės savininkams, naudotojams ir valdytojams dėl atskirų invazinių rūšių, kurios

⁷⁹ Eurobarometer, S. (2017). Attitudes of European citizens towards the environment. European Commission.

⁸⁰ 2014 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 1143/2014 dėl invazinių svetimų rūšių introdukcijos ir plitimo prevencijos ir valdymo.

nurodomos Invazinių rūšių valdymo ir naikinimo tvarkos apraše, naikinimo priemonių, kuriomis siekiama užtikrinti, kad invazinės rūšys neplistų į gretimus sklypus ar vandens telkinius, įgyvendinimo. Įpareigojimai dėl atskirų invazinių rūšių naikinimo priemonių įgyvendinimo nustatomi atsižvelgiant į šių rūšių daromą neigiamą poveikį biologinei įvairovei, žmonių sveikatai, plitimo ypatumus ir į naikinimo priemonių veiksmingumą. Taigi kol kas teisės aktais pareiga vandens telkinių ir žemės savininkams, naudotojams ar valdytojams naikinti invazines rūšis nėra galutinai teisiškai įtvirtinta. Žemės savininkai, naudotojai ir valdytojai retai aktyviai savanoriškai naikina invazines rūšis, nes naikinimo veiksmai gali kenkti žmonių sveikatai, reikalauja finansinių išteklių, specifinių žinių (asmenys gali būti nepajėgūs savarankiškai išnaikinti didelius Sosnovskio barščių plotus), kai kurios invazinės rūšys gali būti noriai auginamos dekoratyviniais tikslais (didžioji ir kanadinė rykštenės), kelti estetinį pasigėrėjimą, kaip gausialapių lubinų laukai ar nelaisvėje laikomos tokios invazinės rūšys kaip mangutai ar meškėnai.

Per mažai tiriamos invazinės rūšys ir jų poveikis. Trūksta metodinio pagrindimo, kaip įvertinti svetimžemių rūšių invazyvumą ir jas priskirti invazinėms rūšims, kaip įvertinti jų daromą žalą biologinei įvairovei, ekonomikai, žmonių sveikatai, taip pat trūksta patikimų žinių apie invazinių rūšių faktinį paplitimą, plitimo kelius, efektyvius naikinimo būdus. Invazinių rūšių tyrimai reikalauja nemažų finansinių ir žmogiškųjų išteklių, padėtį dar labiau apsunkina, kad Lietuvoje mažėja specialistų, atliekančių gamtos lauko tyrimus, o užduočių apimtys didėja dėl ES teisės įgyvendinimo šioje srityje būtinybės, pvz., poreikio tirti naujai atsirandančias, potencialiai invazyvias rūšis, taip pat naujai į ES invazinių rūšių sąrašą įtraukiamas rūšis, jų paplitimo kelius, rengti ar tobulinti šių rūšių naikinimo metodikas, ieškoti naujų efektyvesnių invazinių rūšių naikinimo būdų.

Neišplėtotą invazinių rūšių valdymo sistemą. Lietuvoje nėra gamtos apsaugos politiką įgyvendinančios institucijos, kuri būtų atsakinga už sistemingą situacijos visoje šalies teritorijoje stebėjimą, duomenų kaupimą ir tvarkymą, veiksmų planavimą, naujų moksliai pagrįstų naikinimo metodų kūrimą. Trūksta sistemos, kaip žinios, ypač apie naikinimo metodus, būtų skleidžiamos žemės savininkams, valdytojams ir naudotojams ir kitiems specialistams, naikinantiesiems invazines rūšis. Taip pat būtina stiprinti esamos kontrolės institucijos gebėjimus vykdyti efektyvesnę invazinių rūšių patekimo kelių, prekybos, atsitiktinio įvežimo, planinės introdukcijos kontrolę. Dėl šių priežasčių invazinių rūšių plitimas stebimas ir kontroliuojamos fragmentiškai, daugiausiai saugomose teritorijose ar savivaldybių iniciatyva įgyvendinant pavienius projektus.

Lietuvos visuomenei trūksta žinių invazinėms rūšims ir jų keliamoms grėsmėms pažinti. Visuomenei trūksta žinių, informacijos apie invazines rūšis ir jų keliamas grėsmes, dėl to būna atvejų, kai nelaisvėje laikomi invaziniai gyvūnai (pvz., mangutai, meškėnai, raštuotieji vėžliai) pažeidžiant teisės aktų reikalavimus, laikomi nesaugiai, dėl to gali ištrūkti į laisvę, arba yra tyčia paleidžiami į aplinką. Dėl supratimo stokos iš kitų pasaulio kraštų Lietuvos gyventojų atgabenti augalai (jų sėklos, daigai) ar gyvūnai gali būti išplatunami Lietuvoje. Taip pat pastebėta, kad miestų gyventojai dėl žinių trūkumo nepripažįsta esamų invazinių augalų (uosialapių klevų, baltažiedžių robinijų, raukšlėtalapių erškėčių ir kt.) naikinimo svarbos.

6.4. Per mažas žemės ir miško savininkų ir valdytojų įsitraukimas į gamtos apsaugos priemonių įgyvendinimą.

Nepatrauklus miško savininkų įtraukimo į saugomų teritorijų apsaugą sutartiniais pagrindais mechanizmas. Per mažai dėmesio skiriama naujo tipo apsaugos priemonėms tinklo „Natura 2000“ valdyme – apsaugos sutartims su miško savininkais ar valdytojais, iki šiol sutartinės priemonės taikomos tik gana epizodiškai, nors galėtų užtikrinti didesnę svarbiausių suinteresuotųjų asmenų – žemės ir miško savininkų – įsitraukimą į saugomų teritorijų tikslų pasiekimą. Vienas iš apsaugos sutarčių sudarymo motyvacinų mechanizmų – kompensacijų už veiklos apribojimus saugomose teritorijose išmokėjimas – miško savininkams atrodo nepatrauklus dėl to, kad kasmetinių kompensacijų už miškuose taikomus apribojimus dydis yra per mažas. Kita vertus tinklo „Natura 2000“ išmokos yra orientuotos į ūkinės veiklos apribojimų sukeltamų pajamų praradimų kompensavimą, t.y. nėra skirtos paremti miško savininkų aktyvius veiksmus tinklo „Natura 2000“ teritorijose, kuriais jie galėtų prisidėti prie šių teritorijų gamtos auginės vertės padidinimo.

Mažas žemės ūkio veiklos subjektų įsitraukimas į aktyvias biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio erdvinės struktūros apsaugos veiklas. Ekstensyvi žemės

ūkio veikla nutrūko daugelyje „nepatogių“ žemės ūkiui vietų dėl rinkos sąlygų pasikeitimo, ūkių specializacijos, gyventojų skaičiaus kaime sumažėjimo. Dėl tradicinio ūkininkavimo (šienavimo, ganymo) nutraukimo natūraliose pievose, šlaituose ar šlapynėse, sunyko atviros buveinės (užžėlė krūmais ir medžiais, tikslingai užsodinta mišku). Teritorijose, kuriose žemės ūkio veiklai sąlygos tinkamesnės, ariamų plotų didinimas pievų ir ganyklų sąskaita, natūralių kraštovaizdžio elementų pašalinimas, chemizacija, šlapynių nusausinimas ir upelių ištiesinimas, sunaikino didelę dalį buvusių natūralių pievų, šlapynių buveinių ir jose gyvenusias faunos ir floros rūšis. Siekiant išsaugoti biologinę įvairovę, į kraštovaizdžio erdvinės struktūros apsaugą, jo įvairovės didinimą orientuotą Kaimo plėtros programos priemonių įgyvendinimas tampa vienu iš kertinių instrumentų, skatinančių žemės naudotojų ekstensyvią ūkinę veiklą. Įvairiapusiškas teritorijų naudojimo intensyvumo mažinimas padeda išsaugoti biotopų įvairovę, puoselėti kraštovaizdį. Lietuvoje šios priemonės nepopuliarios, pvz., pagal veiklą „Specifinių pievų tvarkymas“, skirtą EB svarbos pievų buveinėms tvarkyti, 2018 m. deklaruotas plotas sudarė vos 2,7 proc. viso Lietuvoje esančio EB svarbos pievų buveinių ploto. Nepastebima agrarinės aplinkosaugos priemonių taikymo intensyvumo skirtumų tarp saugomų teritorijų ir ploto už jų ribų. Agrarinės aplinkosaugos vaidmuo biologinės įvairovės ir buveinių išsaugojime turėtų būti aktyviau išnaudojamas, o kur didelį indėlį skatinant ūkininkus dalyvauti minėtose priemonėse turėtų įnešti saugomų teritorijų direkčių specialistai, konsultuodami ir informuodami apie gamtines vertybes ir finansinių paskatų tvarkymui galimybes. Dabartinis saugomų teritorijų tinklą administruojančių institucijų bendradarbiavimo su žemės ūkio veiklos subjektais aktyvumas yra nepakankamas, viena iš kertinių to priežasčių – Bendrosios žemės ūkio politikos įgyvendinimo techninės paramos lėšos saugomų teritorijų sistemos institucijoms neskiriamos, joms beveik nėra suteikti jokie šių priemonių administravimo įgaliojimai.

Nepakankamai finansiškai patrauklios kompensacijos ir nesudarytos prielaidos išpirkti biologinės įvairovės požiūriu vertingiausius privačius miškus. Privačius miškus vienijančių asociacijų ir saugomų teritorijų specialistų vertinimu, 2014–2020 m. taikyti „Natura 2000“ išmokų dydžiai nemotyvuoja, nes neatitinka esamo kainų lygio, ir per mažai atlygina miško savininkams už nustatytus veiklos apribojimus. „Natura 2000“ išmokos iš Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai ir iš valstybės biudžeto mokamos kompensacijos yra per mažos, todėl miško savininkai nusiteikę prieš saugomų teritorijų plėtrą miškuose ir prieš ūkinės veiklos reguliavimo pakeitimus. Padėtų galėtų pakeisti ir lokalius konfliktus padėtų spręsti, jeigu būtų sudarytos finansinės prielaidos privatiems miškams išpirkti valstybės naudai arba miško savininkams išmokėti tinkamas vienkartinės kompensacijas už tai, kad jie visam laikui atsisakytų ir sutiktų nevykdyti pagrindinių miško kirtimų vertingiausiuose biologinės įvairovės požiūriu miškuose.

Vangus natūralių miško buveinių ir rūšių buveinių atkūrimas. Šalyje kol kas vyrauja tradicija natūralių buveinių ir saugomų rūšių buveinių plotus saugoti pasyviomis – ūkinės veiklos ribojimo – priemonėmis, kurios ne visada garantuoja gamtosauginių tikslų pasiekimą per trumpiausią įmanomą laikotarpį. Aktyvios gamtotvarkos priemonės taikomos kol kas nedažnai, daugiausiai saugomų teritorijų direkčių pastangomis, tačiau sudėtingas tvarkymui reikalingų dokumentų parengimas, patirties stoka ir atsargus požiūris į aktyvios gamtotvarkos būtinybę lemia, kad valstybinių miškų valdytojai ir ypač privačių miškų savininkai tokias priemones inicijuoja retai. Todėl saugomose teritorijose būtina atsisakyti ribojimo veiklos, analogiškos aktyvioms gamtotvarkos priemonėms.

Šalies teritorijoje esančios natūralios pievos, pelkės nėra tinkamai identifikuotos. Nacionaliniu lygiu nekaupiami duomenys apie natūralias pievas ir pelkes, kurioms turi būti taikoma teisinė apsauga, nepaskirta už šių teritorijų apsaugą atsakinga institucija. Žemės valdytojui nesudarytos sąlygos savarankiškai įvertinti jo valdomoje žemėje taikomus veiklos apribojimus.

6.5. Miškų naudojimo būdai, ypač saugomose teritorijose, neatitinka pasikeitusių visuomenės lūkesčių ir nedera su saugomų teritorijų apsaugos tikslais.

Nepakankamai darnūs miškų ūkio veiklos būdai ir formos. Miškų plotų sausinimas, kelių statyba ir kitoks technologinis pertvarkymas paskutiniaisiais

dešimtmečiais leido su modernia miško kirtimo technika pasiekti tuos miškų masyvų plotus, kurie dėl hidrologinių sąlygų ar infrastruktūros stokos anksčiau buvo nepasiekiami, todėl buvo didelės biologinės įvairovės dalies natūrali priežastis. Išvysčius miškų infrastruktūrą, naudojama sunkiasvorė technika labiau pažeidžia miško paklotę ir dirvožemį, dažniausiai taikomi plynųjų kirtimų arba jiems artimi kirtimo būdai, kad būtų taupiau panaudota miško technika ir būtų paprastesnis miško (medyno) atkūrimas. Miško kirtimo, atkūrimo ir ugdymo principai ir būdai lemia, kad miškai užauginami produktyvūs, tačiau dažniausiai jų svarbūs biologinės įvairovės komponentai (pvz., medžiai senoliai, medžiai su mikrobuveinėmis) yra parandami arba natūrali buveinių struktūra (pvz., įvairiaamžiškumas, sumedėjusios ir žolinės augalijos rūšinė įvairovė, negyvos medienos kiekis ir įvairovė) ir funkcijos (pvz., natūralaus hidrologinio režimo reiškiniai, natūralios ekosistemų pažaidos) yra suprastėjusios. Dėl klimato kaitos didėja rizikos miškų biologinei įvairovei, pvz., mažėja žemės paviršiaus įšalo tikimybė, todėl medienos kirtimo ir ištraukimo procesas tampa labiau žalingas aplinkai, arba dėl plintančių naujų kenkėjų ir dažniau pasitaikančių pavojingų kenkėjų židinių būtinos dažnesnės ūkinės intervencijos į miškus.

Neišplėtotą biologinės įvairovės apsauga privačiuose miškuose. Vis dar didelė dalis visų privačių miškų savininkų valdų yra nesertifikuotos pagal darnaus miškų ūkio principus užtikrinančias sertifikavimo sistemas, todėl biologinės įvairovės apsauga privačiuose miškuose yra silpnesnė, nei valstybiniuose. Dėl aukščiau minėtų priežasčių privačių miškų savininkų susidomėjimas sutartinėmis biologinės įvairovės apsaugos priemonėmis yra menkas.

Per mažai seniausių miškų priskiriama saugomoms teritorijoms, o jose esantys seniausi miškai saugomose teritorijose neišsaugomi. Net didelę dalį miškų priskyrus saugomoms teritorijoms, išsaugojimo efektyvumas negarantuojamas (išskyrus rezervatuose ir kai kurių rūšių gamtiniuose draustiniuose) dėl to, kad pagrindiniai miško kirtimai leidžiami vėliau, medynams pasiekus gamtinės brandos amžių, t. y. kai jų gamtosauginė vertė artėja prie maksimumo. Tokiu būdu saugomoms rūšims nespėjus sugrįžti ir kolonizuotis arba kitoms gyvosios gamtos vertybėms nespėjus išryškėti ūkiniu požiūriu gerai tvarkomuose saugomų teritorijų miškuose, jie priskiriami miškų grupėms pagal faktinę gyvosios gamtos vertybių būklę, ne pagal tai, kokios ateities miškų būklės saugomose teritorijose reikėtų pasiekti. Kraštinis šios srities pavyzdys yra IV miškų grupės (ūkinių) miškų plotai valstybiniuose parkuose. Toks miškų tvarkymo būdas atitinka teisės aktų reikalavimus, tačiau dabarties visuomenės sunkiai priimamas. Atsižvelgiant į 2030 m. ES biologinės įvairovės strategijos uždavinius, kurie numato saugant miško buveines ir rūšis griežtai saugoti visus išlikusius ES pirmąsčius ir senus miškus (sengires (*angl. – primary and old-growth forests*)), 16,9 proc. arba 186,1 tūkst. ha šalies miškų priskyrimas saugomoms teritorijoms (I, IIA ir dalis III miškų grupių miškų) yra nepakankamas, o veiklos reglamentavimas IIA, III ir IV miškų grupių miškuose, esančiuose saugomose teritorijose, neužtikrina, kad saugomų miško buveinių ir rūšių apsaugos būklė būtų palanki.

6.6. Trūksta verslinės žvejybos suderinimo su biologinės įvairovės išsaugojimo tikslais.

Nepakankamos priemonės, kuriomis būtų sumažinta jūros paukščių, žinduolių ir netikslinė žuvų priegauda, didelis šalutinis saugomų ir neverslinio dydžio žuvų laimikis. Praeivės ir pusiau praeivės žuvys sunkiai įveikia verslinės žūklės įrankių barjerus Baltijos jūros priekrantės vandenyse, ypač artėdamos prie Klaipėdos sąsiaurio ar Baltijos (Šventosios) upės žiočių ir Kuršių mariose judėdamos Nemuno deltos link, neleistinai didelė reprodukcijai pasirengusių žuvų dalis žūsta kelyje į nerštavietes. Remiantis Aplinkos apsaugos departamento surinktais ir apibendrintais duomenimis apie verslinės žvejybos sugavimus, 2019 m. Kuršių mariose sugauta daugiau nei 8 t lašišų ir šlakų, kurių verslinė žvejyba yra draudžiama.

Nepriimtina dideli kiekiai paukščių žūva tinkluose jūroje ir Kuršių mariose. Žiemoti susitelkę paukščiai ieškodami maisto jūros ir Kuršių marių dugne ar vandens stovime įsipainioja ir žūsta žvejybiniuose tinkluose, nes paukščių žūtis prevencijos priemonės taikomos retai. Visa tai reikšmingai

padidina žiemojančios populiacijos mirtingumo rodiklį ir kartu su visais kitais nepalankiais faktoriais lemia kritinę kai kurių žiemojančių vandens paukščių būklę. AAA atlikto tyrimo duomenimis⁸¹, dėl verslinės žvejybos statomų tinklų gali žūti 10–15 proc. (nuo 1 tūkst. iki 1,5 tūkst.) žiemojančių paukščių.

Per didelį verslinės žvejybos intensyvumą jūroje. 2019 m. atlikto mokslinio darbo „Baltijos jūros priekrantėje naudojamų žuvų populiacijų eksploatavimo intensyvumo įvertinimas ir rekomendacijos dėl verslinės žvejybos intensyvumo Baltijos jūros priekrantės vandenyse sureguliuojimo“⁸² išvadose teigiama, kad du iš keturių rodiklių (Žuvų bendrijos dydžio indeksas ir Žuvų bendrijos trofinis indeksas), neatitinka geros aplinkos būklės pagal Jūrų strategijos pagrindų direktyvos kriterijus, todėl žuvų bendrijos būklė Baltijos jūros Lietuvos priekrantėje yra vertintina kaip bloga. Atsižvelgiant į šiuos rodiklius ir kai kurių verslinių žuvų išteklių būklę, verslinės žvejybos intensyvumas ir žuvų išteklių eksploatavimas Baltijos jūros priekrantėje vertinamas kaip trečdaliu per didelis.

6.7. Ribotos galimybės valdyti kai kurių saugomų rūšių ir elninių žvėrių daromą neigiamą poveikį žemės, miškų, žuvininkystės ūkiams.

Pastaraisiais metais didėja saugomų rūšių ypač stumbrų, laukinių paukščių (gervių, gulbių, žąsų, kormoranų, baltųjų garnių) ir elninių žvėrių daroma žala žemės, miškų, žuvininkystės ūkiams. Šis augantis visuomeninis konfliktas trukdo pasiekti palankią saugomų rūšių ir buveinių apsaugos būklę.

Stumbrai. Lietuvoje laisvėje gyvenančio stumbro buveinės, esančios Kėdainių ir Panevėžio rajonų savivaldybėse, skiriasi nuo optimalių šiai rūšiai, nes dabartinė Lietuvos stumbrų populiacija tarybiniais metais buvo dirbtinai sukurta intensyvios žemdirbystės teritorijose su mažais fragmentiškais lapuočių medžių rūšių miškais. Teritorija, kurioje susitelkusi didelė dalis laisvėje gyvenančių stumbrų populiacijos, didesnei nei 20 – 30 gyvūnų bandai netinkama, joje miško masyvai yra per maži ir fragmentuoti. Optimalių mitybai natūralių pievų beveik nėra. Miškuose esanti pašarinė bazė dabartiniam stumbrų skaičiui yra nepakankama ir prasta, todėl stumbrai priversti keisti savo natūralius mitybos įpročius ir visais metų laikais dažniausiai maitinasi pamiškėse esančiomis žemės ūkio kultūromis, o žiemą – medžiojamųjų gyvūnų šėrimo aikštelėse.

Sparčiai augant laisvėje gyvenančiai stumbrų populiacijai Kėdainių ir Panevėžio rajonuose (2012 m. – 82 individai, 2016 m. – 182 individai, 2019 m. – 276 individai, 2020 m. – 282 individai⁸³) didėjo stumbrų padaroma žala žemės ūkiui (2012–2020 m. išmokėta apie 990 tūkst. eurų kompensacijos už žalą, padarytą 2011–2019 m.), formavosi neigiamas vietos bendruomenių požiūris į šią rūšį, o tai kliūtis tvariam regiono vystymui ir ilgalaikėms perspektyvoms išsaugoti stumbrą kaip rūšį. Stumbrų daromos žalos sumažinimo priemonės yra labai ribotos. Kėdainių ir Panevėžio rajonuose yra palyginti tankus automobilių kelių ir geležinkelių tinklas, praeina magistralė „Via Baltica“. 2016–2017 m. padaugėjo eismo įvykių, kurių metu keliuose ir geležinkeliuose žuvo stumbrai, kilo grėsmė žmonių gyvybei, sveikatai ir saugumui. Pvz., geležinkelio ruože Kėdainiai–Jonava 2015–2020 m. fiksuota 10 mirtinų stumbrų susidūrimų su traukiniais⁸⁴. Natūraliam stumbrų plitimui į kitas šalies vietas ir genų mainams su kitų šalių populiacijomis yra praktiškai neįveikiamų migracijos kliūčių.

⁸¹ Jūrų strategijos pagrindų direktyvos įgyvendinimo ataskaita: <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/vanduo/kursiu-marios-ir-baltijos-jura/juru-strategijos-pagrindu-direktyvos-igyvendinimas>.

⁸² https://zum.lrv.lt/uploads/zum/documents/files/2_%20Priekrantes%20zuvu%20eksploatavimas%20galutine.pdf.

⁸³ Duomenų šaltiniai: Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2018 m. liepos 21 d. įsakymas Nr. D1-675 „Dėl Stumbro (*Bison bonasus* L.) apsaugos plano patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. spalio 10 d. įsakymo Nr. D1-836 „Dėl Stumbro (*Bison bonasus* L.) apsaugos plano patvirtinimo“ pripažinimo netekusiu galios“; Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos vykdomo iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų bendrai finansuojamo projekto Nr. 05.5.1-APVA-V-018-01-0006 „Stumbrų apsaugos priemonių įgyvendinimas“ duomenys.

⁸⁴ Ten pat.

Laukinių paukščių rūšys, darančios žalą žemės ūkiui. Žemės ūkio veiklos subjektai skundžiasi dėl reikšmingos gervių, žasų ir gulbių žemės ūkio pasėliams daromos žalos, kuri neatlyginama. Įvertinusi savivaldybių pateiktą informaciją apie gervių, žasų ir gulbių pakenktų pasėlių ar kitų žemės ūkio naudmenų plotus ir patirtus nuostolius už 2015–2018 m., AM preliminariai apskaičiavo, kad kasmet padaromos žalos suma siekia apie 3,6 mln. eurų. Lėšų iš valstybės biudžeto skyrimas kompensavimui už paukščių padarytą žalą nenumatytas, nėra ir teisinio pagrindo skirti lėšų kitų rūšių nei vilkai, stumbrai ar griežtai saugomos rūšys padarytai žalai kompensuoti. Lėšų skyrimas reguliariam žalos kompensavimui iš AM administruojamų struktūrinių ES fondų (Sanglaudos fondo, Europos regioninės plėtros fondo) neatitiktų šių fondų paskirties.

Vandens paukščių rūšys, darančios žalą tvenkininės žuvininkystės ūkiui. Lietuvoje dažniausiai nepasitenkinimas kyla dėl kormoranų, baltųjų garnių daromos žalos akvakultūros ūkiams, t.y. dėl nepakankamos paramos siekiant kompensuoti padarytą žalą. Kasmet AAA išduoda leidimus 15–20 Lietuvos akvakultūros ūkių reguliuoti kormoranų gausą juos sumedžiojant ir kasmet tokiu būdu sumedžiojama apie 3000 kormoranų individų.

Parama akvakultūros ūkiams siekiant iš dalies padengti saugomų vandens paukščių daromą žalą teikiama iš Europos jūrų ir žuvininkystės fondo (75 proc.) ir Lietuvos valstybės biudžeto (25 proc.) lėšų. Išmokos už saugomų vandens paukščių daromą žalą apskaičiuojamos atsižvelgiant į išaugintų ir realizuotų žuvų ir sunaudotų pašarų vertę ir sudaro nuo 20 iki 50 proc. akvakultūros įmonei tais metais skirtos paramos pagal Lietuvos žuvininkystės sektoriaus 2014–2020 m. veiksmų programos priemonės „Aplinkosaugos funkcijas atliekanti akvakultūra“ sumos. Už vandens paukščių daromą žalą 18 tvenkinių akvakultūros įmonių 2016 m. išmokėta apie 590 tūkst. eurų, 2017 ir 2018 m. – po 700 tūkst. eurų kasmet.

Siekiant sumažinti reikšmingą didžiųjų kormoranų daromą žalą žvejybos ir akvakultūros verslui, riboti kormoranų kolonijos plitimą į Juodkrantės sengirę nuo 2007 m. vykdomas kormoranų gausos reguliavimas užšaldant dalį (15–30 proc.) dėčių Juodkrantės kolonijoje. Tačiau šios paukščių gausos reguliavimo ir žalos atlyginimo priemonės, akvakultūros subjektus vienijančių asociacijų nuomone, yra nepakankamos, žalos atlyginimui turėtų būti skiriama apie 2 mln. eurų kasmet.

Ruonių daroma žala tinklams ir žuvų laimikiui. Remiantis NVO duomenimis, 2012–2017 m. Lietuvos paplūdimiuose registruota 112 kritusių ruonių. 2016–2017 m. žvejai savo žvejybos žurnaluose registravo 150 ruonių stebėjimo atvejų, kurių metu registruoti 1536 individai. Parama, siekiant kompensuoti dalį ruonių daromos žalos verslinės žūklės subjektams, skiriama iš Europos jūrų reikalų ir žuvininkystės fondo (75 proc.) ir Lietuvos valstybės biudžeto (25 proc.) lėšų, pagal Lietuvos žuvininkystės sektoriaus 2014–2020 m. veiksmų programos priemonę „Jūrų biologinės įvairovės išsaugojimas ir atkūrimas. Laimikiui žinduolių ir paukščių padarytos žalos kompensavimo sistemos“. Išmokos už ruonių daromą žalą didėja. 2016 m. žvejams kompensuota 74 tūkst. eurų, 2017 m. – 145 tūkst. eurų, 2018 m. – beveik 185 tūkst. eurų. Tačiau iki šiol nėra nuosekliai renkami ruonių ir paukščių prieгаudos duomenys, skirti žvejybos poveikiui jūros ekosistemoms įvertinti.

Trūksta prevencinių priemonių vilkų daromai žalai sumažinti. 2019–2020 m. tyrimų duomenimis besiveisiančių vilkų šeimų skaičius šalyje gali siekti ne mažiau kaip 54. Vilkų populiacija yra palankios apsaugos būklės, jos vaidmuo miško ekosistemos mitybos grandinėje ir tuo pačiu teigiamas poveikis išsaugant kai kurias nykstančias gyvūnų rūšis yra labai svarbus. Vis dėlto visuomeninis konfliktas tarp gamtos apsaugos pastangų išsaugoti šią rūšį ir žemės ūkio subjektų interesų vystyti gyvulininkystės verslus nuolat auga, be to, nuolatinis temos eskalavimas kelia psichologinį diskomfortą miškų lankytojams. Esamo vilkų šeimų skaičiaus išlaikymui nepakanka taikomų vilkų daromos žalos prevencijos priemonių – per mažai skiriama išteklių plėšrūnų daromos žalos prevencijos gyvulininkystės ūkiuose priemonėms. Visuomenė nepakankamai šviečiama apie vilkų ir kitų didžiųjų plėšrūnų svarbą mitybos grandinėse. Konflikto valdymui svarbu, kad probleminių vilkų individų išėmimo iš gamtos ne medžioklės sezono metu mechanizmas turėtų veikti greičiau ir tiksliau (būti nutaikytas į konkrečių probleminių individų išėmimą).

Nepakankamai veiksmingai reguliuojama elninių žvėrių populiacija. Briedžių ir tauriųjų elnių populiacijos nuo 2005 m. iki 2020 m. padidėjo 5 kartus,

stirnų – 2,2 karto. Valstybinių miškų valdytojų vertinimu, elniniai žvėrys daro reikšmingą neigiamą poveikį miškams – intensyviai nuskabo miško želdinius ir želinius, pomiškį, dėl to apsunkina gamtai palankesnių miškininkavimo metodų (pvz., neplynujų pagrindinių miško kirtimų) taikymą, nes neužtikrinamas naujos miško kartos savaiminis susiformavimas, dėl to gilėja konfliktas tarp pastangų saugoti EB svarbos natūralias miško buveines, vykdyti į medienos produkciją orientuotą miškų ūkio veiklą ir atkurti medynus po miško kirtimų. Nacionalinės miškų inventorizacijos duomenis, pagrindinių medžių rūšių pomiškis miškuose yra labai pažeistas: pušies – apie 30 proc., eglės – apie 15 proc., ąžuolo – apie 50 proc., uosio – apie 40 proc. Išliekant tokioms tendencijoms gali būti pereikvota elninių žvėrių mitybinė bazė ir iškilti grėsmė pačioms elninių žvėrių populiacijoms dėl mitybinės bazės pereikvojimo.

Teisinės nuostatos dėl privalomo sumedžiojimo limitų įvykdymo ir elninių žvėrių padarytos žalos atlyginimo lemia mažą medžioklės plotų naudotojų motyvaciją sureguliuoti žvėrių gausą iki gamtinių ir ūkinių požūrių leistinos ribos, todėl reikalauja peržiūros.

6.8. Neužtikrinama nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų gerovė.

Nelaisvėje laikomi laukiniai gyvūnai yra svarbi grandis biologinei įvairovei išsaugoti: jeigu neužtikrinama tinkama sužeistų laukinių gyvūnų globa, mažiau jų išgydoma ir paleidžiama į laisvę (tokiu būdu nyksta/mažėja bioįvairovė); jeigu netinkama laukinių gyvūnų priežiūra zoologijos soduose, tai gresia laukinių gyvūnų netektimi, arba zoologijos soduose nėra sąlygų vykdyti gyvūnų rūšių, pavyzdžiui, saugomų, veisimo programas, nėra galimybių išveisti ir išleisti į laisvę laukinių gyvūnų individus ir tokiu būdu gausinti biologinę įvairovę natūralioje aplinkoje (gamtoje). Nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų gerovės užtikrinimas taip pat prisideda prie Lietuvoje aptinkamų EB svarbos rūšių apsaugos būklės gerinimo, pvz., Lietuvos zoologijos sodui gausinant balinių vėžlių populiaciją, galimas teigiamas poveikis šios EB svarbos rūšies apsaugos būklei.

Lietuvoje yra 5 privatūs ir 1 valstybinis zoologijos sodas, 2017–2020 m. AAA išdavė 722 leidimus laikyti laukinius gyvūnus nelaisvėje (aptvaruose, voljeruose), 42 tokio pobūdžio leidimai panaikinti. Neretai šiuose objektuose laukiniai gyvūnai laikomi sąlygomis, kurios neatitinka teisės aktų reikalavimų, laukinių gyvūnų biologinių, fiziologinių, etologinių ir kt. poreikių. Atlikus zoologijos sodų ir kitų laukinių gyvūnų laikymo vietų patikrinimus nustatoma nemažai pažeidimų, susijusių su laikomų gyvūnų apskaita, teisėtą įsigijimą pagrindžiančiais dokumentais.

Kai kurios laukinių gyvūnų laikymą, prekybą, zoologijos sodų veiklą reglamentuojančių teisės aktų nuostatos yra pasenusios, neužtikrina neteisėtos prekybos reiškinių prevencijos ir nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų gerovės standartų.

Laukinių gyvūnų laikytojams trūksta susistemintos informacijos, mokymų apie laukinių gyvūnų laikymo teisinius reikalavimus, gerosios praktikos pavyzdžius.

Nepatenkinama Lietuvos valstybinio zoologijos sodo būklė – neužtikrinami Europiniu lygiu priimti laukinių gyvūnų laikymo zoologijos soduose standartai. Lietuvos zoologijos sodas yra vienintelis valstybinis zoologijos sodas, turintis didelę egzotinių gyvūnų kolekciją, vykdamas daug edukacinių programų. Zoologijos sodas turi skatinti visuomenės mokymą ir švietimą biologinės įvairovės apsaugos srityje, informuoti apie eksponuojamas laukinių gyvūnų rūšis, jų buveines ir jų apsaugos poreikius, užtikrinti, kad laukiniai gyvūnai būtų laikomi tokiais sąlygomis, kurios atitiktų šių gyvūnų rūšių įkurdinimo biologinius poreikius. Deja, šiandieninė sodo būklė, palyginti su kitais Europos zoologijos sodais, yra nepatenkinama. Nuo 2013 m. Lietuvos zoologijos sodas turi tik Europos zoologijos sodų ir akvariumų asociacijos kandidato statusą, nors iki tol buvo pilnateisiu šios organizacijos nariu. Atsižvelgiant į tarptautinius ir ES teisės aktus, didėjantį gyvūnų natūralių buveinių sunaikinimo mastą ir klimato kaitą, ateityje numatomas zoologijos sodo, kaip biologinės įvairovės išsaugojimo ir visuomenės informacijos apie gamtos apsaugos svarbą sklaidos centro, vaidmens didėjimas, todėl būtina sudaryti palankias sąlygas ir galimybes zoologijos sodo atnaujinimui. Panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas iki 2023 m. turėtų būti iš naujo perstatyti ar atnaujinti šie Lietuvos zoologijos sodo objektai: karantino ir veterinarijos gydykla, egzotariumas, žinduolių ir kitų gyvūnų grupių voljerai,

tačiau ateityje išliks poreikis atnaujinti ar pastatyti kitus Lietuvos zoologijos sodo objektus – likusius paukščių voljerus, administracijos, ūkinius, edukacijos ir ugdymo, maitinimui skirtus pastatus, bilietų kasas, automobilių parkavimo aikšteles ir kt.

Trūksta informacijos visuomenei apie teisingą elgesį su nelaimėn patekusiais gyvūnais sklaidos, neužtikrintas numatomos centrinės laukinių gyvūnų globos įstaigos veiklos tęstinumas. Pastaraisiais metais visuomenė aktyviai praneša apie sužeistus ar nelaimėn patekusius laukinius gyvūnus, domisi jiems suteikiama pagalba ir globa, tačiau trūksta informacijos, kokiais atvejais reikia imtis veiksmų gelbėjant laukinius gyvūnus, kaip galima būtų dalyvauti, padėti laukinių gyvūnų gelbėjimo procese, nes nėra informacijos sklaida sistemingai besirūpinančios ir šalies mastu laukinių gyvūnų globą ir gydymą organizuojančios institucijos, kurioje ne tik būtų suteikiama pagalba gyvūnams, bet veterinarijos specialistai ir studentai, moksleiviai ir kiti asmenys galėtų savanoriauti ir gilinti praktinius laukinių gyvūnų globos ir gydymo įgūdžius. Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Veterinarijos akademija nuo 2020 m. įgyvendina AM administruojamomis ES struktūrinių fondų lėšomis finansuojamą projektą dėl Laukinių gyvūnų globos centro įkūrimo. Šiame centre gyvūnai būtų gydomi, reabilituojami, adaptuojami išleidimui į natūralias buveines, kitais būdais užtikrinama jų globa ir gerovė, sukuriamos galimybės informuoti ir mokyti visuomenę (įskaitant ikimokyklinio ugdymo įstaigų vaikus, bendrojo lavinimo mokyklų moksleivius, profesinio mokymo ir aukštojo mokslo įstaigų bendruomenes) apie gyvūnų globą, gerovę, į šią veiklą įtraukti gyvūnų gerovės specialistus, veterinarijos studijų studentus, privačius veterinarijos gydytojus, gyvūnų globa užsiimančias visuomenines organizacijas, savanorius ir kt. asmenis. Tačiau kol kas neišspręstas naujojo Laukinių gyvūnų globos centro, kuris galėtų pradėti veikti 2022–2023 m., nuolatinės veiklos užtikrinimo klausimas. Preliminariai paskaičiuota, kad kasmet centro veiklai finansuoti būtų reikalinga preliminariai apie 280 tūkst. eurų.

6.9. Ribotos galimybės vykdyti aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę gyvosios gamtos srityje.

Aplinkos apsaugos valstybinė kontrolė gyvosios gamtos srityje tradiciškai daugiausia orientuota į medžioklę ir žvejybą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimų laikymosi kontrolę, tačiau dėmesys kitoms biologinės įvairovės apsaugos kontrolės klausimams yra nepakankamas dėl augančių visuomenės lūkesčių ir dėl naujai priskirtų funkcijų vykdyti kontrolę augalų nacionalinių augalų genetinių išteklių srityje, invazinių rūšių valdymo, želdynų ir želdinių apsaugos srityse. Vėlavimas atlikti kontrolės veiksmus mažina visuomenės pasitikėjimą aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema.

Trūksta išteklių kontrolės srityje pasitelkti gyvūnų gerovės specialistus. Aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vykdanči institucija, planuodama skirti daugiau dėmesio nelaisvėje laikomų laukinių gyvūnų laikymo ir gerovės sąlygų patikrinimams, susiduria su žmogiškųjų išteklių ir finansinių galimybių stoka pasitelkti išorės, tarp jų ir kitų šalių ar Europos zoologijos sodų ir akvariumų asociacijos specialistus, įsigyti veterinarines paslaugas siekiant atlikti kokybiškus patikrinimus laukinių gyvūnų naudojimo, laikymo nelaisvėje, gerovės užtikrinimo srityse.

Trūksta patirties ir žinių kontrolei vykdyti. AAD pareigūnams trūksta praktinių žinių kitose biologinės įvairovės apsaugos srityse (pvz., saugomų rūšių radaviečių apsaugos, prekybos saugomų rūšių egzemplioriais, veiksmų su genetinių išteklių objektais, laukinių gyvūnų ėmimo iš gamtos ir kitose srityse), mokymų, dėl užsienio kalbos barjero sudėtinga bendrauti su pagalba galinčiomis suteikti ir patirtį perteikti tarptautinėmis organizacijomis, kitų šalių aplinkosaugos institucijomis.

6.10. Neefektyvi augalų nacionalinių genetinių išteklių apsauga.

Pasenusi augalų nacionalinių genetinių išteklių apsaugą ir naudojimą reglamentuojanti teisinė bazė. Galiojančios, apie 2000 m. suformuotos nacionalinių genetinių išteklių apsaugą ir naudojimą reglamentuojančių teisės aktų sistemos efektyvumas nėra aukštas, nes neatsižvelgiama į įvykusią tarptautinės teisės šiais klausimais pažangą, taip pat dubliuojasi kai kurių nacionalinių genetinių išteklių apsaugos ir naudojimo srityje veikiančių subjektų (pvz., Augalų nacionalinių genetinių išteklių komisijos, Augalų nacionalinių genetinių išteklių koordinacinių centrų) funkcijos ar jos neaiškiai

apibrėžtos, todėl teisės aktai taisytini.

Trūksta lėšų informacinėms sistemoms augalų nacionalinių genetinių išteklių srityje pertvarkyti ar atnaujinti. Veikianti augalų nacionalinių genetinių išteklių centrinė duomenų bazė neturi informacinės sistemos statuso, reikalinga parengti IT sprendimus taip, kad vieningai būtų kaupiama ir tvarkoma informacija apie visus augalų genetinius išteklius.

Nepakankama augalų genetinių sklypų priežiūra, trūksta lėšų šiems ištekliams saugoti. Neatlikti vaistinių augalų genetinių sklypų, kurie užima 318 ha plotą, geodeziniai matavimai, dėl to silpnėja šių genetinių sklypų teisinė apsauga, nėra skiriama pakankamai lėšų augalų genetinių išteklių lauko kolekcijų palaikymui (priežiūrai).

6.11. Išlieka genetiškai modifikuotų organizmų galimo neigiamo poveikio ekosistemoms grėsmė.

Genetiškai modifikuotų organizmų (toliau – GMO) išplitimo grėsmė išlieka aktuali, nes GMO naudojimas plečiasi ir bendros ES rinkos sąlygomis GMO gali lengvai dėl netyčinių veiksmų išplisti aplinkoje ne vienoje šalyje ir padaryti sunkiai prognozuojamą neigiamą poveikį ekosistemoms. Toks poveikis aplinkai ir žmonių sveikatai gali būti negrįžtamas. Nors GMO rizikos poveikio aplinkai vertinimo (toliau – PAV) studijos duomenimis, 2019–2020 m. Lietuvoje neaptikta neautorizuoto genetiškai modifikuoto rapso išplitimo aplinkoje atvejų⁸⁵, tačiau gyventojai ar verslas bet kuriuo metu gali atsivežti GMO iš kitų šalių, dauginti ir platinti, net patys to nežinodami.

Nauji teisinio reguliavimo tobulinimo iššūkiai iškilo, kai 2018 m. liepos 25 d. ES Teisingumo Teismas priėmė sprendimą byloje C-528/16, kad produktai, gauti naudojant naujus mutagenezės metodus, patenka į GMO reguliavimo sritį, ir tuo buvo teisiškai išaiškintas naujų genetinės modifikacijos metodų (toliau – NGMM) statusas. Todėl kyla naujų praktinių klausimų, susijusių su NGMM, kaip užtikrinti šių GMO rizikos vertinimą ir valdymą ir tinkamą tokių produktų kontrolę ir stebėseną. Lietuvos institucinis pasirengimas atlikti GMO rizikos vertinimo ir valdymo, kontrolės ir stebėsenos veiksmus yra nepakankamas, būtina stiprinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, visuomenės sąmoningumą apie GMO, jų informuotumą ir dalyvavimą priimant sprendimus dėl GMO pagal žemiau išvardintas šios problemos sprendimo priežastis.

Riboti GMO pavojaus nustatymo ir rizikos valdymo pajėgumai. Reikalingi galimo GMO, sukurtų naujais genetinės modifikacijos metodais, pavojaus aplinkai vertinimo tyrimai, galimų tokių GMO valdymo priemonių analizė ir parinkimas, socialinis-ekonominis aplinkybių įvertinimas ir pagal poreikį GMO srities teisės aktų tobulinimas.

GMO stebėsenos ir kontrolės pajėgumų stoka. Keičiantis klimato sąlygoms ir pasaulyje sparčiai kuriant naujus GMO, taikant NGMM, stiprintina GMO rizikos stebėsenos ir kontrolės sistema. Reikalinga stiprinti laboratorijos techninę įrangą ir jos priežiūrą, apmokyti personalą, validuoti naujus GMO detekcijos ir nustatymo metodus, parengti naujus protokolų aprašus (Valstybinės maitos ir veterinarijos tarnybos kompetencija), dalyvauti kuriant naujus aptikimą pagreitinančius ir tyrimų masiškumą užtikrinančius metodus, vykdyti nuolatinę stebėseną, stiprinti GMO išleidimo į aplinką ne tiekimo rinkai tikslais ir GMO riboto naudojimo kontrolę.

Trūksta visuomenei sąmoningumo biosaugos, šiuolaikinių biotechnologijų, jų galimos grėsmės klausimais. GMO politikos formavimui ir veiksmingam jos įgyvendinimui įtakos turi ne tik atsargumo principu grindžiama Lietuvos valstybės institucijų suderinta veikla, o taip pat visuomenės informavimas ir dalyvavimas priimant sprendimus dėl GMO naudojimo, konsultavimasis su GMO ekspertais ES ir tarptautiniu lygiu. Siekiant užtikrinti tinkamą visuomenės dalyvavimą ir informavimą priimant sprendimus dėl GMO, pagal teisės aktų reikalavimus turi būti kuriami ir palaikomi skaitmeniniai

⁸⁵ GMO rizikos poveikio aplinkai vertinimo tarpinė ataskaita. Aplinkos ministerijos GMO svetainėje adresu: <http://gmo.am.lt/page?page=view&format=frontend&id=bffff37-4761-4177-9119-c9eed9668f10>.

informacijos sklaidos apie GMO įrankiai.

6.12. Didėja fragmentacijos keliamos grėsmės natūralių buveinių ir vietinių rūšių populiacijų ilgalaikiam išlikimui.

Dėl teritorijų naudojimo būdo pasikeitimo (miestų plėtros, transporto kelių tiesimo ir jų aptvėrimo ar kitos susisiekiimo, energijos gamybos ar perdavimo infrastruktūros objektų įrengimo, valstybės sienos apsaugos priemonių taikymo), upių ekologinio vientisumo sutrikdymo patvankomis, pelkių hidrologinio režimo pakeitimų didėja natūralių buveinių ir rūšių vietinių populiacijų fragmentacija, blogėja sąlygos rūšims migruoti (ar sezoniskai judėti tarp veisimosi, maitinimosi, žiemojimo buveinių), keistis genetinė informacija tarp izoliuotų vietinių populiacijų, todėl kyla grėsmė jų ilgalaikiam išlikimui. Labiausiai dėl to nukenčia varliagyvių (Lietuvos keliuose yra dešimtys vietų, kur pavasarį masiškai žūsta varliagyviai), žinduolių (kasmet įvyksta apie 4000 eismo įvykių, susijusių su žinduoliais, vilkų genetinių tyrimų duomenys rodo genetinės įvairovės susiaurėjimą regionuose, kuriuose yra reikšmingų kliūčių migruoti didiesiems plėšrūnams), praeivių ir pusiau praeivių žuvų (Lietuvoje yra apie 1200 užtvankų) populiacijos.

Trūksta gyvūnijos saugaus migravimo per transporto arterijas galimybių. Iki šiol taikytos gyvūnų apsaugos migracijos (sezoninio buveinių keitimo) keliuose ir migracijos kelių vientisumo užtikrinimo priemonės buvo nepakankamos apimties (jų trūksta svarbiose vietose) arba netinkamai parinktos. Stambieji žinduoliai nesinaudoja požeminėmis pralaidomis, būtina projektuoti ir įrengti antžemines. Vilkų populiacijos genetiniai tyrimai rodo esant migracijos kliūtims per magistralinius kelius, todėl ilgalaikėje perspektyvoje tai kelia rūšies išlikimo pavojų. Pagrįstiems sprendimams priimti trūksta nuolatinio sistemingo duomenų apie migruojančių (sezoniskai buveines keičiančių) gyvūnų judėjimo kryptis kaupimo, analizės ir rekomendacijų teikimo subjektams, planuojantiems arba kuriantiems ir prižiūrintiems transporto infrastruktūrą arba atsakingiems už transporto saugą keliuose.

Didėja gyvūnų migravimo barjerai dėl vėjo elektrinių parkų, elektros perdavimo oro linijų. Vėjo elektrinių parkai, elektros energijos perdavimo oro linijos sukuria papildomus barjerus migruojantiems paukščiams ir šikšnosparniams, sukelia žūties dėl susidūrimų pavojus. Vėjo elektrinių parkų plėtros sparta šalyje pastaraisiais metais išaugo keletą kartų, dėl to ir pavojų oru migruojantiems gyvūnams (kai kada ir besiveisiančioms vietinėms jų populiacijoms) grėsmės lygis išaugo keletą kartų. Per mažai investuojama į priemones, kuriomis panaikinamas ar sumažinamas migruojančių paukščių ir šikšnosparnių susidūrimo su vėjo elektrinėmis ir elektros energijos perdavimo linijomis pavojus. Nėra parengtų kriterijų vėjo elektrinių PAV (nustatyti tik ribiniai dydžiai). Metodinės vėjo elektrinių PAV rekomendacijos yra pasenusios ir turėtų tapti privalomomis taisyklėmis, apimančiomis taip pat vykdomos ūkinės veiklos poveikio laukinei faunai stebėseną ir reagavimo į pokyčius reikalavimus.

Blogėja laukinių gyvūnų judėjimo galimybės urbanizuotose teritorijose. Šalies urbanizuotos ir infrastruktūra padengtos teritorijos dalis palaipsniui auga. Pagal CORINE žemės dangos duomenis, 1995 m. urbanizuotos ir technogenizuotos teritorijos (išskyrus žaliuosius plotus) užėmė apie 3,16 proc. (apie 2065 kv. km), 2018 m. – jau 3,25 proc. (2123 kv. km) šalies teritorijos. Užmiesčių urbanizacijos plėtros procesai, susisiekiimo ir panašios infrastruktūros vystymas, žaliųjų erdvių mažėjimas neigiamai veikia biologinę įvairovę, nes prastėja gyvūnų, augalų ir kitų organizmų buveinių būklė, mažėja nepažeistų ekosistemų plotas, didėja jų fragmentacija. Stambūs laukiniai gyvūnai dažnai užklysta į miestų žaliuosius plotus, miestuose kelia pavojų sau ir eismo dalyviams, ypač sezoninių migracijų ir buveinių keitimo metu, gali būti potencialūs ligų (pvz., pasiutligės) platintojai. Nepakankamas institucinis pasirengimas reaguoti į stambių laukinių gyvūnų pasirodymą ir keliamas grėsmes urbanizuotose.

Pažeistas upių vientisumas, natūralios hidromorfologinės savybės, žuvų migraciją trikdo kliūtys upėse (priežastis nagrinėjama sprendžiant 4 problemą).

6.13. Kraštovaizdžio, biologinės įvairovės, ekosistemų paslaugų nuostatos neefektyviai integruotos į miškų ūkio, žemės ūkio, teritorijų planavimo ir kitus viešojo valdymo arba ūkio sektorius ir planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimą.

Ekosisteminės paslaugos – tai gamtos teikiama tiesioginė ir netiesioginė nauda žmogaus ir visuomenės gerovei, sveikatai, ekonomikai. Ekosistemos ir jų teikiamos paslaugos yra mūsų ekonominės ir socialinės gerovės pagrindas, todėl labai svarbu, jog į jas ir jų būklę būtų atsižvelgiama priimant

sprendimus įvairiuose viešojo administravimo sektoriuose. Dėl tiesiogiai ir netiesiogiai žmonių veiklos ekosistemoms daromos žalos, jų būklė blogėja, kartu prastėja ir ekosistemų teikiamų paslaugų kokybė. Nuo 2000 iki 2010 m. dėl mažėjančių pievų ir kitų buveinių plotų (be kitų priežasčių), vabzdžių atliekamo augalų kultūrų apdulkinimo potencialas visoje ES sumažėjo 5 proc. (Lietuvoje daugiamečių pievų nykimo greitis yra kelis kartus didesnis nei ES). Taip pat skaičiuojama, jog ekosistemų praradimo žala pasaulio ekonomikai iki 2050 m. per metus sieks apie 14 trilijonų eurų, arba apie 7 proc. viso pasaulio BVP. Kompleksinio požiūrio, kuris leistų atsižvelgti ir į ekosistemų gebėjimą teikti paslaugas, neturėjimas lemia dažnas klaidas, nes priimant sprendimus neįvertinama priklausomybė nuo gamtos teikiamos naudos ir kokią įtaką tokie sprendimai, keičiantys ekosistemas ir jų teikiamas paslaugas, gali turėti ilgalaikiai žmonių socioekonominiai gerovė. Tokio kompleksinio požiūrio neturėjimas (integracijos į sprendimų priėmimus nebuvimas) neleidžia visapusiškai saugoti gamtą, skatinti atkurti pažeistas ir sunaikintas ekosistemas bei tausoti išteklius, mažinti riziką, susijusią su klimato kaita ir kitomis gamtinėmis grėsmėmis bei sukurtų naujas verslo ir mokslo inovacijų galimybes. Kaip nurodoma ES Biologinės įvairovės strategijoje⁸⁶, biologinės įvairovės klausimai turi būti visais lygmenimis geriau integruoti į visuomeninių ir verslo sprendimų priėmimo procesą.

Savivaldybių lygmenyje trūksta tyrimais ir analize pagrįstų planavimo sprendinių, reikalingų efektyviam nuskurdintų ekosistemų ir jų natūralių kraštovaizdžio elementų atkūrimui, kokybiškų žaliąją transformaciją skatinančių nuostatų, o suplanuoti neįgyvendinami arba nesulaukia vietos gyventojų palaikymo. Nacionaliniame kraštovaizdžio tvarkymo plane⁸⁷ (esamos būklės kraštovaizdžio probleminių arealų brėžinyje) išskirtos labiausiai nuskurdintos gamtinio karkaso teritorijos, kurios sudaro apie 22 proc. šalies teritorijos: karstinis regionas, Sudūvos ir Žiemgalos agrarinės plynumos, Vidurio Lietuvos agrarinės lygumos. Agrarinio kraštovaizdžio naudojimo intensyvėjimas taip pat stebimas kalvotose aukštumose (Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Lazdijų, dalinai Kalvarijos, Vilkaviškio, Kelmės, Telšių, Rietavo, Šilalės) ir smėlingose lygumose (Švenčionių, Varėnos).

Trūksta metodinių įrankių vertinti planuojamos veiklos poveikį ekosistemoms paslaugoms, jų balansui. Planuojant miškotvarkos priemones ribotai atsižvelgiama į miško ekosistemų teikiamą naudą nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu lygiu. Miškų kirtimų planavimas paremtas tolygaus medienos prieaugio panaudojimo principais. Daugialypė miškų teikiama nauda ir paslaugos, jų svarba kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimui per silpnai analizuojama ir vertinama priimant sprendimus dėl miško valdymo ir tvarkymo priemonių taikymo. Specifinė problema klostosi dėl aukštų vėjo elektrinių ir didelių saulės elektrinių parkų projektų poveikio kraštovaizdžio vizualinei kokybei nepakankamo vertinimo, o tai stabdo sprendimų priėmimą, didina visuomeninį konfliktą dėl svarbių aplinkosaugos interesų nesuderinimo – kraštovaizdžio, gyvenamosios aplinkos išsaugojimo ir atsinaujinančių išteklių energetikos plėtros.

Teritorijų planavimo, žemėtvarkos planavimo dokumentus rengiantiems asmenims, savivaldybių specialistams trūksta žinių kraštovaizdžio, biologinės įvairovės srityse.

6.14. Neišplėtotą žaliąją infrastruktūrą urbanizuotose teritorijose.

ES Biologinės įvairovės strategijoje iki 2030 m.⁸⁸ pabrėžiama būtinybė sugrąžinti įvairią ir atsparią gamtą į visus kraštovaizdžius ir ekosistemas, akcentuojamas miesto driekos ribojimas. Vienu iš prioritetų strategijoje įvardinamas urbanizuotų teritorijų žalinimas. Šalys narės raginamos sustabdyti

⁸⁶ 2020 m. gegužės 20 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija. Gamtos grąžinimas į savo gyvenimą, [COM/2020/380](#) galutinis, p. 19.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2015 m. spalio 2 d. įsakymas Nr. D1-703 „Dėl nacionalinio kraštovaizdžio tvarkymo plano patvirtinimo“.

⁸⁸ 2020 m. gegužės 20 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija. Gamtos grąžinimas į savo gyvenimą, [COM/2020/380](#) galutinis.

miestų žaliųjų ekosistemų nykimą, puoselėti ekosistemas, kurti žaliąją infrastruktūrą, sistemingai integruoti gamtos procesais pagrįstus sprendimus į urbanizuotų teritorijų planavimą, įskaitant viešųjų erdvių, infrastruktūros ir pastatų bei jų aplinkos projektavimą. Programos „Kurk Lietuvai“ 2020–2021 m. vykdyto projekto „Žaliosios infrastruktūros integravimas į miestų planavimą“ metu atlikta Lietuvos miestų bendrųjų planų ir kitų teritorijų planavimo dokumentų apžvalga⁸⁹ parodė, kad Lietuvoje savivaldybių lygmenyje žalioji infrastruktūra, kaip ekosistemines paslaugas užtikrinančių sprendinių visuma, nėra sistemingai plėtojama, ekologinių sluoksnių samprataneatspindi visų žaliosios infrastruktūros aspektų, o teisinis reglamentavimas nepajėgia pasiekti, kad efektyvus, strateginis gamtinių elementų formavimas taptų neatsiejama teritorijų planavimo ir projektavimo proceso dalimi.

6.14.1. Neišplėtotą žaliosios infrastruktūros koncepcija ir neįtvirtintas jos teisinis reglamentavimas.

Lietuvos teisės aktuose neapibrėžta žaliosios infrastruktūros sąvoka, nėra nuostatų, nustatančių žaliosios infrastruktūros kūrimo principus, užtikrinančių sinergiją su gamtinio karkaso, želdynų, statybos techninių reglamentų, teritorijų planavimo ir strateginio planavimo sistema.

6.14.2. Trūksta įgūdžių ir kompetencijos sėkmingam ir efektyviam žaliosios infrastruktūros plėtojimui šalyje (tiek viešajame, tiek privačiame sektoriuose).

Trūksta patikimos informacijos, kuri pagrįstų žaliosios infrastruktūros sprendimų pritaikomumą ir efektyvumą Lietuvos geografinėse ir klimatinėse sąlygose. Trūksta gerųjų pavyzdžių gamtinio karkaso plėtojimo, ekosistemų paslaugų gausinimo, želdynų, žaliosios infrastruktūros vystymo, visuomenės įtraukties klausimais. Trūksta mokymų su pavyzdžiais ir rekomendacijomis, kitų institucinio gebėjimų stiprinimo priemonių, kaip ekosistemų teikiamos paslaugos, žaliosios ir mėlynosios infrastruktūros sprendimai padėtų spręsti Lietuvos miestų ekologines problemas, stiprintų kraštovaizdžio stabilumą ir atsparumą klimato poveikiui.

6.14.3. Urbanizuotose teritorijose nevykdomi ekosistemų atkūrimui, ekosisteminių paslaugų gausinimui skirti projektai (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Vystant ir pertvarkant urbanizuotas teritorijas gamta paremtų sprendimų poreikis strategiškai nevertinamas ir neplanuojamas, per mažai analizuojama biologinės įvairovės ir ekosistemų palaikymo užstatytose teritorijose problematika. Didelė dalis žaliosios infrastruktūros sprendinių (pvz. vandeniui laidžios dangos, tvarios vandentvarkos įrenginiai, apželdinti stogai, žaliosios sienos) Lietuvoje yra mažai taikomi. Statinių projektų vystytojai dažniausiai pasirenka labiau įprastus ir su mažesnėmis rizikomis siejamus tradicinius, pilkosios infrastruktūros sprendimus.

6.15. Sutvarkyta tik nedidelė dalis praeities taršos židinių ir jų pažeistų teritorijų (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Lietuvoje yra 12 514 registruotų potencialių taršos židinių. Bendras jų plotas – 26 527 ha (0,41 proc. Lietuvos teritorijos), iš kurių 6 189 yra židiniai, kuriuose ūkinė veikla nutraukta, objektai apleisti, nenaudojami ir neprižiūrimi. Tyrimai atlikti 1 770 teritorijų (28,5 proc.), apie 50 proc. tirtų teritorijų nustatyta grunto ar požeminio vandens tarša pavojingosiomis cheminėmis medžiagomis. Pagrindinės taršiosios medžiagos: naftos produktai, pesticidai, sunkieji metalai, daugiacykliai aromatiniai ir halogeninti angliavandeniliai, detergentai, fenoliai ir kt. Lietuvoje iki 2020 m. sutvarkyta tik 117, t. y. 13,2 proc. užterštų teritorijų, kuriose nustatyta tarša pavojingomis medžiagomis⁹⁰. Ilgą laiką nesutvarkant pavojingomis medžiagomis užterštų teritorijų, vyksta teršiančiųjų medžiagų sklaida į aplinką ir kelia kitas neigiamas pasekmes, turinčias įtakos žmonių sveikatai ir gyvenimo kokybei, naudojant

⁸⁹ <http://kurklt.lt/projektai/zalioji-infrastruktura/>.

⁹⁰ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita 2020 m. gegužės 4 d. Nr. [VAE-3](#) „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“.

užterštas teritorijas žemės ūkio, rekreacijos ar gyvenamajai paskirčiai. Ypač svarbu sutvarkyti POT užterštas teritorijas, nes šios medžiagos, sukeldamos kancerogeninį ir toksinį poveikį, itin neigiamai veikia žmonių sveikatą ir aplinką, ilgai nesuyra, kaupiasi aplinkoje ir mitybos grandinėje, sklinda toli nuo pirminio šaltinio.

Trūksta informacijos apie į aplinką Lietuvos teritorijoje patenkančių pavojingųjų cheminių medžiagų sukeltas konkrečias pasekmes aplinkos komponentams ir biotai, gyventojų sveikatai.

Inventorizuotos ne visos praeities cheminės taršos ar kasybos veikla pažeistos teritorijos, neįvertinta pavojingumo kaita dėl klimato kaitos padarinių.

Užterštų teritorijų inventorizavimas Lietuvoje pradėtas apie 2000 m. Pradžioje, iki 2009 m., jas inventorizavo LGT valstybės biudžeto lėšomis (papildomas finansavimas neskirtas), vėliau, 2009–2011 m. ir 2014–2015 m. LGT vykdė ES lėšomis finansuotą projektą „Užterštų teritorijų poveikio vertinimas“, kurio metu inventorizuotos teritorijos kaimiškose vietovėse ir 10 didžiausių Lietuvos miestų teritorijose. Kadangi projekto lėšos ir laikas buvo riboti, potencialūs taršos židiniai inventorizuoti pagal galimybes. Pastaruoju metu aktyvi inventorizacija nevykdoma, tačiau pastoviai kaupiami veikiančių potencialių taršos židinių duomenys, kuomet taršos židinio anketas–deklaracijas LGT teikia pačios įmonės.

Aktyvi inventorizacija nevykdoma dėl lėšų, žmogiškųjų išteklių trūkumo ir todėl, kad didžioji dalis inventorizuota, o likusios informacijos apie potencialius taršos židinius kaštai gali būti neproporcingai dideli. Ypatingai sudėtinga inventorizuoti potencialius taršos židinius miestų teritorijose, kadangi buvusios pramoninės teritorijos, kurios ir yra pagrindiniai taršos židiniai miestuose, privatizuotos dalimis, privatūs savininkai neretai nesudaro galimybės patekti į teritorijas, o išlikusios informacijos apie tokius objektus dažniausiai nėra. Dėl šių priežasčių ne visi potencialūs taršos židiniai yra inventorizuoti, ypatinai daug tokių gali būti miestų teritorijose. Didžiausią pavojų kelia apleisti, nebenaudojami, veiklos nebevykdantys objektai, kurių yra inventorizuota per 6 tūkstančius. Informacijos apie šiuos objektus surinkimas ir yra didžiausias iššūkis. Veiklą vykdytys, šeimininkus turintys potencialūs taršos objektai turi prievolę pateikti LGT potencialaus taršos židinio anketą–deklaraciją, todėl praktiškai visi tokie objektai yra inventorizuoti, žinomi ir kontroliuojami ūkio subjektų požeminio vandens monitoringo vykdymo metu.

Trūksta teisinių įpareigojimų ištirti ir sutvarkyti užterštas teritorijas. Teisės aktuose nenumatyta prievolė asmenims, ketinantiems parduoti ir (ar) įsigyti teritorijas, kuriose buvo naudojamos pavojingosios cheminės medžiagos, įvertinti aplinkos taršą ir, jeigu taršos lygis yra pavojingas sveikatai ir aplinkai, saugiai sutvarkyti teritoriją. Prievolė ištirti šias teritorijas atsiranda tik tuomet, kai yra keičiama teritorijos naudojimo paskirtis iš mažiau jautrios taršai į jautresnę, pvz., iš pramoninės į gyvenamąją ar komercinę paskirtį. Kai kuriose Europos šalyse parduodant žemę, net nežiūrint į tai, ar buvo vykdyta potencialiai tarši veikla ar ne, reikalinga pateikti sertifikatą, kad žemė yra neužteršta. Tai, galbūt, Lietuvai ir sunkiai įgyvendinama, tačiau, bent jau tos teritorijos, kuriose yra žinoma apie potencialiai vykdytą taršią veiklą, turėtų būti ištiriamos prieš jas parduodant.

Dėl ekstremaliai aukštų aplinkos oro temperatūrų keičiasi cheminių medžiagų būseną ir elgseną (pvz., tradiciškai kietas ir neregamentuojamas bitumas užterštose teritorijose suskystėja ir tampa antriniu taršos šaltiniu). Dėl kritulių kiekio ekstremaliai netolygios kaitos intensyvėja taršos sklaida. Dėl šių priežasčių dalis teritorijų, kurios buvo traktuojamos kaip neužterštos ar nekeliančios pavojaus aplinkai ir žmonių sveikatai ir jas buvo galima palikti savivalai, tampa naujomis užterštomis teritorijomis.

Lėtas užterštų teritorijų tvarkymo tempas dėl teisinių įpareigojimų ištirti, sutvarkyti šias teritorijas stokos ir silpnos šių įpareigojimų vykdymo priežiūros.

Cheminėmis medžiagomis užterštas teritorijas tvarkyti yra techniškai sudėtinga, reikalingos didelės investicijos, 1 ha užterštos teritorijos sutvarkymas vidutiniškai kainuoja apie 600 tūkst. eurų., todėl apleistos, valstybinėje žemėje esančios teritorijos tiriamos ir tvarkomos pagal moksliniu pagrindu paskaičiuotą pavojingumo prioritetą ir iškilusį poreikį keičiant teritorijų naudojimo paskirtį į gyvenamąją ar kitais tikslais. Pagrindinis Lietuvoje

naudojamas užterštų teritorijų tvarkymo metodas yra užteršto grunto iškasimas ir išvežimas į grunto valymo aikšteles arba sąvartynus.

Net ir tose teritorijose, kuriose turi būti atlikti tyrimai ir pašalintas užterštumas, teritorijos tvarkymo prievolės kontrolė sunkiai įgyvendinama. Kontrolės funkcija priskirta AAD, tačiau trūksta tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir keitimosi informacija apie užterštų teritorijų nuosavybės perleidimo sandorius tarp Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos, savivaldybių, Valstybinės teritorijų planavimo ir statybos inspekcijos prie Aplinkos ministerijos, AAD ir LGT. Neretai dėl to užteršti, nesutvarkyti ir nesaugūs žemės sklypai parduodami ar kitaip perleidžiami-nuosavybėn, keičiama jų paskirtis, tokiu būdu perleidžiant užterštos teritorijos tvarkymo prievolę naujesiems savininkams jiems to nežinant.

Kadangi pagrindinis užterštų teritorijų tvarkymo metodas Lietuvoje yra užteršto grunto tvarkymas *ex-situ* metodu – iškasant ir pašalinant iš teritorijos, susidaro dideli kiekiai užteršto grunto, neretai iškastas gruntas negali būti išvežamas į grunto valymo aikšteles, nes dėl teršiančių medžiagų savybių nėra metodų tokiam gruntui išvalyti. Toks gruntas yra šalinamas pavojingų atliekų sąvartynuose, taip tapdamas antriniu potencialiu taršos židiniu. Tai dar kartą parodo, kad *in-situ* valymo metodų taikymas turi būti skatinamas ir naudojamas užterštų teritorijų tvarkymui.

Mažai naudojami „žalesni“ užterštų teritorijų tvarkymo metodai.

Mažai naudojami nauji, pažangesni ir patvaresni („žalesni“) užterštų teritorijų tvarkymo metodai, ypač *in-situ* tvarkymo metodai (gruntas ir požeminis vanduo valomas natūralioje jų slūgsojimo terpėje, neiškasant ir neišsiurbiant).

Šie *in-situ* metodai mažai naudojami todėl, kad Lietuvos įmonės, atliekančios užterštų teritorijų tvarkymą, finansiškai nepajėgios įsigyti modernesnę įrangą grunto ar požeminio vandens valymui, išsiųsti savo specialistus mokytis ar pagilinti turimas žinias į užsienio šalis, kuriose sėkmingai naudojami inovatyvūs ir mažiau invaziniai užterštų teritorijų tvarkymo metodai.

Užsienio kompanijų atėjimas į Lietuvą yra gana sudėtingas, nes užterštos teritorijos nėra labai didelės, o įrangos, reikalingos užterštų teritorijų tvarkymui *in-situ* metodais, gabenimas labai pakelia valymo darbų kainą.

Todėl Lietuva tiek šiuo metu, tiek ir artimiausioje ateityje, galimai bus „įstrigusi“ tvarkydama užterštas teritorijas iškasant ir išvežant užterštą gruntą.

6.16. Nesutvarkyta didelė dalis kasybos darbais pažeistų teritorijų (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Atsižvelgiant į tai, kad nebuvo patikimos informacijos, nebuvo įmanoma efektyviai valdyti ir kontroliuoti pažeistų plotų mažinimo ir kraštovaizdžio atkūrimo procesą, patvirtintas Valstybinių pažeistų žemių 2014–2020 m. tvarkymo planas⁹¹, kuriuo remiantis LGT 2015 m. inventorizavo pažeistas žemes ir sudarė pirmiausiai tvarkytinų pažeistų žemių sąrašą⁹². Inventorizacijos duomenimis, Lietuvoje buvo 442 įvairaus dydžio (nuo 0,21 iki 19,60 ha) valstybinėje žemėje esančių pažeistų žemės plotų. Inventorizacijos metu nustatyta, kad šalyje kasybos darbais pažeistas plotas yra apie 31 400 ha. Iš šio ploto apie 15 630 ha aptikta laisvo valstybinio fondo privačiose žemėse ir įregistruotiems mažiesiems karjerams priskirtuose žemės plotuose, iš kurių tik apie 20 teritorijų rekultivuotos. Likusi dalis (apie 15 770 ha) kasybos darbais pažeistų žemių užima pramoniniu būdu eksploatuojami karjerai, kuriems LGT yra išdavusi leidimus naudoti žemės gelmių išteklius.

Tokių teritorijų nepriežiūra ir uždelstas jų rekultivavimas lemia tai, kad pažeistos žemės tampa nelegaliais sąvartynais, dėl to jų sutvarkymas pabrangsta apie 15 kartų.

7 problema. Neišnaudojamas miško išteklių potencialas darniam miškų sektoriui plėtoti.

⁹¹ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2014 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. D1-578 „Dėl Valstybinių pažeistų žemių 2014–2020 m. tvarkymo plano patvirtinimo“.

⁹² Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2016 m. birželio 14 d. įsakymas Nr. D1-430 „Dėl Valstybinių pažeistų žemių sąrašo patvirtinimo“.

Miškai Lietuvoje naudojami neintensyviai ir tausojančiai: kasmet iškertama mažiau kaip 2 proc. viso miškuose sukaupto medynų tūrio arba tik apie 70 proc. grynojo medienos prieaugio, kaupiant vis didesnę rezervą ateičiai. Tokiu būdu dėl ypač tausojančio miško naudojimo per pastaruosius daugiau kaip 50 m., nuolatos didėjo miškuose kaupiamas medienos potencialas. Nacionalinės miškų inventorizacijos duomenimis, nuo 2002 iki 2017 m. medienos tūris Lietuvos miškuose padidėjo nuo 455 iki 547 mln. m³, t. y. po 3 m³ į hektarą kasmet. Šalies brandžių medynų plotai miškuose, skirtuose medienos gavybai (III–IV miškų grupė), padidėjo nuo 363 iki 451 tūkst. ha, o vidutinis tūris juose padidėjo nuo 303 iki 337 m³ hektare. Didžiausi brandžių medynų plotai: beržo (113,5 tūkst. ha), eglės (76,7 tūkst. ha), baltalksnio (70,4 tūkst. ha), pušies (64,9 tūkst. ha.).

Pasiekama riba, kada didėja natūraliai atkrantinčios ir todėl racionaliai nepanaudojamos medienos kiekiai. Negyva antžeminė mediena šalies miškuose sudaro daugiau nei 10 proc. miškuose augančių medžių stiebų tūrio (apie 20 proc. bendrojo tūrio prieaugio). Kasmet hektare visiškai suyra ir į CO₂ pavirsta apie 1,03 m³ žuvusių medžių stiebų.

Laiku nepanaudota mediena sąlygoja ekonominius praradimus miško savininkams, valdytojams, valstybei, o kartu ir Lietuvos visuomenei. Nesukuriamos darbo vietos medienos ruošoje ir medienos pramonėje. Kartu neišnaudojamos galimybės kaupti anglį ilgalaikiuose medienos produktuose.

Sprendžiamos problemos priežastys:

7.1. Dėl nepasibaigusio nuosavybės teisių atkūrimo proceso laisvos valstybinės žemės fonde esančiuose ir nepanaudotuose nuosavybės teisėms atkurti valstybinių miškų sklypuose nevykdoma ūkinė veikla.

Nuosavybės teisių atkūrimas vyksta jau 30 m., tačiau procesas vis dar nebaigtas, o laisvos valstybinės žemės fonde esančiuose ir nepanaudotuose nuosavybės teisėms atkurti valstybinių miškų sklypuose nevykdoma ūkinė veikla, taigi neracionaliai naudojami šalies miškų ištekliai – medienos rinka negauna papildomos medienos, o VMU ir valstybės biudžetas – papildomų pajamų. Valstybinės miškų tarnybos 2020 m. sausio 1 d. duomenimis, rezervuoti nuosavybės teisei atkurti miškai užima 166 tūkst. ha plotą arba 7,5 proc. viso Lietuvos miško žemės ploto.

7.2. Neišnaudojamas miško žemės potencialas produktyviems medynams formuoti.

Didėja išretėjusių medynų plotai. Valstybinės reikšmės miškuose, valdomuose VMU, didėja išretėjusių medynų (0,2–0,4 skalsumo) plotai. Valstybinės miškų inventorizacijos 2020 m. sausio 1 d. duomenimis, jie užima 27 988 ha plotą, iš jo: jaunuolynų – 4120 ha, pusamžių – 7564 ha, pribrežtančių – 2751 ha, brandžių – 13 553 ha. Nemažą jų dalį sudaro želdiniai, želiniai ir jaunuolynai, išretėję ar neatžėlę dėl žvėrių pažeidimų, netinkamo atkūrimo būdo, priežiūros, apsaugos ir minkštųjų lapuočių stelbimo. Nemažai išretėjusių jaunuolynų auga U ir L hidrotopų augavietėse. Vyresnio amžiaus medynai išretėję dėl ligų ir miško kenkėjų pažeidimų, dėl nepakankamai vykdomų miško sanitarinės apsaugos priemonių.

Didėja ekonomiškai menkaverčių medynų plotai ūkiniuose miškuose. Valstybinės miškų tarnybos 2019 m. duomenimis, šalies III (apsauginių) ir IV (ūkinių) miškų grupėje auga nemažai menkaverčių minkštųjų lapuočių medynų – 89,9 tūkst. ha drebulynų ir 103,3 tūkst. ha baltalksnynų. Per pastarąjį dešimtmetį nuo 2009 m. iki 2019 m. drebulynų plotas išaugo 15,9 tūkst. ha, baltalksnynų sumažėjo tik apie 6 tūkst. ha. Daugiausiai menkaverčių medžių rūšių medynų auga privačiuose ir rezervuotuose nuosavybės teisėms atkurti miškuose. Valstybinės reikšmės III ir IV gr. miškuose 2019 m. buvo 28,7 tūkst. ha drebulynų ir 10,9 tūkst. ha baltalksnynų, 500 ha gluosnynų, 200 ha blindynų, 100 ha kitų rūšių menkaverčių medynų. Dideli plotai apleistų menkaverčių medynų kasmet perduodami iš laisvo valstybinės žemės fondo, nepanaudoto nuosavybės teisėms atkurti, VMU valdyti patikėjimo teise.

7.3. Neišnaudojamas miškų biomasės potencialas biokurui gaminti.

Lietuvos miškuose sukaupta apie 80 proc. visos biomasės. Atsižvelgiant į biologinės įvairovės užtikrinimo ir gamtos saugos reikalavimus, taip pat

technologinius aspektus, energijai gaminti kasmet potencialiai galima būtų panaudoti iki 750 tūkst. kub. m miško kirtimo liekanų. Biomasės potencialas biokuro gamybai (ypač privačiuose miškuose) vis dar neišnaudojamas: nepaisant to, kad miško kirtimo liekanų gamyba valstybiniuose miškuose padidėjo nuo 155 tūkst. kub. m 2011 m. iki 400 tūkst. kub. m 2020 m., tačiau vietinio atsinaujinančio kuro ištekliai vis dar nepakankamai veiksmingai panaudojami biokurui gaminti.

7.4. Vyrauja smulkių valdų, fragmentuotas ir smulkmeniškai reglamentuotas privačių miškų ūkis.

Lietuvoje privačius miškus (apie 900 tūkst. ha) valdo apie 250 tūkst. asmenų, taigi, vienam asmeniui vidutiniškai tenka apie 3,5 ha miško. Iš viso privatūs miškai susideda iš daugiau kaip 300 tūkst. kadastrinių žemės sklypų, vidutinis tokio kadastrinio sklypo plotas – maždaug 2,8 ha. Tai reiškia, jog miško valdos labai smulkiai fragmentuotos. Negana to, daugiau kaip 80 tūkst. kadastrinių žemės sklypų, kuriuose yra miško, nuosavybės teise priklauso keletui bendraturčių. Net 67 tūkst. miško savininkų valdo po mažiau kaip 0,5 ha miško. Smulkių valdų privataus miškų ūkio tikslai ir motyvacija iš esmės skiriasi nuo stambaus miškų ūkio. Didelių valdų miškų ūkis dažniausiai orientuotas į pelno ar turto gražos siekimą, esant kai kuriems socialiniams ir ypač ekologiniams ribojimams. Smulkių valdų miškų ūkyje yra didelė socialinių, ekologinių ir ekonominių tikslų įvairovė, unikali vos ne kiekvienam valdos savininkui. Visa tai labai apsunkina tinkamą miškų atkūrimą, priežiūrą ir apsaugą, taip pat ūkinės veiklos organizavimą ir vykdymą, nes tokiose smulkiose miško valdose galima tik epizodinė, bet nenuolatinė miškų ūkio veikla, dažniausiai tokios valdos neduoda pastovios ekonominės naudos, jų administravimas, valstybinis veiklos reguliavimas ir kontrolė reikalauja papildomų valstybės biudžeto išteklių.

7.5. Neišvystyta miško medelynų infrastruktūra, trūksta pažangių miško dauginamosios medžiagos auginimo technologijų.

Miško dauginamosios medžiagos (miško sėklų ir sodmenų) kokybė tiesiogiai priklauso nuo sėklų perdirbimo, sodmenų auginimo technologijų, sėklų aižyklų ir medelynų infrastruktūros (auginimo, sandėliavimo, perdirbimo, rūšiavimo ir kt. sąlygų). Sėklų aižymo ir sodmenų auginimo technologijos visame pasaulyje sparčiai tobulėja, todėl pastaruoju metu keliama vis didesni reikalavimai tiek į rinką tiekiamų, tiek šalies miškams atkurti naudojamų sėklų ir sodmenų kokybei. Sparčiai tobulėjant technologiniams procesams, miško sėklų gavybos ir sodmenų auginimo technologijos turėtų būti atnaujinamos ne rečiau kaip kas 10 m. Tačiau Lietuvoje iki šiol nebaigtas 2016 m. pradėtas valstybinių miško medelynų modernizavimo ir plotų optimizavimo procesas, siekiant atsisakyti neefektyviai veikiančių medelynų, pasenusių technologijų, sutvarkyti ir modernizuoti infrastruktūrą (sandėliavimo, rūšiavimo, buitines patalpas ir kt.), įdiegti pažangias sodmenų auginimo ir sėklų gavybos technologijas. Pažangios sodmenų su uždara šaknų sistema technologijos įdiegtos tik 2 valstybiniuose miško medelynuose, tačiau to nepakanka, kad būtų užtikrinta į rinką tiekiamų miško sodmenų kokybė, pietiniai šalies rajonai būtų aprūpinti kokybiškais miško sodmenimis. Vienintelė Lietuvoje spygliuočių kankorėžių aižykla ir sėklų saugykla – šaldytuvus rekonstruoti prieš 20 m. Netaikomi pažangūs, kitose ES šalyse naudojami miško dauginamosios medžiagos kilmės kontrolės metodai.

7.6. Neužtikrinama miško medžių genetinių išteklių apsauga ir panaudojimas selekcijai ir miškams auginti.

Lietuvoje įsteigti 126 miško medžių genetiniai draustiniai ir 34 genetiniai medynai, atrinkti 2772 rinktiniai medžiai, priskirti ne tik šalies nacionaliniams genetiniams ištekliams, bet ir įtraukti į Europos miško genetinių išteklių programos (EUFORGEN) duomenų bazę kaip Europos medžių genetiniai ištekliai. Jie saugomi ir atkuriami laikantis pagrindinio EUFORGEN principo – ne tik kilmės vietose, bet ir už jos ribų (genetinės medžiagos saugyklose ir klonų rinkiniuose). Miško medžių genetiniai ištekliai sudaro ir selekcinės sėklinės miško bazės – sėklinių miško medžių plantacijų, kuriose ruošama miško dauginamoji medžiaga miškams atkurti ir įveisti, pagrindą. Iš sėklinių miško medžių plantacijų surinkta ir išauginta kokybiška dauginamoji medžiaga reikalinga auginti produktyvius, atsparius klimato kaitos iššūkiams, kenkėjams ir ligoms miškus. Sėklinės plantacijos veisiamos iš geriausių vietinių miško medžių populiacijų palikuonių, kurie pažangiausių selekcijos metodų pagalba išbandomi bandomuosiuose želdiniuose arba kryžminami. Naudojant miško medžių genetinius išteklius šalyje įveista 925 ha įvairių medžių rūšių sėklinių plantacijų ir 18 klonų rinkinių, genetinė medžiaga

saugoma augalų genų banko saugykloje. Tačiau periodiškai neatnaujinamos sėklinės miško medžių plantacijos sensta, trūksta selekcinės sėklinės miško bazės objektų sėklinei medžiagai ruošti. Klimato kaita ir jos sukeltos stichinės nelaimės, ligos ir miško kenkėjai, ypač žvėrys, neigiamai veikia ir šalies nacionalinius genetinius išteklius, mažina jų gyvybingumą. Daugelį genetinių draustinių ir medynų jau dabar sudėtinga atkurti, daugelis jų perbrendę ir nederą, nes anksčiau dėl gamtosauginių ribojimų laiku netaikytos jų atsikūrimą skatinančios arba jų dirbtiniam atkūrimui būtinos priemonės. Šalyje trūksta efektyvių jų apsaugos priemonių, pažangių genetinių miško medžių išteklių atkūrimo ir saugojimo augalų genų banko saugykloje technologijų, mažai diegiama pažangių medžių selekcijos metodų.

7.7. Trūksta kokybiškos miškų infrastruktūros.

Šiuolaikinė tvari miškų ūkio veikla negalima be tinkamai išplėto miško kelių tinklo, kuris dažnai tarnauja ir atokiau gyvenančių kaimo žmonių susisiekimui. Miško kelių tinklas Lietuvoje yra tankus, tačiau jų būklė nėra tinkama. Lietuvoje miško kelių yra 36,2 tūkst. km, iš jų su žvyro danga ar geresnių (tinkamų naudoti ištisus metus) tinklas yra nepakankamas – tik apie 3 tūkst. km.

Nepakankama rekreacinių miško objektų kokybė, ypač privačiuose miškuose, kurią sąlygoja nuolatinės priežiūros ir savalaikio atnaujinimo stoka. Didėja poreikis rekreacijai miškuose, o kartu ir kokybiškų rekreacinių objektų poreikis. Nors pastarąjį dešimtmetį daug dėmesio buvo skiriama rekreacinės miškų infrastruktūros plėtrai, tačiau vienas svarbesnių uždavinių – tinkamai prižiūrėti ir laiku atnaujinti jau esamus rekreacinius objektus (kasmet jų yra daug suniokojama ir pan.), įvertinti esamos rekreacinės infrastruktūros naudojimo perspektyvas, numatyti jos naudojimo skatinimą ir plėtrą.

8 problema. Nepakankamas žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės (toliau – ŽNŽNKM) sektoriaus išmetamų ŠESD kiekio absorbcinis potencialas.

Žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės sektorius labai reikšmingas ilgalaikių ES klimato kaitos švelninimo tikslų vykdymui: šio sektoriaus žemės naudmenų biomasėje, negyvoje medienoje, miško paklotėje, dirvožemyje ir įvairiuose medienos produktuose absorbuoto ŠESD kiekio dalis galės būti panaudota kitų, ES apyvartinių taršos leidimų prekybos sistemoje nedalyvaujančių sektorių nesumažintų ŠESD emisijų daliai padengti 2021–2030 m. laikotarpiu. ŽNŽNKM sektoriaus reikšmė siekiant ekonomikos neutralumo ŠESD emisijų atžvilgiu po 2050 m. dar didesnė – visos ŠESD emisijos, kurių neįmanoma išvengti dėl specifinių kokios nors veiklos vykdymo sąlygų, turės būti padengtos ŠESD absorbcija žemės naudojimo, žemės naudojimo keitimo ir miškininkystės sektoriuje arba anglies sugavimo ir saugojimo technologijų pagalba užrakinamos žemės gelmėse. Todėl labai svarbu didinti šio sektoriaus absorbcinį potencialą ir veiksmų reikia imtis kuo greičiau.

Nacionalinėje klimato kaitos valdymo darbotvarkėje ŽNŽNKM sektoriui nustatytas tikslas – iki 2030 m. darniai naudojant žemės ūkio naudmenas ir miško žemę, saugant ir atkuriant organinę anglį kaupiančias gamtines buveines (miškus, pievas, pelkes, šlapžemes) ir užtikrinant gerą jų ekologinę būklę, didinant medienos panaudojimą statyboje ir ilgaamžių produktų gamyboje nekeliant papildomo neigiamo poveikio ekosistemoms, didinti absorbcinį potencialą, jį efektyviausiai panaudoti, pasiekti, kad būtų absorbuojamas daug didesnis išmetamų ŠESD kiekis už šio sektoriaus išmetamą kiekį ir sudarytų ne mažiau kaip 6,5 mln. t CO₂ ekv. per 2021–2030 m. laikotarpį.

2021 m. Nacionalinės išmetamų ŠESD kiekio apskaitos ataskaitos duomenimis 2019 m. Lietuvoje absorbuota 5,4 mln. tonų išmetamų ŠESD CO₂ ekv., daugiausiai – miškų ir daugiamečių pievų dėka. ŠESD sugėrimas (absorbcija) ŽNŽNKM sektoriuje 1990 m. siekė 5 45 mln. t CO₂ ekv., didžiausia absorbcija pasiekta 2011 m. – 10,6 mln. t CO₂ ekv., 2018 m. – 6,5 CO₂ ekv. Mažėjimas stebimas nuo 2012 m.

Sprendžiamos problemos priežastys:

8.1. Per mažas išmetamų ŠESD kiekis sugeriamas (absorbuojamas) žemės ūkio paskirties žemėje.

Labai svarbus yra gamta paremtų sprendimų taikymas norint tvariai tvarkyti ir atstatyti pelkių hidrologinį režimą, mažinant ŠESD išskyrimą iš organinių dirvožemių. Lietuvoje pelkėse vyrauja miškų ir žemės ūkio naudmenos. Žemės ūkio ir miškininkystės plėtojimas yra viena pagrindinių pelkių nykimo priežasčių. Net 95 proc. ūkinei veiklai naudojamų pelkių yra nusaustos. Pažeistų pelkių plotai (žemės ūkyje naudojami durpynai, nusausti durpynai miškuose, durpių kasybos teritorijos) sudaro apie 467,9 tūkst. ha. Iš nusaustų durpynų šalyje kasmet vidutiniškai išsiskiria apie 10 tūkst. Kt CO₂ ekv. Nors išnaudotų durpynų atkūrimui teisės aktais numatyti įvairūs būdai, tačiau tik nedaugelis jų padeda efektyviai atkurti pelkių ekosistemoms padarytą žalą ir atstatyti vertingas pelkių funkcijas. Šalyje neišvystytas klimatui palankus natūralių ir atkurtų pelkių ūkinis naudojimas, apimantis vietinių pelkinių augalų produkcijos paruošą, natūralioms pelkių buveinėms būdingo hidrologinio režimo palaikymą ir (ar) atkūrimą, durpėdaros skatinimą, pelkių biologinės įvairovės apsaugą siekiant užtikrinti pelkių ekologinį stabilumą. Šioje srityje trūksta žinių sklaidos, ūkinio pelkių naudojimo gebėjimų stiprinimo potencialiems pelkininkystės vystytojams.

8.2. Neišnaudojamas šalies miškų ir jų plėtros potencialas išmetamų ŠESD absorbcijoms didinti.

Miškų užimamas plotas Lietuvoje sudaro 33,7 proc. visos šalies teritorijos ir yra mažesnis už kaimyninių šalių ir ES vidurkį. Šalyje yra nemažai apleistų ir žemės ūkiui netinkamų ar nenaudojamų ne miško žemės naudmenų, kuriose būtų galima auginti mišką. Nacionalinės miškų tarnybos duomenimis, 2020 m. šalyje buvo 49,3 tūkst. ha apleistų žemės naudmenų, apaugusių sumedėjusia augalija, Valstybinės miškų tarnybos duomenimis – 16,7 tūkst. ha privačios ne miško žemės plotų, apaugančių medžių savaiminukais, kurių vidutinis amžius – iki 20 m. Šiuos plotus sutvarkyti ir paversti mišku trukdo ne tik biurokratinės kliūtys ir apribojimai (sudėtingos ir brangios procedūros leidimui miškui veisti gauti, veisiamo miško poveikiui aplinkai vertinti atrankos procedūrai atlikti, kaimo plėtros žemėtvarkos projektai miškui įveisti parengti, kadastriniai matavimai siekiant pakeisti žemės naudmenų sudėtį ir kt.), bet ir valstybės lygmeniu nesubalansuoti žemės naudojimo prioritetai ir tiesioginės išmokos už miškų ūkio veiklą, kurios skatintų miškų plėtrą.

8.2.1. Nesubalansuoti institucijų, nuo kurių priklauso miškingumo didinimo įgyvendinimas, veiklos prioritetai.

Miškų plėtra priklauso nuo žemės ūkio naudmenų naudojimo prioritetų, kuriuos nustato Žemės ūkio ministerija, o jų laikymąsi priežiūrą atlieka Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos. Šios institucijos siekia išsaugoti žemės ūkio naudmenas žemės ūkio produkcijos gamybai ir ją plėsti, priima sprendimus ar išduoda leidimus norintiems veisti mišką privačioje ir valstybinėje ne miško žemėje. AM iš vienos pusės siekia didinti miškingumą, tačiau iš kitos – vykdo ir saugomų teritorijų plėtrą. 1999–2006 m. rengtose savivaldybių teritorijų miškų išdėstymo žemėtvarkos schemose suprojektuota daugiau kaip 0,7 mln. ha prioritetinių plotų miškams veisti valstybinėje ir privačioje žemėje, tačiau į jų sprendinius neatsižvelgta vėliau, vykdam saugomų teritorijų, žemės ūkio ir kitos veiklos plėtrą, todėl jie jau neatitinka dabartinių realiųjų. Nemažai miškų plotų netenkama dėl pastaraisiais metais padidėjusios miško žemės vertimo kitomis naudmenomis apimtį, skiriant miško žemę bendrai šalies infrastruktūros plėtrai, krašto apsaugos tikslams, naudingųjų iškasenų telkinių eksploatacijai, dalis miškų prarandama vykdam gamtosaugines priemones – formuojant pelkes, atviras laukymes ir pan.

8.2.2. Nesudarytos palankios teisinės ir finansavimo sąlygos, skatinančios veisti naujus miškus ir įtraukti medžių savaiminukais apaugančią ne miško žemę į miško žemės apskaitą.

Vykdam miškų ūkio veiklą didelės ir ilgalaikės investicijos atsiperka tik po 60–100 m., todėl miškų ūkis pralaimi konkurencinę kovą su žemės ūkiu: įstojus į ES išaugo laisvos valstybinės žemės fondo žemės nuomos paklausa tiesioginėms išmokoms už žemės ūkio veiklą gauti. Toliau didėja administracinė našta ir finansinės išlaidos privačių žemių savininkams, norintiems gauti leidimą veisti mišką ne miško žemėje dėl teisės aktuose numatytų įvairių dokumentų rengimo norint pasiekti tą patį tikslą: Lietuvos Respublikos žemės įstatyme – kaimo plėtros žemėtvarkos projektų miškui įveisti, Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatyme – planuojamo veisti miško PAV atrankos procedūros ir

kt. Norint įtraukti įveistą mišką arba medžių savaiminukais apaugančią ar apaugusią ne miško žemę į miško žemės apskaitą (pakeisti žemės sklypo naudmenų sudėtį), būtina atlikti kadastrinius matavimus. Keičiant pagrindinę žemės naudojimo paskirtį, kai kuriais atvejais būtina parengti kaimo plėtros žemėtvarkos projektą. Norint įvesti mišką tinklo „Natura 2000“ ar jai artimoje teritorijoje, būtina gauti planuojamos ūkinės veiklos (miško veisimo) įgyvendinimo poveikio reikšmingumo įvertinimo išvadą ir kt. Dar vienas miškų plėtrą stabdantis veiksnys – nuo 2012 m., įsigaliojus Lietuvos Respublikos miškų įstatymo 13 straipsnio 2 dalies pakeitimui, mišku apskaitoma ne jaunesniais kaip 20 m. medžių savaiminukais apaugusi ne miško žemė. Tokio amžiaus savaiminukai jau yra suformavę jaunuolynus ir pereina į pusamžių medynų fazę. Tačiau norint įtraukti savaiminius jaunuolynus, kurių vidutinis amžius – iki 20 m. žemės savininkas privalo gauti leidimą veisti mišką ne miško žemėje, įrašyti juos į LR miškų valstybės ir Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto kadastrą atlikdamas minėtas procedūras savo lėšomis. To nepadarius, mišku apaugantys plotai su jau susiformavusia miško ekosistema traktuojami kaip apleista žemė ir skiriamos baudos. Todėl pastaraisiais metais daug vertingų savaiminių miškų (pušies, beržo ir kt. medžių rūšių jaunuolynų) sunaikinta ir toliau naikinama. Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos duomenimis, 2020 m. gegužės 1 d. šalyje buvo 49 326 ha sumedėjusiais augalais (medžiais, krūmais, išskyrus želdinius) apaugusių apleistų žemės ūkio naudmenų (1,2 proc. nuo bendro žemės ūkio naudmenų ploto). Per metus jų sumažėjo 3 tūkst. ha, t. y. tokio ploto būsimi miškai buvo sunaikinti dėl tiesioginių išmokų, galimų baudų, sudėtingų biurokratinių procedūrų ir su jomis susijusių finansinių išlaidų, užuot juos įtraukus į miško žemės apskaitą. Jei teisės aktų nuostatos medžių savaiminukais apaugančius ne miško žemės plotus įtraukiant į miško žemės apskaitą būtų palankesnės arba skiriama valstybės finansinė parama, atlikus jų priežiūrą ir apsaugą, ateityje jie taptų vertingais miškais, teikiančiais ne tik ekonominę, bet ir socialinę naudą, atliekančiais oro, dirvožemio ir vandens apsaugines funkcijas, didinančiais biologinę įvairovę. Atsižvelgiant į didžiulę miškų reikšmę švelninant klimato kaitos padarinius, gerinant gyvenamosios aplinkos ir gamtos išteklių (oro, dirvožemio, vandens) kokybę, didinant ir saugant biologinę įvairovę ir į tai, kad pastarąjį dešimtmetį šalies miškingumas didėja labai nežymiai dėl didelės biurokratinės naštos, finansinių išlaidų veisiant miškus privačioje žemėje ir plotų trūkumo miškams veisti valstybinėje žemėje, miškų plotų praradimo, verčiant juos kitomis naudmenomis, būtina toliau ieškoti galimybių mažinti biurokratinę naštą ir finansines išlaidas veisiant naujus miškus ir įtraukiant į miško žemės apskaitą medžių savaiminukais apaugančią ne miško žemę, peržiūrėti ir nustatyti palankius miškų plotų didėjimui žemės naudojimo prioritetus valstybinėje ir privačioje žemėje, finansiškai skatinti veisiančius mišką, prižiūrinčius ir saugančius savaime mišku apaugančius ne miško žemės plotus.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.10. Mažinti susidarančių atliekų kiekį ir efektyviai jas tvarkyti

9 problema: Didėjantis susidarančių atliekų kiekis ir nepakankamai efektyvus atliekų tvarkymas.

Pirminiame šaltinyje susidarančių atliekų srautas Lietuvoje 2018 m. sudarė 5,4 mln. t. 2018 m. didžioji dalis (90 proc.) atliekų susidarė 5 pagrindiniuose sektoriuose: chemikalų, cheminių produktų, farmacinių preparatų, guminių ir plastikinių gaminių gamybos (39,4 proc.), namų ūkių (25 proc.), paslaugų (9,5 proc.), statybų (10,9 proc.), žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės (5,2 proc.)⁹³.

Nors atliekų susidarymo vengimas / mažinimas yra aukščiausias prioritetas, tačiau 2014–2018 m. atliekų susidarymas pirminiame šaltinyje Lietuvoje

⁹³ „Esamos atliekų tvarkymo sistemos analizė, siekiant parengti Valstybinio atliekų prevencijos ir tvarkymo 2021–2027 metų plano projektą. Tarpinė ataskaita“, 8 punktas: https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/atliekos/studijos-ataskaitos/AM_tarpin%C4%97%20ataskaita_2021_06_11.pdf.

vidutiniškai augo 2,7 proc., iš jų komunalinių atliekų – 4,6 proc. Lyginant su 2008 m. atliekų susidarymo augimu išsiskyrė statybos sektorius (51 proc.). Eurostato duomenimis⁹⁴, atliekų (išskyrus mineralines) kiekis BVP vienetai nuo 2014 m. augo (2014 m. buvo tik 99 t/mln. eurų, o 2018 m. sudarė 105 t/mln. eurų), tačiau siekiama, kad iki 2030 m. šis rodiklis sumažėtų iki 90 t/mln. eurų.

Statistiniai duomenys rodo, kad atliekų prevencijos veiksmai nepakankami skatinant mažesnę atliekų susidarymą apdirbamosios gamybos, statybos sektoriuose ir namų ūkiuose.

Be kitų atliekų prevencijos tikslų, Lietuva siekia prisidėti prie Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslo iki 2030 m. 50 proc. sumažinti vienam pasaulio gyventojui tenkančių maisto atliekų kiekį mažmeninės prekybos ir vartotojų lygmenyse ir sumažinti maisto nuostolius gamybos ir tiekimo grandinėse.

Lietuvoje 2018 m. sąvartynuose pašalinta 2,67 mln. t atliekų, iš kurių didžioji dalis (2,2 mln. t) yra fosfogipso atliekos, 3,5 mln. t atliekų buvo perdirbta ar kitaip apdorota (su eksportu), 0,27 mln. t panaudota energijai gauti.

Lietuva siekia iki 2030 m. padidinti pakartotiniam naudojimui paruošiamų ir perdirbamų komunalinių atliekų kiekį iki 60 proc., o sąvartynuose šalinamų komunalinių atliekų kiekį sumažinti iki 5 proc. Tačiau iš 2018 m. Lietuvoje susidariusių 1,3 mln. t komunalinių atliekų tik 52,58 proc. perdirbta (iš jų – 28,33 proc. sukompostuota), 12,52 proc. panaudota energijai gauti, o 24,64 proc. pašalinta sąvartyne⁹⁵.

Nacionalinės išmetamų ŠESD kiekio apskaitos ataskaitos duomenimis⁹⁶, 2019 m. atliekų sektoriuje (įskaitant nuotekų tvarkymą) išmestų ŠESD kiekis sudarė 4 proc. nuo bendrai Lietuvoje išmesto ŠESD kiekio. Šalinimas sąvartynuose yra pagrindinis ŠESD (daugiausiai metano) išmetimo šaltinis, sudarantis 69,6 proc. atliekų sektoriaus ŠESD emisijų (arba 86,7 proc. be nuotekų dumblo šalinimo).

Sprendžiamos problemos priežastys:

9.1. Atskirai nesurenkamos atliekos, kurias būtų galima paruošti pakartotinai naudoti arba efektyviai perdirbti (*giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus*).

Valstybinės atliekų apskaitos duomenimis⁹⁷, 2018 m. surinkta 768 tūkst. t neišrūšiuotų / mišrių komunalinių atliekų (2017 m. – 765 tūkst. t, 2016 m. – 780 tūkst. t). Atliekų paruošimo pakartotinai naudoti ir perdirbimo galimybės išaugtų, jei pakartotiniam naudojimui ir perdirbimui tinkamos atliekos būtų surenkamos atskirai jų susidarymo šaltinyje. Namų ūkių atliekos surenkamos kolektyviniais ir individualiais konteneriais, maišais, priimamos didelių gabaritų atliekų surinkimo aikštelėse ir per užstato sistemą. Užstato sistema įrodė savo efektyvumą, o antrinių žaliavų pirminio rūšiavimo apimtys savivaldybėse iš esmės priklauso nuo įdiegtos infrastruktūros pajėgumų ir tipo. Santykinai daugiausia antrinių žaliavų (tokių kaip plastikas, popierius, metalas ir stiklas) surenkama tose savivaldybėse, kuriose didesnę dalį surinkimo pajėgumų sudaro individualūs konteneriai. Siekiant žiedinės ekonomikos tikslų reikia gerinti gyventojams komunalinių atliekų (ypač tinkamų paruošti pakartotiniam naudojimui, maisto (virtuvės), antrinių žaliavų, tekstilės, pavojingų, didelių gabaritų ir kitų atliekų) surinkimo infrastruktūrą, priartinant ją prie atliekų susidarymo vietų, pritaikant asmenims su judėjimo negalia, didinti gyventojų aplinkosauginį sąmoningumą, šviesti kaip teisingai rūšiuoti susidarančias atliekas. Didžiuosiuose šalies regionuose (Vilniaus, Kauno) antrinių žaliavų surinkimo pajėgumai daug mažesni nei kituose regionuose.

9.2. Neišvystytas tam tikrų atliekų perdirbimo sektorius, mažas antrinių žaliavų panaudojimas.

⁹⁴ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=cei_pc032&lang=en.

⁹⁵ <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/atliekos/atlieku-apskaita/atlieku-apskaitos-duomenys/komunalines-atliekos>.

⁹⁶ Aplinkos apsaugos agentūros 2021 m. ataskaita (lietuvių kalba) https://aaa.lrv.lt/uploads/aaa/documents/files/Tendencijos_1990-2019.pdf.

⁹⁷ Kodas 203001 „mišrios komunalinės atliekos“: <https://aaa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/atliekos/atlieku-apskaita/atlieku-apskaitos-duomenys>.

9.2.1. Trūksta modernių ir efektyvių technologijų atliekų perdirbimo sektoriuje.

Technologinis atsilikimas būdingas visam atliekų perdirbimo sektoriui. Lietuvoje 2015 m. pastatyti ir pradėti eksploatuoti modernūs regioniniai mišrių komunalinių atliekų mechaninio ir (ar) biologinio apdorojimo įrenginiai, tačiau pagrindinė jų paskirtis – užtikrinti, kad į sąvartynus nebūtų šalinamos biologiškai skaidžios atliekos, todėl nėra specialiai pritaikyti antrinių žaliavų rūšiavimui. Privataus sektoriaus antrinių žaliavų mechaninio apdorojimo / paruošimo perdirbimui įrenginiai Lietuvoje technologiniu požiūriu pasenę arba įrengti naudojant jau panaudotą rūšiavimo įrangą, todėl dėl neefektyvaus rūšiavimo surinktų antrinių žaliavų potencialas neišnaudojamas. Perdirbti kai kuriuos atliekų srautus (pvz., tekstilės, tam tikrų plastikų, kombinuotos pakuotės) Lietuvoje *trūksta ne tik inovacinių technologinių sprendimų, bet ir pajėgumų*. Rūšiuojamuoju būdu iš gyventojų surenkamų maisto / virtuvės atliekų apdorojimo infrastruktūros sukūrimo ir (ar) esamos komunalinių atliekų tvarkymo infrastruktūros pritaikymo maisto / virtuvės atliekų apdorojimui projektai neįgyvendinami Vilniaus, Kauno ir Marijampolės komunalinių atliekų tvarkymo regionuose.

9.2.2. Pramonė, statyba ir kiti sektoriai prioritetą teikia pirminėms žaliavoms (*giluminės priežastys dėl pramonės sektoriaus nagrinėjamos EIM valdomoje Ekonomikos transformacijos ir konkurencingumo plėtros programoje įgyvendinant 1.4 uždavinį*).

Eurostato duomenimis⁹⁸, žiedinių medžiagų panaudojimo indeksas Lietuvoje yra mažas – 2020 m. tik 4,4 proc. (ES lygis – 12,8 proc.), o pastaraisiais metais Lietuvoje pastebima ir šio indekso mažėjimo tendencija (nuo 4,6 proc. 2016 m. iki 4,4 proc. 2020 m.). Antrinių žaliavų nestabilus tiekimas/pasiūla, kainos rinkoje, šių žaliavų kokybė ir nepakankamas teisinis reguliavimas neskatina antrinių žaliavų naudojimo ir atliekų perdirbimo apimčių augimo. Šiuo metu rengiamas Žiedinės ekonomikos veiksmų plano projektas – atliekant esamos situacijos analizę bus detaliau išanalizuoti antrinių žaliavų naudojimą ribojantys veiksniai ir įvardintos antrinių žaliavų panaudojimo galimybės.

9.3. Vartotojams ir verslui trūksta sąmoningumo, žinių ir paskatų atliekų prevencijai gaminių ir paslaugų projektavimo, gamybos ir vartojimo etapuose.

2014–2018 m. atliekų susidarymas pirminiame šaltinyje Lietuvoje vidutiniškai augo 2,7 proc., iš jų komunalinių atliekų – 4,6 proc. Šie atliekų susidarymo statistiniai duomenys rodo, kad *taikomos atliekų prevenciją skatinančios priemonės* (pvz., valstybės parama verslui, visuomenės švietimas, verslo ir bendruomenių iniciatyvos, skatinančios pakartotinį gaminių naudojimą) *nepakankamos*, kad Lietuvoje susidarantys atliekų kiekiai mažėtų. *Nepakankamas sąmoningumas* sąlygoja, kad vis dar labiau vyrauja linijinės ekonomikos modelis, kai skatinamas gausus vartojimas, o vartojimo prekės trumpai panaudojus išmetamos (greitai tampa atlieka), taip prarandant antrines žaliavas, kurios galėtų virsti vertingais išteklių. Trūkstant žinių ir siekiant trumpalaikės naudos, projektavimo metu dažniausiai dėmesys kreipiamas tik į kainą, neskiriant pakankamai dėmesio pasirenkamų medžiagų tvarumo savybėms, produkto ilgaamžiškumui, remonto, medžiagų perdirbimo galimybėms. Dalis atliekomis tapusių gaminių tampa netinkami perdirbti dėl juose esančių pavojingų medžiagų ir (ar) dėl nepakankamos informacijos atliekų tvarkytojams. Pakartotinis naudojimas nėra pakankamai efektyvus, trūksta atsarginių dalių, įrangos (įskaitant programinę) ir kitų resursų, padedančių pakartotinai naudoti produktus. Nors atliekų kiekio augimą sąlygoja nepakankamos atliekų prevencijos priemonės apdirbamojoje pramonėje, tačiau nepakankamas dėmesys skiriamas ir atliekų susidarymui namų ūkiuose, prekybos ir paslaugų sektoriuje, pvz., maisto atliekų švaistymo mažinimui mažmeninės prekybos ir vartotojų lygmenyse, maisto dovanojimui ar kitokiam padalinimui žmonėms, produktų, kurie yra pagrindiniai šiukšlinimo gamtoje ir jūros aplinkoje šaltiniai, susidarymo prevencijai ir šiukšlinimo mažinimui, remonto paslaugų skatinimui.

⁹⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_12_41/default/table?lang=en.

9.4. Nepakankamas sąmoningumas ir dėmesys statybos atliekų prevencijai, ypač statinių projektavimo, statybos ir jos planavimo metu.

Kaip nurodoma ES Naujame žiedinės ekonomikos veiksmų plane⁹⁹, užstatyta aplinka daro didelį poveikį daugeliui ekonomikos sektorių, vietos darbo vietoms ir gyvenimo kokybei. Jai reikia didžiulių išteklių ir atitenka maždaug 50 proc. visų išgautų medžiagų. Statybų sektoriuje susidaro daugiau kaip 35 proc. visų ES atliekų¹⁰⁰. Apskaičiuota, kad šiltnamio efektą sukeliančių dujų kiekis, išmetamas išgaunant medžiagas, gaminant statybos produktus, statant ir renovuojant pastatus, sudaro 5–12 proc. viso nacionalinio išmetamo ŠESD kiekio¹⁰¹. Efektyviau naudojant medžiagas būtų galima šių išmetamųjų teršalų kiekį sumažinti 80 proc.¹⁰²

Nors atliekų susidarymo mažinimas yra aukščiausias prioritetas, tačiau Lietuvos valstybinės atliekų apskaitos duomenimis, 2014–2018 m. 17 kodu pažymėtų statybinių ir griovimo atliekų kiekis išaugo 60,2 proc. Remiantis AAA pateiktais duomenimis, surenkamų statybinių atliekų kiekis nemažėja: 2018 m. betono atliekų surinkta 219,375 tūkst. t, o 2019 m. – 225,064 tūkst. t, medžio atliekų 2018 m. surinkta 5,004 tūkst. t, o 2019 m. – 6,435 tūkst. t. Lietuvoje vis dar labiau vyrauja linijinės ekonomikos modelis, kai skatinamas gausus vartojimas, o *gaminių, statybos produktų gamybai ir statiniams statyti naudojamos pirminės žaliavos*.

Didelė dalis panaudotų statybos produktų tampa atliekomis, taip prarandamos antrinės žaliavos, kurios galėtų virsti vertingais ištekliais. Kaip nurodoma ES Naujame žiedinės ekonomikos veiksmų plane¹⁰³, kad perdirbtos žaliavos galėtų konkuruoti su pirminėmis, turi būti išspręsta nemažai klausimų, susijusių ne tik su sauga, bet ir su veiksmingumu, prieinamumu ir sąnaudomis.

Dalis atliekomis tapusių gaminių, statybos produktų tampa netinkami perdirbti dėl juose esančių pavojingų medžiagų ir (ar) dėl nepakankamos informacijos atliekų tvarkytojams.

Gaminių, statybos produktų ir statinių, jiems paskirtimi artimų kilnojamųjų daiktų (žemosios ir vidutinės įtampos elektros tinklų, mažo ir vidutinio slėgio dujotiekių, ryšių linijų, ryšių kabelių, ryšių kabelių kanalų sistemų), kitų *užstatytos aplinkos objektų statybos planavimo, projektavimo stadijoje nevertinamas jų poveikis aplinkai visą jų gyvavimo ciklą* (planavimas, projektavimas, statyba, naudojimas, griovimas).

Siekiant trumpalaikės naudos, dažniausiai dėmesys kreipiamas tik į kainą, *neskiriant pakankamai dėmesio pasirenkamų projektinių sprendinių tinkamumui tvarumo aspektu, medžiagų tvarumo savybėms, statybos produktų ilgaamžiškumui, statinių rekonstravimo, remonto ar griovimo metu susidariusių atliekų perdirbimo galimybėms*.

Projektuojant statinius, jiems paskirtimi artimus užstatytos aplinkos objektus svarbu išspręsti visus projektinių sprendinių variantų analizės uždavinius. Norint gauti įvairius variantus ir atlikti visapusišką analizę, reikalinga sumodeliuoti visą statinio gyvavimo ciklą (toliau – SGC) įvertinant statinių, statybos produktų poveikį aplinkai, klimato kaitai, žmonių sveikatai, atliekų perdirbimą, antrinio panaudojimo galimybes visuose SGC etapuose. *Trūksta sisteminio (kompleksinio) požiūrio į visas susijusias su atliekomis ir statyba sritis, nėra vertinamas visas ciklas, trūksta kompetentingų asmenų, metodikos, inovatyvių priemonių statybinių atliekų kiekiui įvertinti, nefragmentuotų, standartizuotų, atitinkamus duomenų struktūros reikalavimus*

⁹⁹ 2020 m. kovo 11 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Naujas žiedinės ekonomikos veiksmų planas, kuriuo siekiama švaresnės ir konkurencingesnės Europos, COM(2020) 98 galutinis, p. 12.

¹⁰⁰ 2016 m. Eurostato duomenys.

¹⁰¹ <https://www.boverket.se/sv/byggande/hallbart-byggande-och-forvaltning/miljoindikatorer---aktuell-status/vaxthusgaser/>.

¹⁰² Hertwich, E., Lifset, R., Pauliuk, S., Heeren, N., IRP, (2020), Resource Efficiency and Climate Change: Material Efficiency Strategies for a Low-Carbon Future.

¹⁰³ 2020 m. kovo 11 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Naujas žiedinės ekonomikos veiksmų planas, kuriuo siekiama švaresnės ir konkurencingesnės Europos, COM(2020) 98 galutinis, p. 15.

atitinkančių duomenų, tinkamų SGC modeliavimui, pasitelkus reikiamą programinę įrangą.

NPP uždavinys, kodas ir pavadinimas

6.11. Stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją, aplinkos monitoringą ir aplinkos apsaugos kontrolę

10 problema. Neužtikrinamas neigiamo poveikio aplinkai prevencijos veiksmingumas.

Valstybės kontrolė, 2020 m. atlikusi auditą „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“¹⁰⁴, aiškiai nustatė poreikį stiprinti neigiamo poveikio aplinkai prevenciją: „Aplinkos apsauga – tai ne tik racionalus gamtos išteklių naudojimas, išsaugojimas ir atkūrimas, gamtinės aplinkos kokybės gerinimas ir saugojimas nuo bet kokio žalingo poveikio, bet ir gyvosios, ir negyvosios gamtos, visuomenės, kiekvieno žmogaus saugaus egzistavimo pagrindas.

Siekiant turėti švarią ir saugią aplinką, būtinas kiekvieno gyventojo ar ūkio subjekto indėlis, nes aplinkos apsauga yra visos valstybės bei kiekvieno jos gyventojo rūpestis ir pareiga¹⁰⁵.

Nuolat besivystanti ekonomika ir žmogaus veikla neigiamai veikia aplinką, todėl vienas iš esminių aplinkos apsaugos tikslų – užkirsti kelią jos teršimui, jam dar nė neprasidėjus.

Lietuvoje registruota daugiau kaip 2,8 mln. gyventojų, o energetikos, chemijos, metalų pramonės, trąšų gamybos ir kitose srityse veiklą vykdo per 250 tūkst. įmonių. Kasdien susidaro tūkstančiai tonų atliekų, nuotekų, į orą išmetama kenksmingų medžiagų. Visa tai turi reikšmingą poveikį aplinkai, todėl, siekiant jo išvengti ar sumažinti iki priimtino, būtina imtis prevencijos priemonių.

Aplinkos apsaugos politiką formuojančios ir įgyvendinančios institucijos imasi priemonių aplinkos apsaugos problemoms spręsti, tačiau Lietuvoje vis dar apie ketvirtadalis komunalinių atliekų šalinama sąvartynuose, apie pusė paviršinių vandens telkinių neatitinka geros būklės reikalavimų, transporto ir žemės ūkio sektoriuose didėja šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimas į aplinką.“

Valstybės kontrolė minėto audito ataskaitos išvadose konstatavo, kad neatliekama nuolatinė aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos teisinio reguliavimo stebėseną, poveikio aplinkai vertinimo, taršos integruotos prevencijos ir kontrolės bei leidimų išdavimo procesas turi trūkumų, valstybinės aplinkos apsaugos kontrolės sistema neužtikrina, kad vykdant ūkinę veiklą būtų išvengta reikšmingų neigiamų pasekmių aplinkai, aplinkos apsaugos sektoriuje neužtikrinamas tinkamas finansinių, žmogiškųjų išteklių ir duomenų sistemų valdymas. Dalis šių trūkumų pašalinta ar šalinama tęstinėmis veiklomis ar sprendžiant kitas Programoje suformuluotas problemas, tačiau neigiamo poveikio aplinkai prevencijos veiksmingumo didinimas išlieka spręstinu horizontaliu klausimu.

Poreikis stiprinti aplinkos valdymą ir vadybą įvardijamas ir EBPO, kuri 2021 m. atliko Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo vertinimą. Jame konstatuojama¹⁰⁶, kad nepaisant oficialių koordinavimo mechanizmų, būtina geriau derinti aplinkos politiką, aplinkos apsaugos reglamentavimas tampa veiksmingesnis, tačiau turėtų būti toliau tobulinamas, reikėtų labiau skatinti žaliąją praktiką teikiant rekomendacijas ir vykdant viešuosius pirkimus,

¹⁰⁴ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“ 2020 m. gegužės 4 d. Nr. VAE-3: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23912/aplinkos-apsaugos-ir-tarsos-prevencijos-veiklos-efektyvumas-ir-rezultatyvumas>.

¹⁰⁵ Aplinkos apsaugos įstatymas, 4 str.

¹⁰⁶ [https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/EBPO%20rekomendacijos%20ir%20vertinimas_%20AM%20redakcija%2009%2023%20pdf%20\(1\).pdf](https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/EBPO%20rekomendacijos%20ir%20vertinimas_%20AM%20redakcija%2009%2023%20pdf%20(1).pdf).

siekiant įtraukti visuomenę būtų naudinga pagerinti prieigą prie informacijos ir švietimą.

Problemos sprendimas prisidės prie ES Žaliojo kurso iniciatyvų – ES veiksmų plano „Siekiant nulinės oro, vandens ir dirvožemio taršos“¹⁰⁷, Cheminių medžiagų strategijos tvarumui užtikrinti¹⁰⁸ tikslų įgyvendinimo.

ES veiksmų plane „Siekiant nulinės oro, vandens ir dirvožemio taršos“ pabrėžiama, kad „Visame pasaulyje dedamos milžiniškos pastangos kovojant su COVID-19 pandemija, tačiau dėl nuolatinės grėsmės mūsų planetos gerovei taip pat reikia skubiai imtis veiksmų padėčiai pagerinti. Klimato kaita, aplinkos tarša¹⁰⁹, biologinės įvairovės nykimas ir netvarus gamtos išteklių naudojimas kelia įvairaus pobūdžio riziką žmonių ir gyvūnų sveikatai bei ekosistemų būklei. Tokia rizika gali būti infekcinės ir neužkrečiamosios ligos, įgytas atsparumas antimikrobinėms medžiagoms ir vandens trūkumas¹¹⁰. Siekiant sukurti sveiką planetą visiems, Europos žaliuoju kursu¹¹¹ ES raginama, be kita ko, vykdyti geresnę oro, vandens, dirvožemio ir vartojimo prekių taršos stebėseną, teikti jos ataskaitas, vykdyti tos taršos prevenciją ir ištaisyti jos padarytą žalą. Reikia imtis skubių veiksmų: tarša gali sukelti vėžį, išeminę širdies ligą, obstrukcinę plaučių ligą, insultą, psichikos ir neurologinius sutrikimus, diabetą ir kt.¹¹². Nors padaryta pažanga akivaizdi, 2015 m. visame pasaulyje dėl taršos pirma laiko mirė apie 9 mln. žmonių (tai sudaro 16 proc. visų mirčių) – tai triskart daugiau mirčių nei nuo AIDS, tuberkuliozės ir maliarijos kartu sudėjus ir 15 kartų daugiau nei per visus karus ir patyrus kitų formų smurtą¹¹³. Kiekvienais metais ES vieną iš 8 mirčių lemia tarša¹¹⁴. Pagrindinis šio veiksmų plano tikslas – pateikti taršos prevencijos įtraukimo į visas atitinkamas ES politikos sritis gaires, kaip veiksmingai ir proporcingai kuo labiau padidinti jų sąveiką, paspartinti įgyvendinimą, nustatyti galimas spragas ar ieškoti kompromisų. Siekiant ES nukreipti 2050 m. sveikos planetos visiems vizijos link, šiame veiksmų plane nustatyti pagrindiniai 2030 m. tikslai, kuriais siekiama paspartinti taršos mažinimą. Šiame veiksmų plane įtvirtinta nulinės taršos hierarchija, kurios siekiama ir įgyvendinant Programos uždavinius (3 pav.).

3 pav. Nulinės taršos hierarchija – apversta veiksmų piramidė, pirmenybę teikiant kovos su tarša metodams

¹⁰⁷ 2021 m. gegužės 12 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Kuriame sveiką planetą visiems ES veiksmų planas „Siekiant nulinės oro, vandens ir dirvožemio taršos“, [COM\(2021\) 400](#) galutinis.

¹⁰⁸ 2020 m. spalio 14 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, [COM\(2020\) 667](#) galutinis.

¹⁰⁹ Direktyvos 2010/75/ES 3 straipsnio 2 dalis: „tarša – žmonių veiklos sukeliamas tiesioginis arba netiesioginis medžiagų, virpesių, šilumos arba triukšmo skleidimas ore, vandenyje ar žemėje, galintis pakenkti žmonių sveikatai arba aplinkos kokybei, darantis žalą materialiajam turtui, žalojantis gamtą ir trukdantis teisėtai ja naudotis“.

¹¹⁰ Žr. UNEP (2021 m.). „Making Peace with Nature“.

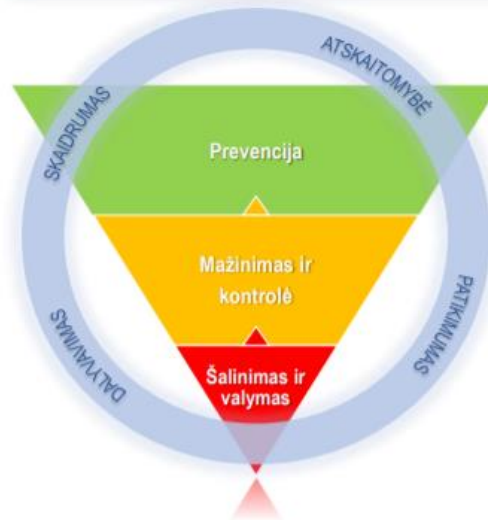
¹¹¹ COM(2019) 640.

¹¹² IEEP (2020 m.). „Mental health and the environment“: <https://ieep.eu/publications/mental-health-and-the-environment-environmental-degradation-s-impact-on-mental-health-and-wellbeing>.

¹¹³ The Lancet Commission on pollution and health (2017 m. spalio mėn.).

¹¹⁴ EAA ataskaita Nr. 21/2019 „Healthy environment, healthy lives“.

Sąjungos aplinkos politika turi būti grindžiama **atsargumo principu** bei principais, kad reikia imtis prevencinių veiksmų, kad žala aplinkai pirmiausia turėtų būti **atitaisoma ten, kur yra jos šaltinis**, ir kad **žalą atlyginti turėtų teršėjas**.

SVEIKATOS IR APLINKOS APSAUGA	INOVACIJŲ SKATINIMAS
Taršos prevencija visais švarios žiedinės ekonomikos etapais – nuo gamtos išteklių gavybos iki gamybos, paslaugų teikimo ir vartojimo gyvavimo ciklo pabaigoje.	Švarių, nulinės taršos gamybos procesų, saugių ir tvarių produktų ir paslaugų jų kūrimo etape skatinimas, taip pat novatoriškų priemonių, technologijų ir elgsenos pokyčių skatinimas.
Išleidžiamų teršalų kiekio ir jų poveikio žmonėms ir aplinkai mažinimas taikant valdymo bei technologines priemones ir skleidžiant informaciją apie išleidžiamus teršalus.	Šiuolaikinių ir pažangių gamybos procesų, saugių ir tvarių produktų naudojimo, paslaugų ir verslo modelių, taip pat skaitmeninių taršos sekimo ir mažinimo sprendimų skatinimas.
Maksimalus esamos vandens ir dirvožemio taršos šalinimas ir valymas, taip geros būklės atkūrimo priemonių taikymas.	Perdirbimo, atliekų tvarkymo, taršos šalinimo ir valymo siekiant nulinės taršos skatinimas.

Sprendžiamos problemos priežastys:

10.1. Nėra vieningos politikos priemonių poveikio aplinkai vertinimo sistemos.

Esama politikos priemonių poveikio aplinkai vertinimo sistema nesudaro tinkamų prielaidų tvariai vystyti šalies ūkį ir einant žaliuoju kursu nacionaliniu lygiu priimti aplinkai ir (ar) atskiriems jos komponentams mažiausią neigiamą poveikį darančius sprendimus ir užtikrinti tarptautinių įsipareigojimų aplinkos oro taršos, klimato kaitos mažinimo ir kitose aktualiose aplinkosaugos srityse įgyvendinimą. Valstybės ir (ar) atskirų ūkio sektorių lygiu planuojamos politikos priemonės priimančios neatlikus nepriklausomo kompetentingo jų poveikio aplinkai ir (ar) atskiriems jos komponentams vertinimo.

Šiuo metu rengiamų teisės aktų poveikio vertinimas aplinkosauginiu ir klimato kaitos požiūriu yra neprivalomas, jį savo nuožiūra atlieka teisės akto projekto rengėjas, todėl dažniausiai jis nėra atliekamas, be to, nėra sukurta tokio vertinimo metodika. Rengiant planą ir programą, skirtą pramonės, energetikos, transporto, telekomunikacijų, turizmo, žemės ūkio, miškų ūkio, žuvininkystės, vandens ūkio plėtrai, atliekų tvarkymui, kuris nustato ūkinės veiklos, įrašytos į Lietuvos Respublikos planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo 1 ar 2 priedus, vystymo pagrindus ir kuris rengiamas didesniai nei 10 kv. kilometrų plotui privaloma atlikti strateginį pasekmių aplinkai vertinimą (SPAV), tačiau politikos priemonėms, nepatenkančioms į šį sąrašą SPAV neatliekamas. Trūksta subalansuoto aplinkos apsaugos tikslų įgyvendinimo ir pamatuotos aplinkosaugos politikos, kurią įgyvendintų nepriklausomas planuojamos ir įgyvendinamos aplinkosaugos politikos poveikio vertinimo kompetencijų centras.

Ambicingų tikslų įgyvendinimui kiekvienoje valstybėje narėje reikalinga atlikti daugybę sprendimų, kad ŠESD kiekis atitinkamuose sektoriuose (taršiausi sektoriai: transportas, energetika, žemės ūkis, pramonė, atliekos) būtų sumažintas pakankamai. Vienas iš būtinų priimti horizontalių sprendimų Lietuvos Respublikoje – pamatuotos aplinkosaugos sistemos sukūrimas, kadangi šiuo metu ŠESD apskaita ir (ar) skaičiavimas yra vykdomas labai fragmentiškai, o teisėkūros ir investicinių priemonių vertinimas pagal ŠESD ir kitus pamatuojamus aplinkosaugos rodiklius labai epizodiškas ir ne standartizuotas, nėra vieningos sistemos, kuria galėtų remtis skirtingos sprendimus priimančios institucijos. Todėl susiduriama su žalinga sprendimų priėmimo praktika, kai vieni sprendimai skatina siekti kuo mažesnio neigiamo poveikio aplinkai ir (ar) faktiškai leidžia sumažinti ŠESD išmetimus, o kiti – tą neigiamą poveikį aplinkai tik didina. Tokia sprendimų priėmimo praktika turi būti iš esmės keičiama, kadangi ji prieštarauja darnaus vystymosi principui, tvarios valstybės idėjai.

10.2. Neužtikrinamas taršos prevencijos procesų efektyvumas.

Efektyviai veikianti planuojamos ūkinės veiklos PAV sistema yra svarbus instrumentas neigiamo poveikio aplinkai prevencijai, leidžiantis užtikrinti ūkinės veiklos taršos ir kitokio neigiamo poveikio aplinkai prevenciją. Planuojamos ūkinės veiklos PAV – ankstyvoji aplinkos apsaugos priemonė, skirta užtikrinti, kad statybų metu, pradėjus vykdyti, vykdančią užbaigiant ūkinę veiklą nebus daromas neigiamas poveikis aplinkai ir žmogaus sveikatai. PAV metu nustatomos sąlygos ir poveikio aplinkai ir visuomenės sveikatai mažinimo priemonės, leidžiančios išvengti, sumažinti arba kompensuoti galimą reikšmingą neigiamą poveikį aplinkai. Dalis šių sąlygų ir priemonių, įgyvendinamos statybos etape, dalis įrašomos į TIPK arba taršos leidimus ir įgyvendinamos pasirengiant įrenginio eksploatavimui ar įrenginio eksploatavimo metu kitos įrenginio eksploatavimo nutraukimo metu arba sutvarkant teritoriją užbaigus veiklą.

Neefektyvus planuojamos ūkinės veiklos PAV procesas. Suinteresuotos institucijos / organizacijos / bendruomenės dalyvauja formaliai, proceso viešinimas ir informacijos apie poveikį aplinkai valdymas ir analizė neefektyvi; neužtikrinamas numatytų prevencinių priemonių įgyvendinimo tęstinumas, nėra aiškiai reglamentuota atsakomybė už PAV proceso metu numatytų poveikio mažinimo priemonių neįgyvendinimą; nėra įgyvendintų prevencinių priemonių efektyvumo vertinimo sistemos (technologinės projektų ekspertizės ar kitos vertinimo sistemos), neužtikrinama visų PAV

procesė numatytų poveikį mažinančių priemonių ir jų efektyvumo kontrolė ūkinės veiklos metu. Valstybinio audito ataskaitoje¹¹⁵ nurodyta, kad nepakankamai užtikrintos visuomenės galimybės dalyvauti PAV ir taršos leidimų išdavimo procese. Visuomenės atstovai dažnai skundžiasi, kad priimdamos sprendimus valdžios institucijos neatsižvelgia į visuomenei rūpimus klausimus, visuomenei nesudarytos galimybės susipažinti su institucijų turima informacija ir efektyviai dalyvauti aplinkos apsaugos institucijoms priimant sprendimus. Valstybės kontrolės 2020 m. duomenimis¹¹⁶, suinteresuota visuomenė ne visada tinkamai informuojama apie planuojamą ūkinę veiklą ir ne visada turi pakankamai laiko susipažinti su PAV dokumentais. Apklaustos bendruomenės nurodė, kad pasitaiko atvejų, kai ūkio subjektas nesilaiko PAV etape pasiektų susitarimų. Tai, kad tam tikrais atvejais visuomenei nėra sudaromos tinkamos sąlygos dalyvauti planuojamos ūkinės veiklos PAV ir TIPK leidimų išdavimo procese, rodo ir teismų praktika. Teismų priimtuose sprendimuose nurodoma, kad nagrinėjamais ginčo atvejais nebuvo užtikrintas tinkamas visuomenės informavimas ir dalyvavimas. Ūkio subjektui vykdant veiklą ir nesilaikant PAV dokumentuose ir leidimo sąlygose nurodytų reikalavimų gali būti sukeltas reikšmingas neigiamas poveikis aplinkai ir (arba) gyventojų sveikatai ir gyvenimo kokybei.

Neefektyvus informacijos apie leidimų išdavimo procesą ir nustatytų sąlygų įgyvendinimą valdymas, analizė ir viešinimas. AAA PAV dokumentus ar informaciją apie juos, paraiškas leidimams gauti ir TIPK ir taršos leidimus, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registracijos duomenis viešina savo interneto svetainėje skirtingose vietose, informacija nėra susieta su erdviu atvaizdavimu, todėl sudėtinga rasti reikiamą informaciją ir suprasti bendrą situaciją tam tikroje teritorijoje, nesudaryta galimybė sekti vykdomų procedūrų ir priimamų sprendimų eigą, gyventojams sudėtinga sužinoti, kokia veikla planuojama aplink jų gyvenamąją vietą, kadangi informacija skelbiama skirtingose vietose ir trūksta erdvinio situacijos atvaizdavimo, gyventojai ne visada gauna jiems aktualią informaciją ir nežino apie savo teises dalyvauti priimant aplinkosauginius sprendimus. 2021 m. vasarą atliktos visuomenės apklausos rezultatai parodė, kad daugiau nei 30 proc. respondentų nedalyvavo poveikio aplinkai vertinimo procedūrose, nes nežinojo, kas yra poveikio aplinkai vertinimas arba, kad turi teisę dalyvauti šiose procedūrose.

Didelė administracinė našta ir sprendimus priimančių darbuotojų kompetencijos trūkumas. Institucijų vykdomos procedūros sudėtingos, dėl didelės administracinės naštos, persiunčiant dokumentus ir juos talpinant į interneto svetainę, žmoniškųjų išteklių trūkumo, dažnos specialistų kaitos, dažnai nesilaikoma teisės aktuose nustatytų sprendimų priėmimo terminų. Dėl šių priežasčių dažnai abejojama jų skaidrumu. Trūksta finansavimo sukurti ir didinti PAV procese, leidimų išdavimo procese, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registravimui reikalingų specialistų kompetencijas, sukurti ir palaikyti šiuolaikinius reikalavimus, aplinkosaugos specialistų ir visuomenės poreikius atitinkančiai PAV procedūrų, TIPK ir taršos leidimų išdavimo, įrenginių, kurie pagal įstatymą turi būti įregistruoti, registravimo sistemą, kurios pagalba būtų užtikrintos skaidresnės, paprastesnės ir trumpesnės administracinės procedūros, padidintas visuomenės pasitikėjimas valstybės institucijomis.

Neužtikrinamas taršos ir gamtos išteklių naudojimo leidimų sąlygų nustatymas ir jų laikymosi kontrolė. Leidimų sąlygos nustatomos pagal teisės aktų reikalavimus, kuriuos valstybinę aplinkos apsaugos kontrolę vykdanči institucija sunkiai patikrina dėl didelio leidimų skaičiaus ir neproporcingai mažo specialistų skaičiaus ir kompetencijos trūkumo. Veiklai dažniausiai nustatomos formalios sąlygos teisės aktų reikalavimų apimtyje, nes nėra laiko gilintis į konkrečios veiklos specifiką ir nustatyti individualias tik konkrečiai veiklai tinkamas sąlygas. Aplinkos apsaugos kontrolę vykdanči institucija leidimus išduodančios institucijos taip pat neinformuoja dėl papildomų sąlygų, reikalingų taršos prevencijai ir kontrolei, nustatymo. Leidimus

¹¹⁵Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“ 2020 m. gegužės 4 d. Nr. VAE-3: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23912/aplinkos-apsaugos-ir-tarsos-prevencijos-veiklos-efektyvumas-ir-rezultatyvumas>.

¹¹⁶Ten pat.

išduodančiai institucijai perduodama informacija tik apie konstatuotus pažeidimus, tačiau gilesnės esamos situacijos analizė neatliekama, trūksta glaudesnio tarpinstitucinio bendradarbiavimo, siekiant užtikrinti efektyvią taršos prevenciją. Trūksta teisinio reglamentavimo dėl cheminių medžiagų naudojimo sąlygų nustatymo (pavojingųjų cheminių medžiagų rizikos valdymo, išpareigojimo keisti pavojingas chemines medžiagas saugesnėmis alternatyvomis). Sudėtinga teisinėmis priemonėmis įrodyti konkretaus ūkio subjekto veiklos poveikį aplinkos būklei.

Galiojanti taršos integruotos prevencijos ir kontrolės ir taršos leidimų išdavimo sistema neužtikrina, kad veikla būtų pradėdama tik įgyvendinus planuojamos ūkinės veiklos PAV procese ir leidimuose nustatytas sąlygas. Nuo 2021-08-01 įsigaliojus naujam teisiniui reglamentavimui, ūkio subjektai, kurių veiklai reikalingas TIPK ar taršos leidimas, veiklą vykdyti gali pradėti tik Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įgaliotai institucijai įsitikinus, kad įgyvendintos visos aplinkosauginės priemonės, kurios turi būti įgyvendintos iki veiklos pradžios. Šios naujos funkcijos vykdymui reikalingi papildomi žmogiškieji ir materialiniai ištekliai.

10.3. Esama oro taršos valdymo politika nepakankama pasiekti ambicingus 2030 m. oro taršos mažinimo tikslus ir PSO rekomenduojamus oro kokybės rodiklius.

Europos Komisija 2020-12-01 rašte Nr. Ref. Ares(2020)7252600 pagal jos tarnybų atliktą rizikos vertinimą iš esmės visų oro teršalų (sieros dioksido (SO₂), azoto oksidų (NO_x), nemetaninių lakiųjų organinių junginių (NMLOJ), amoniako, kietųjų dalelių KD_{2,5}) kiekio Lietuvoje mažėjimą įvardijo kaip grėsmę neįgyvendinti Lietuvai nustatytų 2020–2029 m. ir (arba) 2030 m. sumažinimo tikslų (didžiausia grėsmė: NO_x, NMLOJ, SO₂) ir nurodė įvertinti situaciją ir imtis būtinų veiksmų. Nepakankami valstybės išpareigojimai siekti PSO rekomenduojamų oro užterštumo lygių.

10.3.1. Nepakankamai reglamentuotas ir finansuojamas oro taršos valdymas.

Galimai Vyriausybės lygiu ūkio sektoriams nustatyti nepakankami oro teršalų kiekio sumažinimo tikslai (poveikio rodikliai ir jų siektinos reikšmės) ir suplanuotos nepakankamos oro taršos mažinimo priemonės.

Nepakankami išpareigojimai siekti PSO rekomenduojamų oro užterštumo lygių ir taikyti griežtesnius reikalavimus oro kokybei.

Trūksta reglamentavimo dėl atsakomybės ir sankcijų už taršos mažinimo tikslų neįgyvendinimą, oro kokybės reikalavimų (normų) nesilaikymą.

Trūksta pakankamo ir patrauklaus finansavimo oro taršos valdymui, įskaitant integruotam į kitų nacionalinių tikslų įgyvendinimą oro kokybės gerinimui.

10.3.2. Trūksta oro taršos ir jos poveikio vertinimo ir rezultatų viešinimo.

Nepakankamai reglamentuotas, finansuojamas, sistemingai vykdomas ir efektyvus antropogeninės oro taršos vertinimas, jos poveikio kitiems aplinkos komponentams ir sveikatai vertinimas. Nėra aiškaus ir reguliaraus vertinimo rezultatų pateikimo visuomenei ir suinteresuotoms institucijoms (*giluminės priežastys nagrinėjamos analizuojant Programos 11 problemą*). Nepakankamai informuota visuomenė nepasirengusi keistis.

10.3.3. Nepakankamai taikoma oro taršą mažinančių priemonių įvairiuose ūkio sektoriuose (*priežastis šalinama EM įgyvendinant Energetikos plėtros programą (toliau tęsiant ES paramą namų ūkiams AEI naudojančių katilų keitimui ir teikiant paramą visų kietuoju kuru kūrenamų šildymo įrenginių atnaujinimui ar keitimui, skatinant ir remiant jungimąsi prie CŠT sistemos, visuotinai inventorizuojant individualių būstų šildymo įrenginius, su kitomis rinkos priežiūros institucijomis stiprinant kietojo kuro rinkos priežiūrą, kartu su AM nustatant papildomus kietojo kuro sudėties ir kokybės reikalavimus, griežtinant šildymo įrenginių priežiūros ir kontrolės reikalavimus, nustatant atsakomybes), TM įgyvendinant veiklas, susijusias su VVTAT vykdomos ne maisto produktų rinkos priežiūros ir ne maisto produktų saugos, kokybės, ženklinimo priežiūros stiprinimu ir atsakomybių griežtinimu, VRM įgyvendinant veiklas, susijusias su individualių būstų šildymo įrenginių priežiūros reikalavimų, reikalavimų laikymosi kontrolės ir atsakomybių gaisrinei saugai užtikrinti griežtinimu, EIM įgyvendinant Ekonomikos transformacijos ir konkurencingumo plėtros programos priemonių veiklas,*

skatinančias taršių technologijų atnaujinimą, ir veiklas, susijusias su ne maisto produktų rinkos priežiūra, SM įgyvendinant Susisiekimo plėtros programą, ŽŪM įgyvendinant Žemės ir maisto ūkio, kaimo plėtros bei žuvininkystės plėtros programą, AM įgyvendinant 6.4 ir 6.11 uždavinių priemones).

10.3.3.1. Transporto sektorius generuoja didžiausią transportui būdingų oro teršalų dalį Lietuvoje (*giluminės priežastys nagrinėjamos SM valdomoje Susisiekimo plėtros programoje įgyvendinant 6.1 uždavinį*).

2019 m. iš viso Lietuvoje išmesto NO_x kiekio 72 proc. išmetė transporto sektorius, 2005–2019 m. Lietuvoje šio teršalo išmetimas sumažėjo tik 22,3 proc. (iš transporto – tik 11,4 proc.) ir toks tempas yra per lėtas pasiekti Lietuvai nustatytus sumažinimo tikslus. 61 proc. viso NO_x kiekio išmeta kelių transportas (iš esmės dyzelinu varomos sunkiosios transporto priemonės ir autobusai (65 proc. kelių transporto NO_x kiekio) ir lengvieji automobiliai.

Dyzelinu varomas transportas daug (21 proc.) prisideda prie taršos sveikatai labai pavojingomis kietosiomis dalelėmis $\text{KD}_{2,5}$, kurių koncentracija kai kur viršija PSO rekomenduojamą oro užterštumo lygį. Dyzelinu varomos kelių transporto priemonės Lietuvoje tebėra patrauklios: mažesnė lengvųjų automobilių rinkos kaina, kuri ypač patraukli socialiai jautresnėms gyventojų grupėms, dėl ribotų susisiekimo viešuoju transportu galimybių neišvengiamai turinčioms turėti nuosavą automobilį; nepakankamai reglamentuoti, kontroliuojami ir atgrasūs transporto priemonių „patobulinimai“ išmetamų dujų neutralizavimo sistemą išbalansuojančiais valdikliais ar taršą mažinančių transporto priemonės sudedamųjų dalių (kietųjų dalelių filtrų, katalizatorių) nenaudojimas (išėmimas ir išėmimo fakto slėpimas); patrauklesnės dyzelino įsigijimo galimybės, įskaitant pigesnę žymėtą dyzeliną žemės ūkiui. Ganėtina senas ir taršus visuomeninio transporto, lengvųjų automobilių parkas. Nepakankamai reglamentuotas ir skatinamas transporto priemonių pritaikymas naudoti alternatyvius mažiau aplinkos orą teršiančius degalus. Nepakankama transporto priemonių taršos kontrolė realiomis važiavimo sąlygomis, jų nuolatinė priežiūra (periodinės apžiūros) ir kt. taršos prevencija, įskaitant visuomenės judumo įpročių keitimąsi. Nepakankamai griežta atsakomybė už taršą realiomis važiavimo sąlygomis. .

10.3.3.2. Nėra susidomėjimo tiksliosios žemdirbystės taikymu bei oro taršos mažinimu ir jo kokybės gerinimu. Lietuvoje net 92,6 proc. (2019 m.) išmetamo NH_3 kiekio yra iš žemės ūkio veiklos (*giluminės priežastys nagrinėjamos ŽŪM valdomoje Žemės ir maisto ūkio, kaimo plėtros bei žuvininkystės plėtros programoje įgyvendinant 6.2 uždavinį*).

Nereglamentuotas ir didėja neorganinių trąšų naudojimas, nepakankamai griežti mėšlo ir srutų tvarkymo reikalavimai. EBPO rekomenduoja Lietuvai „Mažinti išmetamo amoniako kiekį reguliuojant mineralinių trąšų naudojimą ir įgyvendinant gerą ūkininkavimo praktiką, pvz., integruotą mėšlo tvarkymą“.

10.3.3.3. Lietuvoje 2019 m. 68 proc. išmetamo SO_2 kiekio, 40 proc. išmetamo $\text{KD}_{2,5}$ kiekio, 28 proc. išmetamo NMLOJ kiekio, beveik visas Lietuvoje išmetamas sunkiųjų metalų, POT, dioksinų / furanų kiekis yra iš energetikos sektoriaus (*giluminės priežastys nagrinėjamos EM valdomoje Energetikos plėtros programoje įgyvendinant 6.3 uždavinį*).

Tai lemia individualių būstų šildymas (iš esmės kietojo kuro deginimas). Oro taršos prevencijos neskatina intensyvi tarptautinė politika mažinti klimato kaitą pereinant nuo iškastinio kuro (tarp jų aplinkos oro taršos požiūriu „švarių“ gamtinių dujų) prie atsinaujinančių išteklių energijos (ir kietojo biokuro) naudojimo. Nėra individualių būstų šildymo įrenginių apskaitos (inventorizavimo) ir nuolatinio duomenų kaupimo sistemos; nesudarytos teisinės prielaidos ir galimybės veiksmingai šildymo įrenginių (įskaitant kaminus) priežiūrai ir kontrolei vykdyti; nepakankama kietojo kuro rinkos priežiūra, jo sudėties ir kokybės kontrolė; nepakankama kietąjį kurą deginančių įrenginių rinkos priežiūra.

10.3.3.4. Dominuoja taršios ir neefektyviai išteklius naudojančios technologijos pramonės sektoriuje (*giluminės priežastys nagrinėjamos EIM valdomoje Ekonomikos transformacijos ir konkurencingumo plėtros programoje įgyvendinant 1.4 uždavinį*).

Pramonės sektorius išmeta dalį NMLOJ dėl organinių tirpiklių naudojimo ir maisto bei gėrimų gamybos ir SO₂ dėl kuro, įskaitant iki šiol tebenaudojamą akmens anglį, deginimo technologiniame procese.

10.4. Nemažėja aplinkos tarša pavojingosiomis cheminėmis medžiagomis.

Cheminė tarša yra vienas iš pagrindinių veiksnių, keliančių pavojų Žemei¹¹⁷. Kaip nurodoma ES Cheminių medžiagų strategijoje tvarumui užtikrinti¹¹⁸, ji dar pagilina tokias planetos bėdas kaip klimato kaita, ekosistemų būklės blogėjimas ir biologinės įvairovės nykimas (pvz., ji neigiamai veikia apdulkintojus, vabzdžius, vandens ekosistemas ir paukščių populiacijas). Be cheminių medžiagų neapsieiname kiekviename savo kasdienio gyvenimo žingsnyje ir daugelyje savo veiklos sričių: jų yra praktiškai kiekviename įrenginyje, kuriuo naudojamos gerovei užtikrinti, sveikatai apsaugoti ir fiziškai apsisaugoti, jos reikalingos naujiems iššūkiams įveikti per inovacijas. Be jų neapsieinama mažo anglies dioksido kiekio, nulinės taršos ir efektyvaus energijos vartojimo bei tausaus išteklių naudojimo technologijose, medžiagose ir gaminiuose¹¹⁹. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad cheminių medžiagų valdymas yra viena iš pagrindinių sričių neigiamo poveikio aplinkai prevencijos srityje.

ES atliekami žmogaus biologinės stebėsenos tyrimai rodo, kad žmogaus kraujyje ir audiniuose daugėja įvairių pavojingųjų cheminių medžiagų, įskaitant tam tikrus pesticidus, biocidus, vaistus, sunkiuosius metalus, plastifikatorius ir antipirenus¹²⁰. Dėl bendro kelių cheminių medžiagų prenatalinio poveikio lėčiau auga vaisius iščiose ir mažėja gimstamumas¹²¹.

Remiantis Lietuvos cheminių medžiagų duomenų bazės¹²² informacija, Lietuvoje didėja gaminamų, naudojamų ir tiekiamų rinkai cheminių medžiagų ir mišinių skaičius (4 pav.). Daugelis jų yra pavojingos aplinkai ir žmonių sveikatai.

4 pav. Lietuvoje registruotų cheminių medžiagų ir mišinių skaičiaus pokytis

¹¹⁷ Rockström, J. et al., „Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity“. Ecology and Society, 2009.

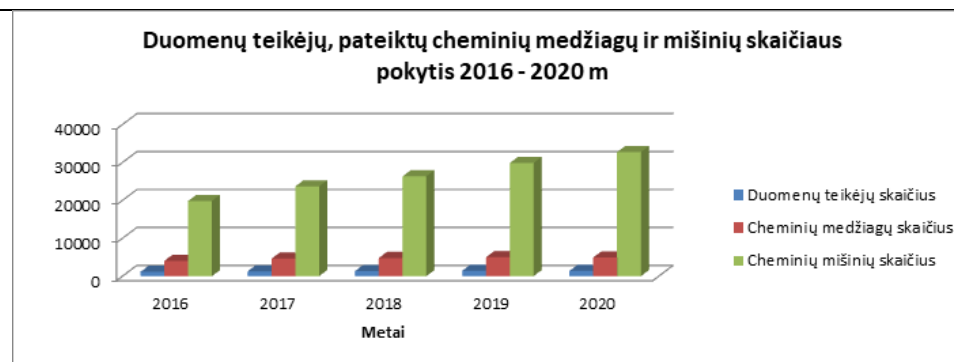
¹¹⁸ 2020 m. spalio 14 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, [COM\(2020\) 667](#) galutinis, p. 2.

¹¹⁹ Ten pat.

¹²⁰ Europos Komisija, „Study for the Strategy for the Non-Toxic Environment“ („Tyrimas, atliktas rengiant aplinkos be toksinių medžiagų strategiją“), p. 123.

¹²¹ Ten pat.

¹²² Aplinkos informacijos valdymo integruota kompiuterinė sistema (toliau – IS „AIVIKS“), kurioje renkama informacija apie pagamintas, patiektas rinkai, sunaudotas, importuotas į Lietuvos Respubliką ir eksportuotas iš jos chemines medžiagas ir cheminius mišinius, remiantis Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2006 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. D1-46 nustatyta tvarka. Šią informaciją teikia gamintojai, importuotojai, tolesni naudotojai, įskaitant cheminių mišinių ruošėjus, platintojai ir eksportuotojai, jei cheminės medžiagos/mišinio per metus pagamino, importavo, eksportavo, išplatino ar sunaudavo tam tikrą kiekį per metus, priklausomai nuo cheminės medžiagos/mišinio klasifikavimo.

Šaltinis: Aplinkos informacijos valdymo integruota kompiuterinė sistema (IS „AIVIKS“)

Lietuvoje energetikos, chemijos, metalų pramonės, trąšų gamybos ir kitose srityse kasmet sunaudojama vidutiniškai apie 25 mln. t pavojingųjų cheminių medžiagų¹²³. Nuolatinis ir platus naudojimas produktų ir gaminių, savo sudėtyje turinčių įvairiausių pavojingųjų cheminių medžiagų, gamybos procesuose, teikiant paslaugas, buityje ir kitose srityse, turi reikšmingą neigiamą poveikį mus supančiai aplinkai¹²⁴. Kasdien susidaro tūkstančiai tonų atliekų, nuotekų, cheminės medžiagos išmetamos į orą. Pavojingosios cheminės medžiagos patekusios į aplinką kenkia žmonių sveikatai (sukelia vėžinius susirgimus, reprodukcinės ligas, jautrina kvėpavimo takus ir kt.) ir neigiamai veikia aplinkos elementus (mažėja vabzdžių ir paukščių, didėja vandens, oro ir dirvožemio tarša, kt.).

10.4.1. Silpna valstybinė kontrolė (priežiūra) cheminių medžiagų tvarkymo srityje.

Nors Lietuvoje sukurta ir veikia institucinė infrastruktūra, skirta įgyvendinti ES, tarptautinius ir nacionalinius reikalavimus, tačiau cheminių medžiagų ir cheminių mišinių tvarkymo priežiūros (valstybinės kontrolės) sistema veikia neefektyviai¹²⁵, todėl neužtikrinamas saugus cheminių medžiagų tvarkymas. Nepakankamai kontroliuojama iš trečiųjų šalių importuojamų produktų / gaminių cheminė sudėtis, todėl į laisvą apyvartą patenka produktai / gaminiai, turintys draudžiamų pavojingųjų cheminių medžiagų. Nustatyta, kad vidutiniškai 23 proc. importuojamų produktų neatitinka ES cheminių medžiagų teisės aktų reikalavimų (produktuose viršijamas leistinas ribojamų cheminių medžiagų kiekis, produktai neteisingai paženklinėti) todėl patekę į rinką gali pakenkti žmonių sveikatai ir aplinkai¹²⁶.

¹²³ Aplinkos informacijos valdymo integruotos kompiuterinės sistemos duomenys.

¹²⁴ 2020 m. gegužės 4 d. Valstybinio audito ataskaita Nr. VAE-3 „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“.

¹²⁵ Vykdam Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 12 d. pasitarimo protokolo Nr. 55 pavidimą, Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2019 m. vasario 11 d. įsakymu Nr. D1-71 „Dėl cheminių medžiagų, produktų, gaminių tiekimo rinkai, naudojimo valstybinės kontrolės (priežiūros) pasiūlymų rengimo darbo grupės sudarymo“ sudarytos tarpinstitucinės darbo grupės atlikta analizė ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos 2019 m. birželio 21 d. raštu Nr. (10)-D8(E)-1060 Vyriausybei pateikti pasiūlymai dėl cheminių medžiagų, mišinių ir gaminių tiekimo rinkai, naudojimo valstybinės kontrolės optimizavimo. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. gruodžio 12 d. pasitarimo protokolu Nr. 55 (3 klausimas) patvirtinto Ūkio subjektų veiklos priežiūrą atliekančių institucijų ir (ar) jų funkcijų konsolidavimo ir optimizavimo priemonių plano III. 2 priemonė „Atlikti cheminių produktų (medžiagų) priežiūros (kontrolės) analizę ir pateikti Vyriausybei pasiūlymus dėl šio sektoriaus priežiūros optimizavimo Lietuvoje“.

¹²⁶ Europos cheminių medžiagų agentūros spaudos pranešimas <https://echa.europa.eu/lt/-/1-in-4-imported-products-found-to-be-non-compliant-with-reach-and-clp>.

10.4.2. Trūksta informacijos apie cheminių medžiagų poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai, jų saugų naudojimą.

Cheminės medžiagos Lietuvos gyventojams yra viena iš pagrindinių sričių, keliančių susirūpinimą. 87 proc. Lietuvos gyventojų yra susirūpinę cheminių medžiagų, esančių kasdieniuose produktuose, poveikiu sveikatai, 83 proc. susirūpinę tokių cheminių medžiagų poveikiu aplinkai¹²⁷. Žmonėms ir viešajam sektoriui trūksta susistemos, aiškos ir lengvai prieinamos informacijos apie teisės aktų reikalavimus ir jų taikymo ypatumus cheminių medžiagų tvarkymo srityje, saugų cheminių medžiagų naudojimą, tinkamą cheminių medžiagų tvarkymą per visą jų gyvavimo ciklą. Gyventojams trūksta informacijos lietuvių kalba apie cheminių medžiagų poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai ir saugų naudojimą.

Kaip nurodoma ES Cheminių medžiagų strategijoje tvarumui užtikrinti, vis dar trūksta išsamios informacijos apie visas rinkai pateiktas chemines medžiagas ir jų bendrą aplinkosauginį pėdsaką, įskaitant jų poveikį klimatui. Tai trukdo tinkamai valdyti chemines medžiagas ir gaminius ir neleidžia atlikti išsamaus tvarumo vertinimo¹²⁸.

10.4.3. Cheminių medžiagų valdymas fragmentiškai integruotas į ilgos trukmės darnaus vystymosi, šalies ekonominės plėtros strateginio planavimo dokumentus.

ES Cheminių medžiagų strategijoje tvarumui užtikrinti akcentuojama¹²⁹, kad 2015 m. tarptautinė bendruomenė dar kartą įsipareigojo iki 2020 m. pasiekti, kad visame pasaulyje cheminės medžiagos būtų valdomos patikimai¹³⁰. Kartu šis tikslas yra esminis elementas siekiant daugelio kitų darnaus vystymosi tikslų. Nors daug nuveikta visais lygmenimis, pažanga tebėra lėta ir nepakankama, o šis visuotinis įsipareigojimas nebuvo įvykdytas¹³¹.

Cheminių medžiagų valdymas sudėtinga kompleksinė sritis, siejasi su beveik visais socialiniais ir ekonominiais sektoriais, tačiau nelaikoma prioritetine sritimi ir nepakankamai integruotas į ilgos trukmės darnaus vystymosi, šalies ekonominės plėtros strateginio planavimo dokumentus, todėl cheminių medžiagų valdymo sistemos tobulinimui neskiriama pakankamai lėšų.

10.4.4. Neužtikrinamas saugus cheminių medžiagų tvarkymas per visą gyvavimo ciklą.

Lietuva, įgyvendindama Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi tikslus, įsipareigojo įgyvendinti ir 12 tikslo „Užtikrinti darnius vartojimo ir gamybos modelius“ uždavinį „12.4. Iki 2020 metų užtikrinti aplinkai nekenksmingą chemikalų ir visų atliekų tvarkymą per jų gyvavimo ciklą, laikantis suderintų tarptautinių programų, ir labai sumažinti jų išmetimą į orą, vandenį ir dirvožemį, kad kuo labiau sumažėtų neigiamas jų poveikis žmogaus sveikatai ir aplinkai“. Tačiau kaip ir pasauliniu mastu¹³², taip ir Lietuvoje šis uždavinys iki 2020 m. neįgyvendintas. Šį faktą iliustruoja ir Lietuvos statistikos departamento skelbiami Lietuvos darnaus vystymosi rodiklių duomenys¹³³: susidariusių pavojingų atliekų kiekis, tenkantis 1 tūkst. gyventojų Lietuvoje

¹²⁷ Eurostatas. Specialusis Eurobarometras 501 „Europos piliečių požiūris į aplinką“ 2019 m. gruodis.

¹²⁸ 2020 m. spalio 14 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, COM(2020) 667 galutinis, p. 23.

¹²⁹ 2020 m. spalio 14 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, COM(2020) 667 galutinis, p. 25.

¹³⁰ 2006 m. Strateginio požiūrio į tarptautinį cheminių medžiagų valdymą (SAICM) tikslu pagrįstas JT Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. 12.4 uždavinys – „iki 2020 metų užtikrinti aplinkai nekenksmingą chemikalų ir visų atliekų tvarkymą per jų gyvavimo ciklą, laikantis suderintų tarptautinių programų, ir labai sumažinti jų išmetimą į orą, vandenį ir dirvožemį, kad kuo labiau sumažėtų neigiamas jų poveikis žmogaus sveikatai ir aplinkai.“

¹³¹ UNEP, „Global Chemicals Outlook II“, 2019.

¹³² Ten pat.

¹³³ <https://osp.stat.gov.lt/nacionaliniai-darnaus-vystymosi-rodikliai>.

padidėjo nuo 35 t (2010 m.) iki 67 t (2019 m.), pašalintų pavojingų atliekų dalis nuo bendro sutvarkytų pavojingų atliekų kiekio padidėjo nuo 6,8 proc. (2010 m.) iki 19,6 proc. (2019 m.), o sunaudotų pavojingų atliekų dalis nuo bendro sutvarkytų pavojingų atliekų kiekio sumažėjo nuo 64,4 proc. (2010 m.) iki 50,3 proc. (2019 m.), sudegintų pavojingų atliekų dalis padidėjo nuo 2,2 proc. (2010 m.) iki 6,5 proc. (2019 m.).

Neigiamas poveikis aplinkai gali kilti įvairiose cheminių medžiagų, mišinių ar produktų / gaminių gyvavimo ciklo stadijose, t. y. nuo cheminių medžiagų gamybos iki jų panaudojimo (technologiniuose procesuose, buityje, kt.), jų išmetimo į aplinką, atliekų tvarkymo, tačiau saugus cheminių medžiagų tvarkymas per visą gyvavimo ciklą neužtikrinamas. .

10.4.5. Nesirenkamos mažiau pavojingos cheminės medžiagos ar technologijos.

Saugus cheminių medžiagų tvarkymas gali sumažinti kenksmingą cheminių medžiagų poveikį, leisti išvengti neigiamo poveikio padarinių likvidavimo sąnaudų ir kartu duoti ekonominės naudos. Kaip nurodoma ES Cheminių medžiagų strategijoje tvarumui užtikrinti¹³⁴, nors reguliavimo ir rinkos paskatų iš esmės jau yra, daugelio kenksmingiausių medžiagų keitimas nekenksmingais pakaitalais vyko ne taip sparčiai, kaip tikėtasi¹³⁵. Šį faktą parodo ir tai, kad nepakankamai aktyviai vykdomi žalieji viešieji pirkimai (toliau – ŽVP), kurie yra vienas iš įrankių cheminių medžiagų politikos tikslams pasiekti. Viešųjų pirkimų tarnybos duomenimis, 2020 m. ŽVP dalis viešuosiuose pirkimuose tesudarė 5 proc. nuo visų viešųjų pirkimų vertės. Pramonės įmonėms žalieji pirkimai nėra privalomi, todėl net jei įmonių pirkimų sistemose įtraukti tvarumo kriterijai, jie retai susiję su cheminėmis medžiagomis.

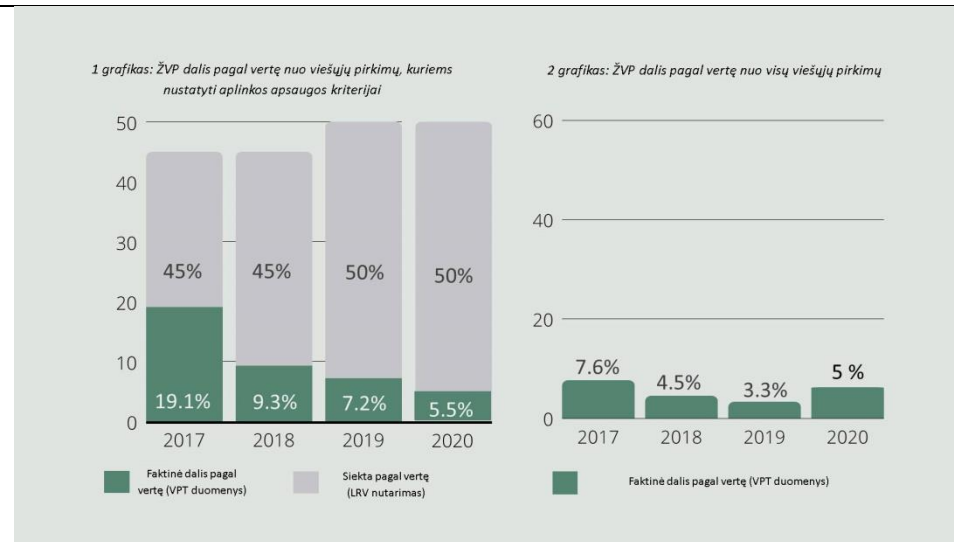
10.5. Neefektyvus ir nepakankamas žaliųjų viešųjų pirkimų vykdymas.

ŽVP – tai pirkimas, kurio vykdytojas siekia įsigyti prekių, paslaugų ar darbų, darančių kuo mažesnę poveikį aplinkai viename, keliuose ar visuose prekės, paslaugos ar darbo gyvavimo ciklo etapuose. Viešieji pirkimai turi tiesioginį ir netiesioginį poveikį aplinkai, kadangi vykdant ŽVP aplinkai palankūs produktai atpinga dėl masto ekonomijos, socialiai atsakingos įmonės skatinamos pasinaudoti tokių pirkimų patirtimi. Atlikus žaliąjį pirkimą, įsigijamas produktas, kuris, palyginti su kitu tą pačią funkciją atliekančiu produktu, pasižymi tuo, kad jam pagaminti, paslaugai teikti ar darbams atlikti sunaudojama mažiau gamtos išteklių ir mažiau teršiama aplinka, suvartojama mažiau energijos, naudojami atsinaujinantys, ekologiški energijos ištekliai, jis turi mažiau ar visai neturi pavojingų, toksinių ir aplinkos apsaugos požiūriu kenksmingų medžiagų, jis tvirtas, ilgaamžis, funkcionalus, neteršia aplinkos ir nepavojingas sveikatai, jis ar jo sudedamosios dalys tinkamos naudoti daug kartų, virtęs atliekomis yra tinkamas perdirbti. 2020 m. viešieji pirkimai sudarė apie 11 proc. Lietuvos BVP ir daugiau nei trečdalį bendrų valdžios institucijų išlaidų, tačiau ŽVP dalis jose tesudarė 5 proc. nuo visų viešųjų pirkimų vertės.

5 pav. Lietuvos žaliųjų viešųjų pirkimų dalis pagal vertę nuo visų viešųjų pirkimų ir nuo viešųjų pirkimų, kuriems nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai

¹³⁴ 2020 m. spalio 14 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Cheminių medžiagų strategija tvarumui užtikrinti. Aplinkos be toksinių medžiagų kūrimas, COM(2020) 667 galutinis.

¹³⁵ Eurostatas, „Cheminių medžiagų gamybos ir naudojimo statistika“ (angl. „Chemicals production and consumption statistics“), 2020 m.

Šaltinis. Viešųjų pirkimų tarnyba.

18-osios Vyriausybės programoje užsibrėžti ambicingi tikslai žaliųjų viešųjų pirkimų srityje: „155.4. Neutralaus poveikio klimatui Vyriausybė nuo 2024 m., visas viešasis sektorius – nuo 2027 m. Viešasis sektorius turi rodyti atsakingo modus operandi pavyzdį. Reikšmingai išplėsim žaliųjų pirkimų taikymo apimtį, siekdami, kad nuo 2023 m. žalieji pirkimai taptų dominuojančia viešųjų pirkimų rūšimi. Nuo 2023 m. įpareigosime valstybines įstaigas vartoti tik žaliąją elektros ir šilumos energiją, naudoti tik netaršų transportą, prekes, darbus ir paslaugas įsigyti tik žaliųjų pirkimų būdu.“. Kaip matyti iš statistinių duomenų, faktinis ŽVP vykdymas smarkiai atsilieka nuo strateginių ŽVP tikslų, taigi siekiant 18-osios Vyriausybės programoje NPP nustatyto rodiklio ir iki 2023 m. tikintis ŽVP apimtį padidinti daugiau nei 20 kartų, palyginti su 2020 m., būtina imtis skubių priemonių ir iš esmės pertvarkyti ŽVP sistemą. Siekdama išnaudoti ŽVP potencialą, nuo 2021 m. Europos Komisija numato pasiūlyti sektorinius teisės aktus dėl ŽVP minimalių privalomų kriterijų ir rodiklių. Tačiau be papildomų nacionalinių priemonių NPP tikslų pasiekimas galimai nebus įmanomas.

10.5.1. Rinkos pokyčių ir perkančiųjų organizacijų poreikių ir galimybių neatitinkantis teisinis reglamentavimas¹³⁶:

- nustatyti aplinkos apsaugos kriterijai per daug detalizuoti, dažnai neatitinka konkrečių pirkimų poreikių, tinkamas jų taikymas sudėtingas ir imlus laikui;
- pasenę aplinkos apsaugos kriterijai tam tikrais atvejais atsilieka nuo rinkos pasiūlos ir nuolat kylančių bendrųjų aplinkosaugos reikalavimų;
- pasitaiko atvejų, kai dėl rinkos pasiūlos trūkumo neįmanoma taikyti ŽVP procedūros;
- pasitaiko atvejų, kai pirkimai atitinka ŽVP tikslus, bet neatitinka patvirtintų aplinkos apsaugos kriterijų;

¹³⁶ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2011 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. D1-508 „Dėl Produktų, kurių viešiesiems pirkimams taikytini aplinkos apsaugos kriterijai, sąrašų, Aplinkos apsaugos kriterijų ir Aplinkos apsaugos kriterijų, kuriuos perkančiosios organizacijos turi taikyti pirkdamos prekes, paslaugas ar darbus, taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“.

- pasitaiko atvejų, kai pirkimai atitinka aplinkos apsaugos kriterijus, bet nėra registruojami kaip ŽVP, todėl nėra įtraukiami į ŽVP statistiką.

10.5.2. Perkančiųjų organizacijų (įskaitant viešajame sektoriuje) atstovų motyvacijos ir kompetencijos trūkumas:

- perkančiosioms organizacijoms trūksta informacijos apie ŽVP reikalavimus, galimybes ir naudą, be to, aukštesnius standartus atitinkantys produktai dažnai būna brangesni;
- perkančiosios organizacijos negeba kvalifikuotai parengti ŽVP sąlygų;
- dėl sistemos sudėtingumo, užsitęsiančių procedūrų ir galimų teisinių ginčų perkančiosios organizacijos vengia ir, tam tikrai atvejais, bijo vykdyti ŽVP;
- trūksta perkančiųjų organizacijų vadovų skatinimo ir palaikymo vykdyti ŽVP;
- trūksta visuomenės spaudimo perkančiosioms organizacijoms vykdyti ŽVP.

10.5.3. Nepakankami ištekliai nacionaliniu lygiu valdyti ŽVP sistemą (veiksmai bus derinami su Viešųjų pirkimų tarnyba):

- trūksta vieningos ir patogios konsultavimo, informavimo ir švietimo ŽVP klausimais sistemos nacionaliniu lygiu;
- trūksta žmoniškų išteklių konsultuoti, informuoti ir šviesti ŽVP politikos klausimais, rinkti ir sisteminti informaciją apie ŽVP;
- trūksta informacijos ŽVP klausimais sklaidos (trūksta mokymų, informacijos perkančiosioms organizacijoms), ŽVP populiarinimo (trūksta gerųjų pavyzdžių viešinimo, aktyvaus perkančiųjų organizacijų atstovų įtraukimo į ŽVP sistemos populiarinimą ir tobulinimą).

10.5.4. Subjektai gaunantys finansavimą iš nacionalinių ar ES lėšų nėra skatinami vykdyti ŽVP:

- galiojantis projektų administravimo ir finansavimo teisinis reguliavimas nesąlygoja žaliųjų pirkimų vykdymo;
- projektų ir priemonių finansavimo aprašuose dažniausiai neįtrauktas reikalavimas vykdyti žaliuosius pirkimus arba nuostata yra rekomendacinė;
- administruojančios institucijos prižiūrinčios projektų įgyvendinimą stokoja kompetencijos ir instrumentų vertinti subjektų vykdomus pirkimus.

10.6. Nepakankamas visuomenės aplinkosauginis sąmoningumas.

Aplinkosauginis sąmoningumas yra kompleksinis reiškiny apimantis ne tik žinojimą apie esamas aplinkos problemas ir jų ryšį su žmogaus veikla, bet taip pat ir veiksmų ėmimąsi aplinkos problemoms spręsti. Tai gali būti veiksmai asmeninėje (pvz., aplinką tausojantis elgesys namų ūkiuose, vartojimo elgsena) ar viešojoje (pvz., dalyvavimas politikos formavime ar aplinkosauginis aktyvizmas) sferose.

Kaip visuomenės informavimas ir jų aplinkosauginis sąmoningumas koreliuoja tarpusavyje, galime matyti pagal atliktas visuomenės nuomonės tyrimų apklausas. Pvz., Vilnius apklausos rezultatai parodė, kad net 85 proc. Lietuvos gyventojų teigia tikintis klimato kaita, tačiau tik 19 proc. jų mano, kad klimato kaita yra sukelta išskirtinai tik žmogaus veiklos (2019 m. duomenimis tarptautinė mokslo bendruomenė 100 proc. sutaria, kad klimato kaita yra sukelta žmogaus veiklos). Eurobarometro (2019) duomenimis, 62 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad klimato kaita yra rimta problema. Tačiau, to paties Eurobarometro duomenys rodo, kuomet aplinkosaugos klausimus sugretiname su kitais svarbiai žmogaus gyvenimo klausimais, tik 4 proc. Lietuvos gyventojų klimato kaitą nurodė kaip labai svarbią problemą (palyginimui, net 61 proc. gyventojų nurodė, kad nerimauja dėl ekonominių savo gerovės aspektų – kylančių kainų, infliacijos ar brangstančio pargyvenimo lygio).

2019 m. atliktas Eurobarometro tyrimas nurodė, kad 40 proc. Lietuvos gyventojų teigia, kad jiems asmeniškai svarbu saugoti aplinką, tad iš surinktų duomenų galima daryti išvadą, kad Lietuvos gyventojai, kaip ir nemaža dalis kitų Europos šalių gyventojų turi stiprias aplinkosaugines nuostatas ir vertybes. Visgi esminė problema yra, kad vis dar labai retai šios nuostatos ir vertybės pavirsta į realų gamtą tausojantį elgesį.

Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad visuomenė nepakankamai paruošta aktyviai dalyvauti taršos prevencijos, įskaitant įpročių keitimą, procese ir savanoriškai prisiimti atitinkamus iššūkius, įsipareigojimus, pareigas.

Nepakankamas ar nepakankamai taiklus visuomenės informavimas aplinkos apsaugos ir darnaus vystymosi klausimais.

Remiantis Europos Komisijos duomenimis¹³⁷, Lietuvos gyventojų informuotumas aplinkos apsaugos klausimais yra žemesnis už ES vidurkį: tik 40 proc. Lietuvos respondentų nurodo, kad aplinkos apsauga asmeniškai jiems „labai svarbi“ (palyginti ES lygiu – 53 proc.). Lietuvos gyventojai labiausiai susirūpinę augančiu atliekų kiekiu ir oro tarša. Respondentai nurodo, kad efektyviausi būdai spręsti aplinkosaugos problemas yra keisti vartojimo pobūdį (35 proc.), teikti daugiau informacijos ir švietimo (30 proc.), keisti gamybos ir prekybos pobūdį (30 proc.) ir užtikrinti geresnį įstatymų vykdymą (29 proc.). EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), siekiant įtraukti visuomenę būtų naudinga pagerinti prieigą prie informacijos ir švietimą.

*Nepakankamas visuomenės informuotumas apie Jungtinių Tautų darnaus vystymosi tikslus*¹³⁸ (toliau – DVT). Valstybės kontrolės vertinimo ataskaitoje¹³⁹ pateiktais 2019 m. tyrimų duomenimis¹⁴⁰, tik 24 proc. Lietuvos gyventojų yra girdėję apie DVT arba juos gerai žino. Tarptautinė apklausa¹⁴¹ (2019 m.) atskleidė, kad pasaulio mastu šio rodiklio reikšmė yra tris kartus didesnė ir siekia 74 proc. *Nepakankamas visuomenės aplinkosauginis ugdymas ir švietimas*. Nemaža dalis Lietuvos gyventojų turi teigiamas nuostatas aplinkosaugos klausimais ir stiprias aplinkosaugines vertybes ir suvokia kai kurių aplinkai nedraugiškų elgesių neigiamas pasekmes aplinkai, tačiau jos retais atvejais virsta elgesiu. Labai mažas gyventojų skaičius aktyviai įsitraukia į aplinkosaugos problemų sprendimą, dalyvauja aplinkosauginėse iniciatyvose. Svarbu įgalinti gyventojus elgtis kiek įmanoma įvairesniais aplinką tausojančiais būdais. EBPO vertinimu (EBPO aplinkosauginio veiksmingumo apžvalga. Lietuva 2021), nėra nuoseklaus požiūrio į aplinkosaugos švietimą vidurinėse mokyklose. Lietuva turėtų skatinti aplinkos apsaugos sąmoningumo ugdymą ir suaugusiųjų švietimą, aktyviau įtraukti visuomenę į sprendimų dėl aplinkos apsaugos priėmimo procesą nacionaliniu ir vietos lygiu.

Trūksta patogios infrastruktūros, įgalinančios formuoti aplinkai draugišką elgesį (priežastis šalinama įgyvendinant visus AM kompetencijos pažangos uždavinius ir vykdam tėtines veiklas). Vienas svarbiausių veiksmų, skatinančių formuoti aplinkai draugišką elgesio formas – aplinkai draugišką elgesį įgalinančios patogios infrastruktūros sukūrimas¹⁴². Lietuvoje įdiegta vienkartinė gėrimų pakuočių užstato sistema puikiai iliustruoja, kaip sukūrus patogią, šiuo atveju ir su ekonominiu stimulu susietą, sistemą, galima pakeisti gyventojų įpročius ir taip mažinti aplinkos taršą, skatinti tvarų išteklių naudojimą ir aplinkos apsaugą. 2016 m. pradėjusi veikti užstato už vienkartinės gėrimų pakuotes sistema padėjo pasiekti aukštus pakuočių atliekų surinkimo ir perdirbimo rodiklius. 2018 m. surinkta daugiau nei 88,5 proc. užstato sistemoje dalyvaujančių pakuočių (plastikinių, stiklinių, metalinių) ir perdirbta daugiau nei 23,7 tūkst. tonų šių pakuočių. 2018 m. atliktos gyventojų apklausos duomenimis¹⁴³, taromatais naudojosi 86 proc. respondentų. Trūksta patogios infrastruktūros, kuri sudarytų sąlygas elgtis draugiškai aplinkos atžvilgiu įvairiose srityse: visuomenė susiduria su sunkumais

¹³⁷ Attitudes of European citizens towards the environment, *Special Barometer* 501, European Commission, Brussels: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2257>.

¹³⁸ Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2015-09-25 rezoliucija Nr. 70/1 „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030 metų“.

¹³⁹ Valstybės kontrolė. Vertinimo ataskaita. Lietuvos pasirengimas įgyvendinti darnaus vystymosi tikslus. 2021 m. birželio 29 d. Nr. VRE-1: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/24007>.

¹⁴⁰ Rinkos tyrimų bendrovė „Sprinter tyrimai“ (2019), apklausa „Šalies gyventojų nuomonės tyrimas dėl investicijų panaudojimo“. Prieiga per internetą: <http://www.vbplatforma.org/LT/biblioteka/542>.

¹⁴¹ Ipsos Survey for the World Economic Forum (2019). United Nations Sustainable Development Goals: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2019-09/global_advisor-un_sdgs-report_-2019-09-06_0.pdf.

¹⁴² Mykolo Romerio universiteto mokslo projekto „Elkis tvariai: psichologiniai aplinką tausojančio elgesio mechanizmai“ (GOGREEN) duomenys: <http://gogreen.mruni.eu/>.

¹⁴³ Aplinkos ministerija. Šalies gyventojų nuomonės dėl taromatų pritaikymo stipriesiems alkoholiniams gėrimams tyrimas. 2018 m.

norėdama rūšiuoti maisto, tekstilės ir kitas atliekas, atliekų šalinimo ir rūšiavimo konteineriai, pakuočių surinkimo taromatai ne visada patogiai prieinami neįgaliesiems¹⁴⁴, trūksta galimybių patogiai atiduoti nebereikalingus daiktus, trūksta sugedusių prietaisų taisyklų, patogios infrastruktūros darniam judumui, nepakankamas geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo viešųjų paslaugų prieinamumas, šių paslaugų kokybė ir kaina ne visada patraukli vartotojams, todėl dalis nuotekų tvarkomos individualiai (dalys tvarkoma pažeidžiant aplinkos apsaugos reikalavimus, nepakankamai išvalant ar tvarkant nuotekas), o geriamasis vanduo naudojamas iš kastinių šulinių, dalis gyventojų šildymą organizuoja individualiai (dažnai naudojant taršų kurą) dėl nepakankamai patrauklios CŠT sistemos ir t. t.

Remiantis Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos rekomendacijomis, siekiant užtikrinti lygias galimybes visiems, aplinkos sektoriuje didžiausias dėmesys turi būti skiriamas įtvirtinant universalų dizainą (poreikis užtikrinti infrastruktūros ir pastatų prieinamumą visoms visuomenės grupėms, ypač žmonėms su negalia), teritorijų ir infrastruktūros planavimui (jautrus įvairių visuomenės grupių poreikiams ir įtraukiantis visą visuomenę), profesinei lyčių segregacijai (sektoriai, į kuriuos moterys ateina dirbti rečiau nei vyrai). Šių rekomendacijų įgyvendinimas šios plėtros programos pažangos priemonėmis ir tęstinės veiklos priemonėmis prisidės prie Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto rekomendacijų Lietuvai¹⁴⁵, Europos Komisijos komunikatų „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategija“¹⁴⁶, „Lygybės sąjunga. 2020–2025 m. lyčių lygybės strategija“¹⁴⁷ įgyvendinimo.

10.7. Trūksta patrauklių ir efektyvių taršos mažinimo ir atliekų prevencijos skatinimo priemonių.

Egzistuojančios ekonominės taršos mažinimo ir atliekų prevencijos skatinimo priemonės nepatrauklios ūkinės veiklos vykdytojams (ekonominė nauda gaunama didinant taršą, naudojant pavojingas chemines medžiagas, generuojant atliekas ar kitaip darant neigiamą poveikį aplinkai yra gerokai didesnė už naudą, gaunamą dalyvaujant valstybės siūlomose priemonėse); taip pat įmonių reputacijos „vertė“ nepakankamai motyvuoja mažinti taršą ar kitokį neigiamą poveikį aplinkai (vartotojai ir visuomenė per daug tolerantiškai reaguoja į neatsakingus gamintojus (dažnai dėl nepakankamo visuomenės informavimo apie daromą poveikį ir aplinkosauginius pažeidimus).

Naudojamų technologijų modernizavimui ir (ar) naujų pažangių technologijų diegimui reikia didelių investicijų ir pakankamai laiko, trūksta informacijos apie pavojingųjų cheminių medžiagų ir technologijų alternatyvas, galimą finansavimą pakeitimams atlikti.

11 problema. Nepakankamai veiksminga aplinkos monitoringo sistema kelia riziką, kad aplinkos kokybės valdymo sprendimai priimami trūkstant pagrįstos informacijos.

Lietuvoje aplinkos monitoringo sistemą sudaro valstybinis, savivaldybių ir ūkio subjektų aplinkos monitoringas, kuriuos vykdant turi būti kaupiama ir analizuojama informacija apie gamtinės aplinkos elementų būklę ir jos pasikeitimus valstybės, savivaldybių ir vietiniu lygmeniu. .

Turimus aplinkos monitoringo duomenis sudėtinga naudoti, vertinti, analizuoti, ji kaupiama įvairiose informacinėse sistemose, dalis duomenų kaupiama neskaitmenizuota forma ar net popieriniuose dokumentuose. Trūksta kompetencijų, analitinių gebėjimų, techninės bazės ir žmogiškųjų išteklių aplinkos

¹⁴⁴ Lygių galimybių kontrolieriaus 2016-10-03 sprendimas dėl taromatų: <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/10/nr.-16sn-115sp-113.pdf>.

¹⁴⁵ Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto 2016 m. balandžio 20 d. rekomendacijos Lietuvai (Nr. CRPD/C/LTU/CO/1).

¹⁴⁶ 2021 m. kovo 3d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. neįgaliųjų teisių strategija“, COM(2021) 101 galutinis.

¹⁴⁷ 2020 m. kovo 5 d. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės sąjunga. 2020–2025 m. lyčių lygybės strategija“, COM(2020) 152 galutinis.

monitoringo duomenų surinkimui, apdorojimui, šios informacijos, priimtina forma pateikimui visuomenei, socialinės raidos, taršos valdymo sprendimams priimti, mokslo reikmėms. Dėl šių priežasčių teikiama informacija gali būti neišsami, nuosekli, patikima ir argumentuota.

EBPO 2021 m. atliktoje Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo apžvalgoje¹⁴⁸ konstatuojama, kad siekiant įtraukti visuomenę būtų naudinga pagerinti prieigą prie informacijos ir švietimą. Didžioji dalis informacijos apie aplinkosaugą yra prieinama visuomenei, tačiau ji išskaidyta po įvairių valdžios institucijų interneto svetaines, todėl naudotojams sunkiau ją rasti ir orientuotis. Konsoliduotos aplinkos būklės ataskaitos nuo 2015 m. neleidžiamos (nerengiamos) dėl išteklių trūkumo. Atitikties stebėsenos ir vykdymo užtikrinimo informacija apie atskirus ūkio subjektus nėra viešai prieinama.

Plečiasi apimtys ūkio sektorių, cheminių medžiagų, kurių poveikį aplinkai reikia vertinti, didėja visuomenės poreikis turėti daugiau ir kokybiškos informacijos apie aplinkos būklę.

Trūksta duomenų apie aplinkos elementų būklę ūkinės veiklos reguliavimui, investicijų planavimui, politikos formavimui ir sprendimų priėmimui, visuomenės informuotumo didinimui, švietimui ir įpročių / elgsenos keitimui. Politikos priemonių (aplinkos oro taršos valdymui) sprendimams priimti naudojami nepakankamai išsamūs, nuoseklūs, palyginami ir patikimi antropogeninės aplinkos (oro) taršos duomenys, kurie kelia ūkio sektorių pagrįstas abejones dėl poreikio taikyti papildomas priemones taršai sektoriuose mažinti ir sudaro pagrindą tarptautinėms institucijoms juos vertinti nepakankamai palankiai, abejoti jų pagrindu priimamų sinergija galimai nepagrįstų nacionalinių sprendimų aplinkosauginiu efektyvumu.

Lietuvos monitoringo duomenys nepakankamai papildė tarptautiniu lygiu vykdomo aplinkos būklės ir jai darančių veiksnių poveikio vertinimo „žemėlapi“, nepakankamai prisideda prie tarptautinio vertinimo naudojant išsamesnius, didesnę teritoriją atspindinčius duomenis ir aplinkosauginiu požiūriu efektyvesnių tarptautinių sprendimų priėmimo

Sprendžiamos problemos priežastys:

11.1. Trūksta institucinių gebėjimų ir pajėgumų veiksmingam aplinkos monitoringui, jo duomenų atvėrimui ir panaudojimui, tarpvalstybiniam monitoringo informacijos mainams užtikrinti.

11.1.1. Didėja poreikis plėsti tyrimų apimtį.

Plečiasi apimtys ūkio sektorių, kurių poveikį aplinkai reikia vertinti, plečiasi sąrašas reikiamų tirti cheminių medžiagų¹⁴⁹, atsiranda reikalavimai vertinti kompleksinį poveikį aplinkai ir žmogaus sveikatai. Europos Komisija identifikavo¹⁵⁰ per mažą vandens telkinių monitoringo dažnumą, nepakankamus pavojingų medžiagų, biologinių elementų, hidromorfologinių sąlygų tyrimus vandens telkiniuose, nepakankamą įvairių taršos šaltinių galimo poveikio vandens telkiniams įvertinimą. Europos Komisijos užsakymu Austrijos aplinkos apsaugos agentūros 2019 m. ataskaitoje „Lietuvos Respublikos aplinkos monitoringo sistemos tobulinimas“¹⁵¹ nurodyta, kad turi būti palaikomas ir plėtojamas oro taršos poveikio ekosistemoms vertinimas – vandens telkiniams, šlapžemėms, dirbamų laukų plotams. Didėja visuomenės aplinkosauginis raštingumas ir noras turėti daugiau ir kokybiškos informacijos apie aplinkos elementų būklę, įvairių ūkių sektorių poveikį aplinkai. Atsiliepiant į visuomenės poreikius, didėja ir politikų dėmesys aplinkosauginėms problemoms.

¹⁴⁸ [https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/EBPO%20rekomendacijos%20ir%20vertinimas_%20AM%20redakcija%2009%2023%20pdf%20\(1\).pdf](https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/EBPO%20rekomendacijos%20ir%20vertinimas_%20AM%20redakcija%2009%2023%20pdf%20(1).pdf).

¹⁴⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/39/ES, kuria iš dalies keičiamos direktyvų 2000/60/EB ir 2008/105/EB nuostatos dėl prioritetinių medžiagų vandens politikos srityje.

¹⁵⁰ „EU PILOT EUP(2021)9914 Vandens pagrindų direktyvos 2000/60/EB įgyvendinimas: Komisijos atliktame antrųjų upių baseinų valdymo planų vertinime nustatyti trūkumai“.

¹⁵¹ [https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/Lietuvos_Respublikos_aplinkos_monitoringo_sistemos_tobulinimas_LT\(1\).pdf](https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/Lietuvos_Respublikos_aplinkos_monitoringo_sistemos_tobulinimas_LT(1).pdf)., Commision staff working document Second River Basin Management Plan - Member state Lithuania Brussels 13.9.2021 SWD (2021)248 final.

11.1.2. Trūksta žmogiškųjų išteklių ir kompetencijos.

Aplinkos būklės duomenų patikimumo užtikrinimui, tyrimų srities plėtimui, naujų metodų įdiegimui, gautų duomenų vertinimui, aplinkos būklės prognozavimui trūksta kvalifikuotų, fundamentalių žinių, ekspertinę patirtį turinčių darbuotojų, gebančių analizuoti skirtingus duomenis, vertinti, matyti jų tarpusavio sąsajas, rasti reikiamą informaciją ir tinkamai ją pritaikyti, taikant turimas žinias daryti pagrįstas argumentuotas išvadas ir prognozes. Tyrimų rezultatų patikimumui ir pripažinimui nepakankamas tyrimų metodų akreditavimas, tam trūksta kvalifikuotų ir patyrusių darbuotojų. Valstybinėse institucijose nėra pajėgumų dalies vandens telkinių biologinių kokybės elementų tyrimams atlikti, vandens telkinių hidromorfologinėms sąlygoms nustatyti, trūksta žmogiškųjų išteklių ir kompetencijos, daliai tyrimų ir vertinimų, kuriems reikalinga speciali mokslinė kompetencija (biologinių elementų: žuvų, makrofitų, paukščių, buveinių tyrimai, tolimųjų oro pernašų ir aplinkos taršos poveikio ekosistemoms, šalies oro baseinui tyrimai, jūros šiukšlių, jūros triukšmo, įvairių ūkinių sektorių poveikio aplinkai tyrimai) ir didelė tokių tyrimų trukmė, atlikti.

Nacionalinei į aplinkos orą išmetamų teršalų apskaitai kuo tiksliau vykdyti ir prognozuoti išmetamą oro teršalų kiekį, atitinkamoms kompetencijoms didinti neužtikrintas nuolatinis pakankamas finansavimas, nepakankami apskaitą vykdančios AAA administraciniai gebėjimai ir kvalifikaciniai pajėgumai, kas priverčia dalį apskaitos vykdyti viešųjų pirkimų būdu perkant atitinkamas mokslo tyrimo paslaugas, kurių kasmetinis pirkimas negarantuoja apskaitai naudojamų duomenų ir gautų rezultatų palyginamumo, atsekamumo, nuoseklumo ir kt. AAA dėl žemų atlyginimų sudėtinga konkuruoti su privačiu sektoriumi ir kitomis AM pavaldžiomis įstaigomis¹⁵². AAA skelbiami konkursai į valstybės tarnautojo pareigas dažnai neįvyksta (nebūna pretendentų arba pretendentai neatitinka reikalavimų). Pvz., iki šiol neįvykę Aplinkos tyrimų departamento Cheminių tyrimų skyriaus vyriausiojo specialisto konkursas, kuris buvo skelbtas 8 kartus, Klimato kaitos skyriaus vyriausiojo specialisto konkursas skelbtas 7 kartus.

Pataruoju laiku vykdytos reorganizacijos, nuolat mažinimas darbuotojų skaičius sąlygoja, kad AAA ATD laboratorijos nedaro pažangos, neturi žmogiškųjų išteklių naujovių paieškai ir įdiegimui; didėja visos AAA darbuotojų darbo krūvis, kyla grėsmė, kad neturint pakankamai laiko, darbai gali būti atliekami nekokybiškai, atliekami pažeidžiant nustatytus terminus ir pan. (laboratoriniai tyrimai, TIPK, taršos leidimų išdavimas ir kt.).

11.1.3. Nepakankama valstybinio aplinkos monitoringo techninė bazė ir neužtikrintas nuolatinis pakankamas finansavimas esamos techninės bazės palaikymui.

AAA laboratorijų techninis aprūpinimas neatitinka didėjančių poreikių matavimams ir tyrimams atlikti – nauji ES reikalavimai tirti naujas chemines medžiagas aplinkoje, aukštesni reikalavimai tyrimų atlikimui (sugebėjimas aptikti žemesnes teršalų (medžiagų) koncentracijas, gauti tikslesnius rezultatus), auga visuomenės lūkestis greičiau žinoti tyrimų rezultatus (ypač atliekant aplinkos būklės monitoringą po ekologinių įvykių tokių kaip 2019 m. įvykusio padangų gaisro UAB „Ekologistika“). Vystantis infrastruktūroms, keičiantis gyventojų skaičiui urbanizuotose teritorijose, vangiai keičiantis visuomenės judumo, šilumos gamybos ir naudojimo įpročiams, tačiau didėjant jos poreikiams gyventi švarioje ir sveikoje aplinkoje, oro monitoringo stočių (tyrimo vietų) tinklas nebepakankamas atspindėti oro kokybę reglamentuojančių direktyvų reikalavimų laikymąsi bei patenkinti visuomenės poreikius gauti daugiau ir išsamesnės informacijos apie jos gyvenamosios vietovės oro užterštumo lygį. Atsižvelgiant į reikšmingą neigiamą KD_{2,5} poveikį sveikatai, priešlaikinių mirčių dėl šio teršalo ilgalaikio poveikio skaičių ir Nulinės taršos veiksmų plane, Lietuvos Nacionaliniame pažangos plane keliamą tikslą ne mažiau kaip 55 proc. iki 2030 m. sumažinti šių mirčių skaičių, realiai užterštumo šiuo teršalu ir jo poveikio sveikatai,

¹⁵² Vidutinio mėnesinio valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, darbo užmokesčio palyginimas tarp Aplinkos ministerijos pavaldžių įstaigų (už 2021 m. I-II ketv.): Aplinkos apsaugos agentūra – 1212 eurų; Aplinkos apsaugos departamentas prie Aplinkos ministerijos – 1540 eurų; Valstybinė teritorijų planavimo ir statybos inspekcija – 1845 eurai; Aplinkos projektų valdymo agentūra – 2372 eurai.

priešlaikinėms mirtims situacijai atspindėti nebepakankamas pagal ES reikalavimus šio teršalo koncentracijos matavimų tinklas visoje Lietuvoje, o savivaldybių lygiu vykdomų matavimų rezultatų negalima visa apimtimi integruoti su valstybinio monitoringo duomenimis ir taip padidinti jų išsamumą ir informacijos tarpvalstybiniam monitoringo informacijos mainams pilnumą.

Siekiant turėti patikimus, nepertraukiamus, palyginamus monitoringo duomenis, reikia pastoviai atnaujinti esamą matavimų, tyrimų įrangą, įsisavinti naujus laboratorinius metodus.

11.1.4. Nekokybiškas ir nepakankamas duomenų, gautų vykdant visų lygių aplinkos monitoringą, valdymas – neužtikrinamas duomenų apie aplinkos būklę saugojimas, sisteminimas, interpretavimas, naudojimas ūkinės veiklos reguliavimui, investicijų planavimui, politikos (įskaitant tarptautinę) formavimui, visuomenės informavimui ir švietimui.

Nėra sistemos visų trijų lygių aplinkos monitoringo duomenų surinkimui ir efektyviam naudojimui. Duomenys gauti vykdant aplinkos monitoringą kaupiami skirtingose institucijose: valstybinį aplinkos monitoringą vykdančių institucijų, savivaldybių ir ūkio subjektų aplinkos monitoringo duomenis ir ataskaitas renkančių institucijų informacinėse sistemose arba net popieriniuose dokumentuose. Dalis informacinėse sistemose esančių duomenų neskaitmenizuoti, informacinės sistemos tarpusavyje „nedraugauja“, todėl sudėtinga vertinti, analizuoti, palyginti skirtingu lygmeniu sukauptus duomenis; nėra galimybės atverti turimus duomenis, stebėti aplinkos būklės pokyčius, priimti įrodymais pagrįstus sprendimus, didinti visuomenės ir ekspertų informuotumą ir pasitikėjimą priimamais sprendimais.

AAA AIVIKS, kurioje kaupiami AAA turimi aplinkos monitoringo duomenys, yra neefektyvi, neergonomiška, neinformatyvi. Nepakankama AIVIKS duomenų sąsaja ir integracija, todėl atliekant AIVIKS keitimus vienoje dalyje sunku užtikrinti, kad tie pakeitimai nesuardys ryšių tarp esamų sistemų kitoje dalyje.

11.1.5. Lietuvoje vykdomas valstybinis atskirų aplinkos komponentų būklės monitoringas tik iš dalies užtikrina tarpvalstybinius monitoringo informacijos mainus, t. y. integruotas į tarptautinę aplinkos monitoringo sistemą.

Lietuvos monitoringo duomenys tik iš dalies papildė tarptautiniu lygiu vykdomo vertinimo „žemėlapi“, ne visa apimtimi prisideda prie tarptautinio vertinimo (naudojant išsamesnius ir didesnę teritoriją atspindinčius duomenis) ir aplinkosauginiu požiūriu efektyvesnių tarptautinių sprendimų priėmimo, kadangi dėl nepakankamo finansavimo Lietuva dalyvauja tik 2 pagal Tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvenciją vykdomose Tarptautinio bendradarbiavimo programose (angl. ICP): ICP „Forests“ ir „Integrated monitoring“.

11.2. Neveiksminga savivaldybių aplinkos monitoringo sistema trukdo sukurti vientisą trijų lygių aplinkos monitoringo sistemą, kyla rizika, kad aplinkos kokybės valdymo sprendimai, ypač savivaldybių, priimami neturint pakankamos informacijos.

11.2.1. Trūksta teisinio reglamentavimo ir investicijų, užtikrinančių veiksmingą savivaldybių aplinkos monitoringą.

Nepakankamai reglamentuota savivaldybių pareiga vykdyti valstybinio aplinkos monitoringo duomenis patikimai papildantį savivaldybių aplinkos monitoringą, teikti monitoringo duomenis į bendrą aplinkos monitoringo duomenų sistemą.

11.2.2. Neišplėtotą savivaldybių aplinkos monitoringo sistemą (giluminės problemos priežastys bus analizuojamos rengiant regionų plėtros planus).

Savivaldybėse neskiriama pakankamai dėmesio, neturi pakankamai išteklių ir kompetencijų užtikrinti administruojamos teritorijos reikiamo lygmens aplinkos stebėseną, gaunamų duomenų tinkamą valdymą ir naudojimą geros aplinkos būklės administruojamoje teritorijoje užtikrinimui.

Lietuvos savivaldybių oro kokybės monitoringas dažnu atveju vykdomas visuomenės lūkesčių ir poreikių nepateisinančia apimtimi, nepakankamai atspindi namų ūkių šildymo įrenginių taršos poveikį ir nesudaro sąlygų tikslinėse geografinėse zonose užtikrinti individualių šilumos gamybos įrenginių

atnaujinimą ar jungimąsi prie CŠT, duomenys neinformatyvūs, negali būti palyginami su valstybinio aplinkos monitoringo duomenimis ir jį papildyti, nepakankami viešinami, galimai neatspindi realios situacijos, trūksta nuoseklumo, palyginamumo, neskatina poreikio keisti gyvenimo, judumo ar kt. įpročius siekiant mažinti į aplinkos orą išmetamą teršalų kiekį, gerinti aplinkos oro kokybę. Savivaldybėms, ypač didžiosioms ir (ar) kuriose veikia taršūs pramonės objektai ir kuriose neigiamą oro taršos poveikį patiria įvairių socialinių ir amžiaus grupių gyventojų skaičius, nepakanka lėšų aktualiose teritorijose įrengti stacionarias oro kokybės tyrimo stotis ir (ar) turėti kilnojamąją oro kokybės tyrimo stotį, ir (ar) nuolat turėti kitą įrangą oro užterštumo priešlaikinių mirčių skaičiui didžiausią poveikį darančiomis kietosiomis dalelėmis $KD_{2,5}$ ir kitais aktualiais savivaldybei teršalais lygiui įvertinti, todėl periodiškai perkamos monitoringo paslaugos (arba monitoringas iš viso nevykdomas ir informacijos apie aplinkos oro užterštumo lygį visuomenė nežino), kurios negarantuoja gaunamų duomenų nuoseklumo, atsekamumo, palyginamumo. Nėra valstybinės ir savivaldybių oro monitoringo sistemos, skirtos nuolatiniam ir operatyviam oro taršos fiksavimui, biologinės kilmės (žiedadulkių) ir kitų mikrodalelių (mikroplastiko) ore stebėsenai, visuomenės informavimui apie jų gyvenamosios ar buvimo vietos aplinkos oro kokybę, oro taršos šaltinių ir taršos priežasčių identifikavimui, kurios padėtų išmetamų į atmosferą teršalų ir teršalų aplinkos ore tyrimams ir avarijų, gaisrų, ekstremalių situacijų atvejais. .

12 problema. Nesukurta efektyviai veikianti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema.

Siekiant užtikrinti aplinkos apsaugą, užkirsti kelią žalos aplinkai atsiradimui, turi veikti efektyvi aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema. Tačiau EIM 2021 m. atliktas AAD 2020 m. ūkio subjektų veiklos priežiūros srities tyrimas (toliau – 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinimas) atskleidė AAD veiklos organizavimo trūkumus (pažangumo indeksas 5,96 iš 10). Valstybės kontrolės valstybinio audito „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“ ataskaitoje¹⁵³ (toliau – VA ataskaita) konstatuota, kad aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema neužtikrina, kad vykdant ūkinę veiklą būtų išvengta reikšmingų neigiamų pasekmių aplinkai, nepakankamas aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę vykdančios institucijos patrauklumas, nesudarytos galimybės kelti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės darbuotojų kvalifikaciją. AAD nesukurta efektyvi rizikos vertinimo sistema, patikrinimų planavimo procesas nepakankamai efektyvus ir skaidrus. AAD patikrinimų planavimo proceso neefektyvumą atskleidė ir EBPO, atlikusi Lietuvos aplinkosauginio veiksmingumo vertinimą. 2021 m. EBPO Aplinkosauginio vertinimo apžvalgoje (toliau – EBPO apžvalga) nurodyta, kad AAD planinių patikrinimų dalis – šiek tiek daugiau nei pusė visų patikrinimų – yra mažesnė nei daugumoje EBPO valstybių, o tai rodo, kad atitikties stebėseną yra reaktyvi.

Sprendžiamos problemos priežastys:

12.1. Didėjantis žmoniškųjų išteklių ir kompetencijų trūkumas aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės efektyviam vykdymui.

Pastaraisiais metais Lietuvos aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės sistema susiduria su didele problema – kvalifikuoto personalo pritraukimu ir (ar) jo išlaikymu. AAD šiuo požiūriu yra nekonkurencingas darbo rinkoje ir nepajėgus pritraukti kvalifikuotų aplinkos apsaugos specialistų. Neužimtų pareigybių skaičius pastaruosius 4 metus sudaro daugiau kaip 11 proc. patvirtintų pareigybių skaičiaus. Iš 578 AAD skirtų etatų – neužimta 68, iš 2021 m. 173 skelbtų konkursų – 26 neįvyko, nes nebuvo kandidatų, iš AAD 2021 m. išėjo 92 darbuotojai, ypač didelė kaita Vilniaus (13 darbuotojų), Klaipėdos (8 darbuotojai) valdybose (AAD 2021 m. 11 mėn. duomenys). Valstybės kontrolės Viešojo sektoriaus institucinės sandaros apžvalgos duomenimis (2020), AAD vidutinis darbo užmokestis 2019 m. I pusm. siekė 1,14 vidutinio šalies darbo užmokesčio, tuo tarpu Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos – 1,27, Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos – 1,37, Valstybinės darbo inspekcijos prie

¹⁵³ Valstybės kontrolė. Valstybinio audito „Aplinkos apsaugos ir taršos prevencijos veiklos efektyvumas ir rezultatyvumas“ 2020 m. gegužės 4 d. ataskaita Nr. Nr. VAE-3: <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23912/aplinkos-apsaugos-ir-tarsos-prevencijos-veiklos-efektyvumas-ir-rezultatyvumas>

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos – 1,19, Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos – 1,26. AAD vidutinis darbo užmokestis 2021 m. šiek tiek pakilo (2021 m II ketv. siekė apie 1,26 vidutinio šalies darbo užmokesčio), tačiau didesni atlyginimai susidaro apmokant papildomai atliktas užduotis, būdravimą. 2021 m. lapkričio mėn. duomenimis, 44 proc. darbuotojų pareiginės algos koeficientas siekia tik nuo 7,1 iki 8,0, 34 proc. – nuo 8,1 iki 9,0, tik 10 proc. – nuo 9,1 iki 10 ir 9 proc. daugiau kaip 10. Toks darbo užmokestis nėra patrauklus ir konkurencingas, palyginti su sunkiu, atsakingu pareigūno darbu.

Didėja kontrolės apimtys ir kontroliuojamos sritys. Valstybės kontrolės VA ataskaitoje nurodyta, kad vienas pareigūnas vidutiniškai vienam patikrinimui gali skirti tik apie 3,7 d. d. Be aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijų, AAD teikia 15 administracinių paslaugų¹⁵⁴, pagal kompetenciją nagrinėja asmenų prašymus, skundus ar pranešimus, konsultuoja ir teikia metodinę pagalbą fiziniams bei juridiniams asmenims, organizuoja neetatinių aplinkos apsaugos inspektorių darbą, kaupia informaciją apie neetatinius aplinkos apsaugos inspektorius, analizuoja jų veiklos rezultatus, organizuoja neetatinių aplinkos apsaugos inspektorių skatinimą; organizuoja medžioklės egzaminą ir suteikia teisę medžioti; vykdo prevencinę veiklą, kuria siekiama, kad fiziniai ir juridiniai asmenys laikytųsi įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių aplinkos apsaugą ir gamtos išteklių naudojimą, reikalavimų. Atsižvelgiant į platų vykdomų funkcijų spektrą, didėjančią visuomenės aktyvumą, didėja poreikis teikti konsultacijas, nagrinėti prašymus, skundus ar pranešimus aplinkos apsaugos pažeidimų ir prevencijos klausimais. AAD pareigūnai vykdo atliekų ir nuotekų tvarkymo, oro taršos, gamtos išteklių naudojimo, cheminių medžiagų ir cheminių mišinių tvarkymo ir kitų sričių kontrolę. Patikrinimai apima tiek mažas, tiek ir dideles įmones, pavojingus objektus. Norint tinkamai atlikti pareigas reikalinga ne tik būti susipažinus su ūkio subjekto veiklos specifika, bet ir vertinti šią veiklą aplinkosauginiu požiūriu, analizuoti veiklos daromą / galimai daromą poveikį, t. y. reikalinga ugdyti pareigūnų analitines kompetencijas, kurių, kaip parodė nustatyti pažeidimai AB „Grigeo“, trūksta. Dėl didelės darbuotojų kaitos naujai atėjusiems darbuotojams neperduodama praktinė patirtis, kuri ypač svarbi biologinės įvairovės apsaugos srityse (pvz., saugomų rūšių radaviečių apsaugos, prekybos saugomų rūšių egzemplioriais, veiksmų su genetinių išteklių objektais, laukinių gyvūnų ėmimo iš gamtos ir kitose srityse). Dėl užsienio kalbos barjero sudėtinga bendrauti su pagalba galinčiomis suteikti ir patirtį perteikti tarptautinėmis organizacijomis, kitų šalių aplinkosaugos institucijomis.

VA ataskaitoje nurodyta, kad AAD kvalifikacijos kėlimui 2018–2019 m. vidutiniškai skyrė 6,8 tūkst. eurų kasmet, tai sudaro 0,07 proc. visų jo asignavimų. Vidutinis pareigūnui tenkantis mokymų valandų skaičius 2018–2019 m. – 6,2 val. per metus.

Vertinant aplinkosaugines problemas, susijusias su įvykiais UAB „Ekologistika“, AB „Grigeo“, nustatyta, kad nėra teisės aktų, reglamentuojančių galimybes AM pavaldžioms institucijoms operatyviai pasitelkti išorės ekspertus vykdant sudėtingų gamybinių pramoninių objektų aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę, aplinkosauginių krizių valdymui ir žalos aplinkai vertinimui. Vykdamas nelaisvėje laikomų gyvūnų laikymo ir gerovės sąlygų patikrinimus, trūksta finansinių galimybių pasitelkti išorės, tarp jų ir kitų šalių ar Europos zoologijos sodų ir akvariumų asociacijos specialistus, įsigyti veterinarines paslaugas siekiant atlikti kokybiškus patikrinimus laukinių gyvūnų naudojimo, laikymo nelaisvėje, gerovės užtikrinimo srityse.

12.2. Neefektyvi aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės valdymo sistema.

Pagal deleguotas funkcijas, AAD aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijas vykdo taršos prevencijos, atliekų (išskyrus radioaktyviasias) tvarkymo, žaliavinės medienos apskaitos ir sanitarinės apsaugos, gamintojų / importuotojų, veiklos vykdytojų, pateikiančių rinkai medieną ir medienos produktus, pareigų vykdymo, cheminių medžiagų naudojimo ir genetiškai modifikuotų organizmų apgalvoto išleidimo į aplinką ne tiekimo rinkai tikslais, genetiškai modifikuotų mikroorganizmų riboto naudojimo kontrolės, kraštovaizdžio, miškų, biologinės įvairovės apsaugos srityse; teisės aktų

¹⁵⁴ <https://aad.lrv.lt/lt/paslaugos/administracines-paslaugos>.

numatytais atvejais vykdo pavojingų objektų kontrolę; kontroliuoja, ar tinkamai apskaičiuojami ir deklaruojami aplinkosauginiai mokesčiai. AAD 2019 m. veiklos ataskaitoje¹⁵⁵ nurodyta, kad vykdant aplinkosauginių reikalavimų laikymosi kontrolę iš viso atlikta 12 875 patikrinimų, dėl mokesčių už aplinkos teršimą ir valstybinių gamtos išteklių naudojimą patikrinti 897 mokestiniai objektai. AAD informacija apie ūkio subjektus, reikalinga patikrinimams planuoti ir atlikti (atlikti patikrinimai, nustatyti pažeidimus, taikytos poveikio priemonės ir kt. informacija), kaupiama fragmentiškai, nesusisteminta, nesuskaitmeninta, renkama rankiniu būdu iš popierinių bylų ir kitų duomenų šaltinių. Surinkta informacija nesisteminama. Rankinis ir periodiškai vis pasikartojantis duomenų rinkimas nesudaro prielaidų efektyviai panaudoti darbo laiką, gali būti surinkta neišsami ar netiksli informacija, ją sudėtinga vertinti, egzistuoja didelė žmoniškųjų klaidų tikimybė.

VA ataskaitoje nurodyta, kad vykdant aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę patikrinimų planavimo procesas nepakankamai efektyvus ir skaidrus, sudėtinga įvertinti, kuri veikla gali kelti didžiausią pavojų aplinkai, nenustatyti aiškūs kriterijai, kuriais vadovaujantis ūkio subjektai įtraukiami į metinius patikrinimų planus ir nustatomi patikrinimo tikslai.

AAD esama rizikos vertinimo sistema neautomatizuota, neatitinka poreikių, t. y., neužtikrinama, kad į patikrinimo planus būtų įtraukiami rizikingiausi subjektai.

Nesukurta sisteminga aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės efektyvumo vertinimo stebėseną, nenustatyti institucijos veiklos įvertinimo rodikliai. 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinime nurodyta, kad AAD nepakankamai dėmesio skiria priežiūros veiklos vertinimo rodikliams diegti ir veiklos rezultatyvumui matuoti. Pareigūnams daug laiko ir išteklių tenka skirti smulkiems, nesudėtingiems, didelės žalos aplinkai nedarantiems pažeidimams tirti. AAD Pranešimų priėmimo tarnyba (PPT) per 2020 m. gavo 20966 pranešimus, iš jų aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnams tirti perdavė 10380 pranešimų, 2034 iš jų nepasitvirtino. Pareigūnams tenka tirti tokius pažeidimus, kaip žaliųjų atliekų pašalinimas pamiškėje, laukuose, padangų, netinkamų naudoti baldų pašalinimas šalia buitinių atliekų kontenerių, nedidelio kiekio tepalų ar kitokių skysčių ištekėjimas iš transporto priemonės daugiabučių namų kiemuose ir pan. PPT apie 57 proc. gautų pranešimų sudaro gamtosaugine prasme su pažeidimu nesusiję pranešimai (pvz. dėl įvykio metu partrenktų gyvūnų gaišenų, dėl sužeistų gyvūnų ar pan.). PPT tokių pranešimų pareigūnams neperduoda, kiekvienu konkrečiu atveju ieško, kas galėtų tokią problemą išspręsti, o tai užima daug laiko.

Mažas neetatinių aplinkos apsaugos inspektorių veiklos aktyvumas ir efektyvumas. Pagrindinis neetatinių aplinkos apsaugos inspektorių uždavinys – nustatyta tvarka teikti pagalbą institucijoms ir pareigūnams, vykdantiems aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę. Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnams 2019 m. talkino 325 neetatiniai aplinkos apsaugos inspektoriai, 2021 m. – 314 asmenų, tačiau jų veiklos aktyvumas mažas, už aktyvią veiklą 2020 m. materialiai paskatinti tik 28 neetatiniai aplinkos apsaugos inspektoriai.

Trūksta aiškaus teisinio reglamentavimo dėl savivaldos institucijų įsitraukimo į aplinkos apsaugos kontrolės procesus. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 28 punktu, aplinkos kokybės gerinimas ir apsauga yra viena iš savarankiškų savivaldybių funkcijų, tačiau trūksta įgyvendinamųjų teisės aktų aiškiai reglamentuojančių savivaldybių institucijų funkcijas aplinkosaugos srityje, taip pat atskiriančių savivaldybių institucijų ir AAD kompetencijas tiriant aplinkosauginius pažeidimus. Nustatyti atvejai, kai vadovaujantis tais pačiais teisės aktais AAD gauti skundai persiunčiami nagrinėti savivaldybės administracijai, savivaldybės administracijos grąžinami nagrinėti AAD.

¹⁵⁵ AAD 2019-ųjų metų veiklos ataskaita:

https://aad.lrv.lt/uploads/aad/documents/files/Administracin%C4%97%20informacija/Planavimo%20dokumentai/Veiklos%20ataskaitos/AAD%202019%20m_%20veiklos%20ataskaita.pdf

Trūksta priemonių, sukuriančių didesnes galimybes nevyriausybinėms organizacijoms (toliau – NVO), visuomenei, piliečiams dalyvauti aplinkosaugos srityje. EBPO apžvalgoje nurodyta, kad piliečius ir NVO nuo kreipimosi teisma aplinkosaugos tikslais galima atgraso tai, kad nors pradiniai teismo mokesčiai yra nedideli, tačiau pralaimėjusi šalis turi padengti visas laimėjusios šalies išlaidas, kurios gali būti reikšmingos.

Per mažai dėmesio skiriama pažeidimų prevencijai ir veiklos vykdytojų konsultavimui. 2020 m. AAD veiklos pažangumo vertinimas atskleidė AAD veiklos trūkumus pažeidimų prevencijos, veiklos vykdytojų konsultavimo srityje. AAD neturi duomenų, kiek per metus įsisteigia naujų subjektų, kurių veiklą AAD turi tikrinti – nėra galimybių suteikti savalaikę metodinę pagalbą ir konsultacijas mažiausiai patirties naujoje veiklos srityje turinčiam ūkio subjektui, dėl to didėja galimų teisės aktų reikalavimų pažeidimų, galimos žalos tikimybė.

12.3. Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų techninis aprūpinimas neatitinka poreikių.

AAD pareigūnų naudojamos vertinimo ir pažeidimų fiksavimo priemonės stipriai atsilieka nuo bendros technologinės pažangos. VA ataskaitoje nurodoma, kad patikrinimams atlikti trūksta matavimo prietaisų, termovizorių ir kitų priemonių. Tūrio matavimai aktualūs tiriant ir vertinant aplinkosauginius pažeidimus atliekų, kraštovaizdžio srityse, kai būtina fiksuoti ne tik administracinius nusižengimus kvalifikuojančias faktines aplinkybes, bet ir įvertinti aplinkai padarytą žalą. Šiems poreikiams tenkinti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės proceso metu naudojamos primityvios priemonės – ruletės, o esant sudėtingesniems atvejams, perkamos sunkiai dėl biudžetinių lėšų stokos prieinamos ekspertinio vertinimo paslaugos.

Trūksta specifinių priemonių. Bendros kompetencijos inspekcijose dirbantiems pareigūnams tenka susidurti su platesniu aplinkosauginių reikalavimų pažeidimų spektru, todėl jiems būtinos specifinės priemonės nuotekų srities pažeidimams vietoje tirti, atliekų, kraštovaizdžio, specialiųjų žemės naudojimo sąlygų pažeidimams fiksuoti. Dėl jų trūkumo negalima užtikrinti išsamaus pažeidimų fiksavimo, surinkti reikiamos apimties įrodymų.

Trūksta priemonių aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės pareigūnų mobilybei padidinti. Tai ilgina aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės procesus, neefektyviai išnaudojamos laiko ir kitos sąnaudos. Siekiant efektyviau vykdyti aplinkos apsaugos valstybinę kontrolę reikalinga didinti pareigūnų mobilumą, aprūpinti specialia įranga bei priemonėmis, padedančiomis vietoje operatyviai atlikti aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės funkcijas, greičiau reaguoti į gautus pranešimus, mobilius pajėgumus paskirstant tolygiau visoje teritorijoje.